

Pim's Fortuin en de Generale Repetitie voor 15 mei

*De gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart 2002 en de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 15 mei 2002*¹

Arno F.A. Korsten²

1 Inleiding

Twin Towers en later

Voor 6 maart werd het een aantal kiezers niet zwaar meer te moede. Hadden zij vroeger vaak getwijfeld over op wie te stemmen. Dit jaar zou het anders worden. De *Stemwijzer* was immers uitgevonden. Je kon o.a. in Groningen door het invullen van vragen achterhalen waar je politiek stond. Politici van gevestigde partijen kregen het echter al ver voor 6 maart Spaans benauwd. Na 11 september 2001, de dag dat de Twin towers in New York na een aanslag van islamieten ineens stortten, werden de Nederlandse kiezers onrustig en onzekerder. Zaten in Nederland gehuisveste dekmantelorganisaties ook in het netwerk van Bin Laden? Zou het ook in Nederland hebben kunnen gebeuren? Er kwamen berichten dat sommige verdachten zich ook in Nederland hadden opgehouden. Hoe zat het eigenlijk ook al weer met de mogelijkheden om Nederland binnen te komen als je geen vluchteling was maar andere motieven had? En er kwamen bolletjesslikkers Nederland binnen? En er kwam een bouwfraude- enquête. Had Nederland nog wel greep op zichzelf volgens kiezers en vertrouwden ze de gevestigde partijen het stuurwiel op het schip van staat wel toe?

Op 6 maart werd het vooral een *spannende dag*, omdat Pim Fortuyn in hoogst eigen persoon, voor een fabelachtige uitkomst zorgde en een enerverende *Nacht van Amersfoort*. Hoe kon dat gebeuren?

Sprookje 2000

Niet alleen in Rotterdam werd het spannend, ook in Eibergen. In Eibergen kwam een zwerver in de raad. B. Rietman vormt een eenmansfractie voor *Sprookje 2000*. Rietman werd op 6 maart met 344 stemmen in de raad van Eibergen verkozen. Rietman heeft geen vaste woon- en verblijfplaats in Eibergen. Hij slaapt de ene nacht bij zijn echtgenote in Zutphen, de andere nacht verblijft hij in zijn beschilderde caravan van waaruit hij ook campagne voerde. Af en toe ligt hij op het logeerbed bij een kennis. Rietman moet echter over een vaste woonplek in Eibergen beschikken, wil hij raadszetel gaan bekleden. Enkele jaren geleden werd hij en zijn gezin overigens uit hun woning gezet wegens overlast.

Sprookje 2000 is ontstaan uit verontwaardiging over het bestuur van de gemeente. Ze dwong Rietman via een overeenkomst om Eibergen te verlaten. Rietman wil dat dit besluit nietig wordt verklaard en dat hij via urgentie in aanmerking komt voor een woning. Want hij vindt dat een raadslid in de eigen woning moet kunnen wonen. Volgens het college kan Rietman gewoon een woning aanvragen door zich te laten inschrijven bij de woningstichting.

---

¹ Afgesloten 20 april 2002.

² Prof.dr. A.F.A. Korsten is hoogleraar bestuurskunde aan de Open Universiteit Nederland (Heerlen) en bijz. hoogleraar aan de Universiteit Maastricht. Correspondentie: arno.korsten@ou.nl; tel. 045-5762383

Een speerpunt van Sprookje 2000 is dat bij mooi weer de raadsvergaderingen in het openluchttheater van Eibergen worden gehouden. Tot zover deze introductie op een verkiezingsdag die een sneeuwbaaleffect had, onder meer in de PvdA en de VVD. De positie van Dijkstal kwam ter discussie maar de gelederen sloten zich ook weer. Hoe zou de PvdA of de VVD de grootste partij kunnen worden? .

Vragen

Op 6 maart werden in het hele land verkiezingen gehouden. De volgende vragen komen hierna aan bod.

1. Hoe zijn de raadsverkiezingen te typeren: als verkiezingen van de curiosa als Eibergen of als het einde van het rode potlood en van de opkomst van stemwijzers, of als verkiezingen van de lijstduwers, of als voorverkiezingen voor de Tweede Kamerverkiezingen op 15 mei 2002 of van het einde van 'paars'?
2. Hoe was de opkomst: weer lager dan vier jaar terug?; zijn er verschillen in opkomst tussen gemeenten? Waar leeft de politieke democratie nog?
3. Na 6 maart geldt de dualisering, die de politiek zou moeten verlevendigen. Daarop is vooruitgelopen in pilotgemeenten. Zien we er al een gevolg van: was de opkomst daar al hoger?
4. Wat waren de belangrijkste lokale uitslagen?
5. Is er afgerekend in bepaalde rampgemeenten, zoals Volendam en Tiel?
6. Kan profilering uitmaken voor het winnen of verliezen van verkiezingen? Is het behalen van winst lokaal maakbaar?
7. Werd er weer veel op personen gestemd: de voorkeurstemmen?
8. Welke gevolgen hadden de raadsverkiezingen lokaal?
9. Wat lieten de peilingen zien en welke gevolgen hadden de raadsverkiezingen voor de campagnes van de landelijke partijen?
10. Wat zijn de lessen van 6 maart?
11. Welke lokale gevolgen hebben de verkiezingsuitslagen van 6 maart?
12. Gevolgen op landelijk niveau (1)
13. Gevolgen op landelijk niveau (2): de VVD in de vrije val en wat is eraan te doen?
14. Stellingen
15. De stijl en opmars van ene lijsttrekker: Pim Fortuyn
16. Waarom kreeg Fortuyn zoveel aanhang?
17. Welke gevolgen heeft de opmars van Fortuyn voor de democratie?
18. De VVD in de vrije val: wat ging er landelijk mis?
19. Meer marketeers in de politiek?
20. Voorspelling van de verkiezingsuitslag op 15 mei

2 Typering raadsverkiezingen

De zwerver, het einde van het potlood en het begin van de stemwijzer? Wat waren het 6 maart 2002 eigenlijk voor raadsverkiezingen? De verkiezingen van een curiositeit als in Eibergen waar *een zwerver* in de raad kwam? Het zijn intussen de verkiezingen van *de stemmachine*. Het kleurpotlood heeft afgedaan. Alleen Amsterdam stemt nog met een potlood. Daar wacht men op stemmen via internet. Er is ook volop gebruikt gemaakt van *stemwijzers*, namelijk een tiental gemeenten, zoals Almere.

De verkiezingen van de lijstduwers? Op 6 maart was Deelder lijstduwer van een lokale partij in Rotterdam maar hij trok zich terug toen het niet meer kon omdat zijn voorman voorstander was van de lokzak. Andre Hazes was lijstduwer in De Ronde Venen (leefbaarheidspartij), Jos

Brink in Amsterdam (de Groenen), Yvonne van Gennip in Zandvoort (CDA) en Ties Kruize in Wassenaar (VVD). Nee, verkiezingen van de lijstduwers waren het niet.

Er was wel een andere curiositeit. De voormalig columnist van Elsevier Pim Fortuyn deed in Rotterdam mee op de lijst Leefbaar Rotterdam. Zijn entree werd gezien als een soort voorverkiezing voor de Tweede-Kamerverkiezingen. De camera's waren dan ook opgesteld in de Maasstad.

De raadsverkiezingen waren door de grote winst van Fortuyn zijn verkiezingen. Het waren de verkiezingen van Pim Fortuyn en de lokale lijsten maar mede door de rol van de nationale leiders in de campagne en de gelijktijdig gehouden opiniepeiling werden ze een *generale repetitie* voor de komende Tweede Kamerverkiezingen. Nieuwkomer Fortuyn behaalde in de Maasstad een eclatante zege en de lokale en leefbaarheidslijsten wonnen in veel gemeenten (samen +579 zetels). De kraampjes van de regeringspartijen bevielen 6 maart minder ondanks de rondgang door het land van Melkert, Balkenende, Dijkstal, De Graaf, Rosenmöller: de PvdA verloor 231 zetels en VVD 156 zetels. D66 verloor na de grote nederlaag in 1998 opnieuw, terwijl deze partij al in minder gemeenten deelnam (-54 zetels). Het CDA boekte licht winst (+86 zetels) evenals GroenLinks (+34). De op de verkiezingsavond gepresenteerde peilingen impliceren veel kritiek op het zittend kabinet, ook volgens de premier: 'de kiezers deelden een gele kaart aan paars uit!', aldus W.Kok. De raadsverkiezingen waren dus verrassend. Het debat in de 'nacht van Amersfoort' liep nog verrassender af met een overwinning van Fortuyn doordat de paarse leiders buitengewoon zuur keken.

3 Opkomst

Nieuw laagterecord

De opkomst bij de raadsverkiezingen was in 1970 66.6%, in 1982 68.3%, in 1990 62.3%, in 1994 65.3%, in 1998 59.5% en in 2002 57.7 %. De opkomst ging daarmee naar een nieuw laagterecord.

De opkomst bij de verkiezingen van 6 maart was weliswaar weer iets lager dan de vorige keer maar de gemeentelijke democratie leeft gemiddeld genomen nog steeds, vooral op het platteland. Gemeenten als Gulpen en Staphorst kenden een opkomst boven 80%. Ameland had met 88.4% de hoogste opkomst in het land. De kiezersopkomst is in kleinere gemeenten meestal veel hoger dan in grotere gemeenten. In 1998 was de opkomst in gemeenten kleiner dan 5.000 inwoners 73% tegen in steden met meer dan 100.000 inw. 52%. Ook in 2002 bleek weer: hoe groter de gemeente, hoe lager de opkomst. Triest laagtepunt was Den Haag met 44%, maar ook Tilburg scoorde matig met 45%.

Wijken

Stadswijken met minder dan 35% opkomst, electorale *no go- areas*, kwamen ook nu weer voor. Denk aan de Vogeltjesbuurt in Tilburg. De opkomst in de Amsterdamse stadswijken is als volgt: Westpoort 39.6%, Westerpark 44.4%, Oud-West 50.4, Zeeburg 49.1%, Bos en Lommer 37.6%, De Baarsjes 43.7%, Amsterdam-Noord 43.5%, Geuzenveld/Slotermeer 43%, Osdorp 46.8%, Slotervaart 49.8%, ZuidOost 40.3%, Oost/Watergraafsmeer 49.5%, Amsterdam Oud-Zuid 52.9, Oud-Zuid 52.9%, Zuideramstel 55.6%. Bos en Lommer scoort het laagste met 37.6%; drie op elke vijf kiezers stemt niet .

Tabel 1: Opkomst bij de raadsverkiezingen naar wijk in de gemeenten Maastricht, 6 maart 2002

Wijk	Stembureau met hoogste opkomst	Stembureau met laagste opkomst	
Centrum	Klooster onder de Bogen: 59.5%	Verpleegkliniek Klevarie: 46%	
Sint Pieter-Jekerdal	Kleuterdagverblijf Pipi: 68.6%	Clubhuis Jekerdal: 65.3%	
Daalhof-Hanzendans	Basisschool Fons Olterdissen: 52.8%	Dienstencentrum Daalhof: 43.7%	Laag, onder 45%
Campagne-Biesland-Wolder	Zorgcentrum Sint Gerlachus: 73.3%	Basisschool Petrus en Paulus: 62.6%	
Amby	Bejaardencentrum Amby: 66.3%	Peuterspeelzaal Ukkepuk: 49.5%	
Heer	Verzorgingshuis Providentia: 55.9%	Stichting Moetiaria Maloekoe: 45.9%	
Scharn	Basisschool Scharn: 61.1%	Leeuwenborg opleidingen: 55.9%	
Wittevrouwenveld	Trefcentrum Wittevrouwenveld: 39.8%	Wijkhuis Stella Maris: 35.9%	Laag
Limmel-Nazareth	Basisschool Sint Franciscus: 45.9	Hogere Hotelschool Maastricht 38.1%	Laag
Itteren-Borgharen	Basisschool Itteren: 67.5%	Gemeenschapshuis Haarderhof: 52.5	
De Heeg-Eyldergaard	Gymzaal Basisschool De Kring: 45.7%	Basischool De Schans: 42.0%	Laag
Boschpoort-Boscherveld	School Elckerlyc 57.0	--	
Brusselsepoort	Flat Elizabeth Gruyterstr.: 58.0	Zaal Sint Annakerk: 49.8%	
Caberg-Malpertuis	Wijkcentrum De Luibe: 55.1	De Wiemerink: 38.3%	Laag
Mariaberg	Basisschool De rotonde: 38.2	Buurtcentrum Mariaberg: 37.6%	
Sint Maartenspoort-Akerpoort	Buurtcentrum Martinushuis: 48.6	Buurthuis Heugemerveld: 39.6%	Laag
Randwyck-Heugem	Bernard Lievegoedschool 60.2%	De Klaekeburg: 35.1%	Laag
Wyckerpoort	Zorgcentrum Koepelhof: 54.1%	Circolo Sardegna: 42.5%	Laag
Pottenberg		De Romein : 43.7%	Laag
Malberg	Kerk Malberg: 46%	't Ruweel: 36.5%	Laag

De opkomst van allochtonen

In Amsterdam is nagegaan door middel van een enquête onder allochtonen bij negen stembureaus verdeeld over acht stadsdelen hoe gestemd is. Het blijkt dat Turken steeds minder gaan stemmen in Amsterdam. De opkomst liep terug van 67% in 1994, via 39% in 1998 naar 28% in 2002. Dat geldt in zekere zin ook voor Marokkanen. Van de kiezers uit de Surinaams-Antilliaanse gemeenschap ging in 1994 30% stemmen, in 1998 21% en in 2002 26%.

Tabel 5: Stemgedrag bij de raadsverkiezingen van enkele categorieën allochtone inwoners van Amsterdam

Categorie	Opkomst GR in 1994	Opkomst GR in 1998	Opkomst GR 2002
Turken	67%	39%	28%
Marokkanen	49%	23%	22%
Surinaams-Antilliaans	30%	21%	26%
Bron: Trouw, 130302			

Provinciaal beeld

Kiezers uit bepaalde provincies met veel stemplichtgevoel maken zich echter geleidelijk verder los van ‘stemmen als plicht’. In Limburg liep de opkomst terug van 69% in 1994, via 62.5% in 1998 terug naar 60.2% in 2002. Bij elke volgende verkiezing zullen meer kiezers in die gebieden gaan ‘zweven’. Kiezers zien een stem uitbrengen meer en meer als de gang naar een markt: je gaat wel of niet, en eenmaal op de markt kies je wat je aan waren bij de politieke kraampjes bevalt. De politieke democratie wordt zo een vluchtige *consumentendemocratie*.

Invloed vernieuwingsimpuls op opkomst?

De gemeenteraadsverkiezingen zijn ook te relateren aan de invoering van de dualisering, die impliceert dat de lokale politiek levendiger wordt, transparanter en de controle van de raad op B&W toeneemt. Om in te spelen op de dualisering werd door de VNG en het ministerie van BZK een stimulansprogramma bedacht. Een 18-tal gemeenten namen in 2000 en daarna deel aan de vernieuwingsimpuls. Ze kregen extra begeleiding. Er kwamen ook initiatieven op gang, zoals het opstarten van meer interactief bestuur. Of het vooruitlopen op de dualisering (die inging per 6 maart 2002) in de vernieuwingsimpuls-gemeenten al leidde tot een verlevendiging van de politiek die doorwerkt op de opkomst was vooraf een intrigerende vraag. Het effect bleek echter nagenoeg nihil (tabel 1). In deze gemeenten moet nog veel gedaan worden om de plaatselijke politiek zo te verlevendigen dat de kiezers ook meer naar de stembus gaan. Verlevendiging is een nobel doel maar de samenhang met opkomst gaat alleen onder voorwaarden op. Opkomst wordt bepaald door de urgentie om te gaan stemmen, de zichtbaarheid van partijpolitieke verschillen op een groot thema en factoren, zoals politieke interesse in lokale politiek en cynisme. Als dat een strijdpunt ontbreekt en politieke verschillen verhuld blijven, zullen kiezers niet massaal opkomen. Mediagenieke types als Fortuyn zijn belangrijk om de markt aantrekkelijker maken.

Tabel 2: Opkomst op 6 maart in vernieuwingsimpuls-gemeenten (dualisering)

Pilotgemeente dualisering	Opkomst GR 1994	Opkomst GR 1998	Opkomst GR 2002	Vershil 2002 t.o.v. 1998
Almere	60.7	50.7	47.5	- 3.2
Amersfoort	61.5	54.7	59.5	+ 4.8
Berkel en Rodenreis	70.8	66.1	62.5	- 3.6
De Bilt	70.7	70.0	Geen verk.	
Dordrecht	60.6	52.1	48.5	- 3.6
Eibergen	73.4	67.7	67.5	- 0.2
Emmen	62.0	50.2	52.5	+ 2.3
Haren	77.2	75.7	72.9	- 2.8
Helden	64.5	60.5	61.2	+ 0.7
Lochem	72	68.1	67.6	- 0.5
Roermond	59.0	55.3	51.7	- 3.6
Roosendaal	59.8	47.8	50.1	+ 2.3
Schermer	74.9	73.2	72.1	- 1.1
Staphorst	83.4	83.2	82.6	- 0.6
Tholen	67.5	70.1	67.2	- 2.9
Veendam	64.1	58.6	56.9	- 1.7
Weststellingwerf	66.9	60.9	57.0	- 3.9
Zeist	64.4	59.9	59.0	- 0.9

Effect of geen effect van opkomstverhogende maatregelen

Door cadeaus en extra service in het vooruitzicht te stellen, hoopten een aantal gemeentebesturen op 6 maart meer kiezers naar de stembus te lokken. Deze inspanningen zijn vaak bedoeld als geheugensteuntje om achteraf niet het verwijt te krijgen niets gedaan te

hebben. Deze opkomstbevorderende maatregelen hebben echter weinig effect gehad. De gemeente Eibergen gaf elke vijftigste kiezer een blik pepermuntjes voorzien van het opschrift 'met een frisse blik op democratie'. Voor de meegenomen kinderen was er een grabbelton. Maar wat scoorde Eibergen, de gemeente die ook deelnam aan de vernieuwingsimpuls? De kiezersopkomst daalde van 68.4% in 1998 naar 67.5%. Het gemeentebestuur gaf 1500 euro uit aan presentjes. Ook in het Brabantse Mill en Sint Hubert is geprobeerd om de kiezersopkomst op te krikken. De partij Algemeen Belang beloofde een weekendje Parijs onder kiesgerechtigden te verloten althans als de opkomst meer dan 77% zou zijn. Dat cijfer werd echter niet gehaald. De gang naar de stembus werd slechts gemaakt door 68.4 kiezers. Dat was een score die 3.6% lager was dan in 1998. De gemeenten Den Bosch kwam de kiezers tegemoet met een mobiel stembureau. De bus stond op de verkiezingsdag op drie locaties, waaronder bij het station. Ook deze actie bleek geen succes want het aantal stemmeers liep terug met 1.7% naar 52.6%. Het mobiel stemlokaal mocht slecht een kiezer verwelkomen. Een Oisterwijkse burger stelde voor elke stem met een kraslot te belonen, maar de gemeente nam dit plan niet over. Geen slecht idee want de opkomst steeg met 2.8%.

Opkomst in referendumgemeenten

In 2001 werd de aanstellingsprocedure van burgemeesters gewijzigd. Een gemeenteraad kon een pad kiezen dat uitmondt in een voordracht van twee kandidaten, waarbij de minister in beginsel de voordracht volgt en de volgorde. Het werd onder het tweede kabinet-Kok ook mogelijk om een raadgevend referendum te houden, waarbij uit een selectie enkele kandidaten konden strijden om de gunst van de kiezers. Twee gemeenten gingen daartoe over: Best en Vlaardingen. De campagnes waren betrekkelijk inhoudsloos omdat de burgemeesterskandidaten immers weinig tot niets konden beloven aan de burgers. De gemeentebesturen van beide gemeenten financierden de campagne. Toch trokken beide innovaties landelijk de aandacht van media. Het bleek dat kandidaten vooral moesten proberen scoren op bestuursstijl en 'aikbaarheidsgehalte'. Een NRC-enquête maakte eind februari 2002 duidelijk dat de ruimte meerderheid van burgemeesters uit Nederland dit referendum niet met enthousiasme ontvingen. Ze vonden het een slechte ontwikkeling. Maar wat vonden de kiezers? Tegelijk met de raadsverkiezingen konden burgers kiezen. Twee stemmen voor de kiezers geeft stemmen meer rendement en dat leidt tot een hogere kiezersopkomst bij de raadsverkiezingen? Het raadgevend burgemeestersreferendum in Best en Vlaardingen had geen noemenswaard effect op de kiezersopkomst. De opkomst was in Best in 1998 62.4% en in 2002 63.1%. De score voor Vlaardingen in 1998 55.2% en in 2002 52.2%. De vertekening als gevolg van een schip met een milieuprobleem (in Schiedam) lijkt niet groot geweest.

De manier van stemmen: wel of niet ronselen

Kiezers die opkomen kunnen dat op meerdere manier doen, namelijk door rechtstreeks op te komen, zelf dus, maar ook door de stem uit te besteden. Het uitbesteden van een stem heet 'stemmen bij volmacht'. Voor het geven van een volmacht kunnen verschillende redenen zijn, zoals dat iemand fysiek niet in staat is de gang naar het stemlokaal te maken. Het geven van een volmacht kan worden uitgelokt. Als dat gebeurt door een lijst of kandidaat is sprake van *stemmen ronselen*. De mogelijkheden om stemmen te ronselen zijn enkele jaren terug beperkt nadat het op te grote schaal voorkwam en er affaires waren gebleken. Nu kan een kiezer slechts met een volmacht het lokaal betreden waarna de commissie die de stemming regelt nagaat of de gevolmachtigde ook een kiezer is en de volmachtgever staat ingeschreven. Een kiezer kan vervolgens niet om het uur weer verschijnen met nieuwe volmachten. Een persoon die met een volmacht komt aanzetten, kan gevraagd worden zich te legitimeren. Denk niet dat ronselen daarmee verdwenen is, want partijen kunnen het zo organiseren dat ze een groot

corps aan stemmers beschikbaar hebben om volmachtstemmen uit te brengen. Tenslotte kennen sommige lijsten meer dan twintig kandidaten. Ronselen, hoewel ongewenst, kan dus voordeel opleveren omdat hier en daar een klein aantal stemmen doorslaggevend kan zijn voor een extra zetel in de raad of de entree in de raad via voorkeurstemmen.

Veel burgemeesters hebben dit jaar gevraagd om extra toe te zien op correcte verkiezingen. Zijn er toch volmachten verstrekt door volmachtgevers? Tussen 15 en 20 procent van de uitgebrachte stemmen is vermoedelijk in Zuid-Limburg uitgebracht met een volmacht. Dat is ongeveer evenveel als bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1998. In Maastricht gaven 7547 mensen een ander toestemming om hun stem uit te brengen, 15 procent van het totaal. In Meerssen was ruim 15 procent van het totaal aantal uitgebrachte stemmen een volmacht. In het Limburgse Eijsden bedroeg het vergelijkbare percentage bijna 20 procent.

Waarom niet stemmen?

Uit onderzoek van het bureau Interview-NSS blijkt dat de belangrijkste reden die kiezers opgaven om niet te gaan stemmen gebrek aan interesse is. Een tweede reden is dat kiezers de verschillen tussen partijen niet zien. Vooral jonge kiezers tussen 18 en 24 jaar lieten het op 6 maart afweten volgens dit onderzoek want slechts 46% van deze groep ging stemmen. (Staatscourant 070302).

4 Uitslagen

Droomdebuut Fortuyn

Op 6 maart maakte 'marktkoopman' Pim Fortuyn furore: zijn partij werd in Rotterdam meteen de grootste en reduceerde de traditioneel sterke PvdA fors. De zwevende kiezers regeerden in Rotterdam door in grote getale op Fortuyn te stemmen wat De Telegraaf en Trouw betitelden als een *verpletterend* debuut. Ook andere kranten lieten zich in dergelijke bewoordingen uit. De NRC sprake van een aardbeving met episch centrum Rotterdam.

Als sprake is van de omstandigheid 'Pim tegen de rest' is de opkomst hoger dan normaal. Hoe meer urgentie en hoe meer zichtbaar politiek verschil, hoe hoger de opkomst. De lijsttrekker van Leefbaar Rotterdam deed het goed in bijna alle wijken, bij zowel oudere als jongere kiezers. In de Rotterdamse stadsdelen was de score op Leefbaar Rotterdam (LR) als volgt: minder dan 25% stemmen op Fortuyn c.s.: Delfshaven; 25 en 30% op LR: Noord en Centrum; tussen 30% en 40% op LR: Hilligersberg en Schiebroek, Kralingen-Crooswijk, Feijenoord, Pr. Alexander. Een score tussen 40 en 45% van de stemmen voor LR boekten Charlois, IJsselmonde, Overschie. Zo werd duidelijk dat de mediagenieke persoonlijkheid van een lijsttrekker ertoe doet, en dat een winnend politicus met charme, gedrevenheid, denkbeelden en directheid eigenlijk niet veel sponsorgelden nodig voor een campagne. Hij deelde in de campagne een oorvijs uit aan het gesloten, op het planbureau georiënteerde Haagse politiek establishment dat uiteenlopende problemen van veiligheid, zorg, onderwijs, fraude en het spoor niet effectief wist aan te pakken. Deze leiders zijn 'losgezongen' van delen van het kiezersvolk.

Afrekenen door de kiezers op rampen?

De kiezers rekenden niet alleen de zittende Rotterdamse coalitie af. Enschede kende de vuurwerkcramp, die een PvdA-wethouder de kop kostte. In Enschede gingen veel stemmen naar de Stadspartij onder aanvoering van marktkoopman Ferdi Lammerink, die zich met hand en tand verzet tegen de heersende politiek orde van de gemeente. In Edam-Volendam keerden kiezers zich af van Volendam '80, dat sterk verantwoordelijk gehouden is voor het jarenlange

gedoogbeleid dat uitliep op de brand in 't Hemeltje. Dat het college van Tiel zou verliezen aan Pro Tiel omdat ook hier door een calamiteit rond het Van der Valk-motel in verband werd gebracht met op zijn minst zwak vergunningenbeleid, werd bevestigd. De kiezers rekenden ook in andere gemeenten, zoals Eindhoven, af en volgden niet steeds de nationale tendens. Leefbaar Hilversum onder leiding van wethouder Leefbaar Nederland-voorzitter Jan Nagel verloor 5 zetels mede omdat het de verkeersproblemen nog niet kon oplossen.

De PvdA verloor ook opvallend in grotere steden als Leeuwarden, Enschede, Haarlem, en Groningen. Juist waar betrekkelijk jonge wethouders actief waren en interactief bestuur invulling gaven, zoals Depla in Nijmegen en Hamming in Tilburg, werd geen verlies geleden. De kiezers rekenden ook in andere gemeenten, zoals Eindhoven, af en volgden niet steeds de nationale tendens.

Positief proberen te scoren

Van een *Van Gijzel-effect* was in Eindhoven geen sprake. Het oud-Tweede Kamerlid Rob van Gijzel was de beoogde wethouder voor de PvdA van buiten de raad en door hem op te voeren als kandidaat hoopte de PvdA te scoren.

Afrekenen op een issue

Bekend is uit onderzoek dat als een of twee partijen frontaal tegen de rest staan, de twee opposanten goed scoren. Zo was het met Leefbaar Oegstgeest gegaan in de jaren negentig, de partij die komend vanuit het niets ineens een percentage of veertig van alle stemmen van de kiezers verkreeg na een confrontatie met de 'zittende' partijen over de centrumontwikkeling.

Is er een casus in 2002 die hier op lijkt?

- In Diemen deed zich dit voor. Vijf gevestigde landelijke partijen (PvdA, VVD, CDA, D66, GroenLinks) zeiden 'ja' tegen de centrumontwikkeling en de kiezers konden hiervan door middel van een *stemwijzer* kennis nemen. De partij Leefbaar Diemen en Democraten Diemen waren tegen. Deze twee lokale partijen boekten een eclatante overwinning. Samen kregen ze ongeveer eenderde van alle uitgebrachte stemmen.
- Zoetermeer. Hier was iets merkwaardigs aan de hand. D66 maakte geen deel uit van het college in Zoetermeer maar deed het opmerkelijk goed terwijl dat in heel veel andere plaatsen niet het geval is. D66 steeg in Zoetermeer van drie naar zeven zetels. Lijsttrekker Flip Huisman *verklaarde het succes uit een nieuwe manier van politiek bedrijven*. Als er plannen zijn om ergens een rotonde aan te leggen, gaat de partij eerst poolshoogte nemen door met omwonenden te praten alvorens een standpunt in te nemen. Daarna neemt de fractie een standpunt in en na het besluit gaat D66 dat besluit en standpunt nog eens uitleggen. Dat werkt, zegt Huisman (NRC, 080403). Denken andere partijen hier ook zo over? Andere partijen menen dat D66 schaamteloos heeft ingespeeld op de sentimenten en dat kon doen door de afwezigheid van leefbaarheidspartijen. D66 maakte *diftar* tot inzet van de verkiezingen. Diftar is een in veel steden beproefd systeem om de hoogte van de huisvuilophaalkosten afhankelijk te maken van het aantal kilo's dat burgers aan de stoepbrand plaatsen. De vervuiler betaalt. Zoetermeer besloot daar ongeveer anderhalf jaar voor de verkiezingen toe. Dat besluit werd toen genomen terwijl de onvrede sluimerde, volgens D66. Diftar werd aan de burgers van Zoetermeer verkocht als een milieuvriendelijke maatregel en rechtvaardige manier om van afval af te komen. In de praktijk werd Zoetermeer smeriger, pakte het duurder uit voor burgers en werkte het sociaal gedrag in de hand. De zittende politiek stond voor de zaak. Vijf lijsttrekkers gingen paginagroot op de

foto boven de slogan 'Voor waarheid en voor diftar'. Tenminste 15% minder afval zou worden aangeboden en om dan te gaan denken dat iedereen in de stad de stad expres gaat bevuilen om een paar euro's te besparen, nee dat hielden de lijsttrekkers niet voor mogelijk, dat getuigde van minachting voor burgers. Duurder zou diftar de huisvuilophaal ook niet maken, na een paar jaar eerder goedkoper. De advertentie van het politiek establishment van Zoetermeer heeft niet geholpen en eerder een averechts effect gehad. Diftar werd het symbool van de arrogantie van de politiek. Zittende politici luisterden niet voldoende maar duwden een maatregel de burgers door de strot. Volgens de wethouders Andries Heidema (ChristenUnie/SGP) en Paul Scheffer (VVD) heeft D66 hiervan misbruik gemaakt. Wat gebeurde bij de collegeonderhandelingen na 6 maart? D66 stapte daar uit omdat de andere partijen diftar niet wilden intrekken. Scheffer, de formateur, begreep er niks van want het was zijn inziens toch normaal dat burgers voor vervuiling/ huisvuilophaal betalen. Waarom zou een bejaarde met een beetje afval het zelfde moeten betalen met vier keer zoveel? Inmiddels is het college rond en gaat het diftarplan gewoon door!

5 De uitslagen van lokale lijsten

Lange termijnontwikkeling

Overzien we de verkiezingen van 1990 en later dan valt met name op dat het aantal te vergeven zetels geleidelijk is teruggelopen. Waren in 1990 nog 11.000 zetels beschikbaar, in 2002 gaat het om minder dan 10.000. D66, dat in 1994 nog bijna 1000 zetels bezette is na 6 maart gedecimeerd is tot 278 zetels. Driekwart van de zetels ging verloren en daarmee is deze partij vrijwel 'footloose', zonder basis. In Limburg komt de partij vrijwel in geen raad meer voor.

Lokale lijsten

De verkiezingen van 6 maart waren ook gewone verkiezingen waaruit een gevarieerd beeld naar voren kwam maar de lokale lijsten en leefbaren wonnen (+ 579). De lokalen waren in de jaren zeventig samen electoraal al groot, waarna een terugval volgde en eerst in 1998 begonnen ze electoraal *terug te krabbelen*. Overwinningen van de leefbaren in Oegstgeest, Hilversum en Utrecht leidden tot de verwachting dat de lokale's in 2002 zeker gingen zegevieren. Dat kwam uit. Door de vorming van Leefbaar Nederland en de lijst-Fortuyn vond de kritiek op paars en paarse partijen vanaf november 2001 een uitlaatklep en dat gaf de lokale lijsten en de 'leefbaren' een *extra impuls*. Overigens wel landelijk maar *niet* overal. In Limburg wonnen de lokale's niet maar de VVD bijvoorbeeld wel. In Roosendaal, een stad met 77.000 inwoners, verdubbelde de lijst-Rampaart de aanhang, en ging van 6 naar 12 zetels op een totaal van 35 raadszetels.

De score van de leefbaarheidspartijen

De leefbaarheidslijsten scoorden in 1998 82 zetels en in 2002 333, dus een verschil van +251 zetels. Leefbaarheidspartijen werden of bleven de grootste partij in Oegstgeest, Rotterdam, Schiedam, Bergschenhoek, Capelle a.d. IJssel, Ridderkerk, Purmerend, Diemen, Haarlemmermeer, Almere, Nieuwegein, Zeewolde, Hilversum, Eindhoven, Montfoort, Hunsel, Simpelveld. De lokale lijsten zijn te verdelen in traditionele 'lokalen' en nieuwere lijsten, zoals stadspartijen en leefbaarheidspartijen in grotere gemeenten. De traditionele lokalen zijn een bont gezelschap van vooral zuidelijke lijsten, zoals persoonsgebonden lijsten, lijsten op sexegrondslag (Vrouwenappel Landgraaf), leeftijdsbasis (Jong Uden), sociaal-economische grondslag (Middenstandspartij) of algemene basis (Algemeen Belang Mill en Sint Hubert; Onafhankelijk Moerdijk). Deze lijsten bestaan al lang, vooral in het zuiden.

Kenmerkend is dat de vertegenwoordigers zich tot tolk maken van voorkeuren in de samenleving en graag concreet kwesties aanpakken.

Tabel 3: Uitslag van de raadsverkiezingen op 2 maart 2002 in 458 gemeenten, in vergelijking met alle gemeenten in eerdere verkiezingen

Partij/cluster lijsten	Alle gemeenten: Zetels '90	Alle gemeenten: Zetels '94	Alle gemeenten: Zetels '98	458 gemeenten: Zetels in '98	458 gemeenten: Zetels in '02	458 gemeenten: Verschil '98-2002
Lokale lijsten (incl. lok. Progr.)	2158	2590	2371	1860	2188	+ 328
Leefbaarheidslijsten				82	333	+ 251
CDA	3515	2741	2404	2066	2152	+ 96
PvdA	2281	1761	1817	1686	1455	- 231
VVD	1485	1720	1796	1660	1504	- 156
GroenLinks	300	380	430	398	432	+ 34
Christen Unie/GPV/RPF/lokale conf.	373	476	499	305	331	+ 26
D66	663	981	442	332	278	- 54
SGP	197	179	190	230	241	+ 11
SP	70	126	190	145	143	- 2
Overige (incl. CD)	29	118	27	220	23	- 197

Bron: CBS, Statistiek der verkiezingen- Gem. raden '98; Volkskrant, website, 080302.

Bij verkiezingen spelen ze in op hun ombudsmanrol en lokale bekendheid door voorkeursstemmen te verzamelen. Stemmen op lokale's is stemmen op personen. Ze zijn sterk in gemeenten met minder dan 25.000 inw., ook op 6 maart weer (+ 328 zetels). Ook het CDA zet die aanpak in veel gemeenten voorop en noemt zich niet zonder reden een grote lokale partij. In de jaren negentig kwamen hier de *nieuwe* lokale's bij: de stadspartijen en leefbaarheidslijsten. Bij de recente verkiezingen deden in een aantal gemeenten, met name buiten het zuiden, nieuwe leefbaarheidslijsten mee. Zij wonnen in plaatsen als Almere en Nieuwegein. De leefbaarheidslijsten gokken minder dan de traditionele lokale's op bekendheid van kandidaten omdat dat ook niet kan in grotere gemeenten. Ook de leefbaarheidslijsten wonnen op 6 maart: +251 zetels.

Leefbaarheidslijsten die vanuit het niets komen en scoren

Er zijn voor 2002 nieuwe leefbaarheidspartijen opgericht. Hebben die een goede electorale start gemaakt en ten koste van wie ging dat? In een tabel is aangegeven dat electorale winst blijkbaar maakbaar is. Een aantal partijen boekte een grote winst wat deels ten koste ging van de VVD. De waarschuwing in de publicatie 'De VVD als lokale' heeft hier blijkbaar niet voldoende geholpen.

De Vereniging Mooi Alkemade (VMA) spant de kroon. Deze nieuwe partij kreeg in een klap bijna de absolute meerderheid: 48.8% van alle stemmen. Door toedeling van een restzetel heeft de partij toch met acht zetels de meerderheid in een raad van 15 zetels. De VMA had geen partijprogramma maar wel een lijst met actiepunten. De bevolking had blijkbaar behoefte aan iets nieuws want sinds 1978 regeerde een VVD/CDA coalitie. Grote issues zijn er in de gemeente niet en van een dreiging met herindeling was geen sprake. De voorlichtster van de gemeente opperde dat wellicht de bouwwoede in het centrum van de grootste woonplaats, Roelofarendsveen, en de omstreden bouw van ene paar villa's aan de wijde AA de animo voor de VMA heeft doen groeien (BB, 150302: 5)

Tabel 4: Gemeenten waar een leefbaarheidspartij vanuit het niet op plek een kwam (grootste partij) op 6 maart 2002

Gemeente	partij	Percentage stemmen	Zetels VVD 1998	Zetels VVD 2002
Almere	Leefbaar Almere	21.5	12	8
Druten (Gelderland)	Welzijn Druten	19.0		
Tiel (Gelderland)	Pro Tiel	26.8%		
Ubbergen (Gelderland)	Ubbergen Anders	27.5%		
Baarn (Utrecht)	Hart van Baarn	32.6		
Montfoort (Utrecht)	Leefbaar Montfoort	31.2		
Nieuwegein (Utrecht)	Leefbaar Nieuwegein	20.7	9	5
Vianen (Utrecht)	Platform	32.0		
Blaricum (N-Holland)	Hart van Blaricum	33.8		
Diemen (N-Holland)	Leefbaar Diemen	23.8		
Enkhuizen (N-Holland)	Nieuw Enkhuizen	17.6		
Purmerend (N-Holland)	Leefbaar Purmerend	22.1		
Alkemade (Z-Holland)	Ver. Mooi Alkemade	48.8		
Bergschenhoek (Z-Hol)	Leefb. Bergschenh.	28.9		
Capelle a.d. IJssel (ZH)	Leefbaar Capelle	23.0		
Ridderkerk (Z-Holland)	Leefb. Ridderkerk	24.0		
Rotterdam (Z-Holl.)	Leefb. Rotterdam	34.7		
Schiedam (Z-Holland)	Leefbaar Schiedam	20.1		
Eindhoven (N-Brabant)	Leefbaar Eindhoven	19.2		
Hilvarenbeek (N-Brabant)	6 Kernen	28.0		
Hunsel (Limburg)	Leefbaar Kernen	30.4		
Simpelveld (Limburg)	Leefbaar Simpelveld	33.4		

6 Uitslagen: beeld per partij

Lokale lijsten werden of bleven de grootste partij na 6 maart in grote delen van Noord-Brabant, maar ook in gemeenten in Zeeland, Gelderland, Drente, Noord-Holland en Limburg. Gemeenten waar lokale lijsten de grootste fractie zijn, zijn onder meer Oldenzaal, Meppel. Het CDA scoorde goed in Oostelijk Noord-Brabant, Gelderland, Overijssel, Friesland. In een aantal gemeenten zoals Tubbergen (CDA: 70.7%) bleef het CDA zelfs de absolute meerderheid houden. De PvdA, van oudsher vooral een 'stadspartij', scoorde over de hele linie in steden minder maar bleef de grootste in Amsterdam en stabiel groot in Nijmegen. De VVD behaalde veel stemmen in randstadgemeenten als Den Haag, Leiden, Wassenaar, Bloemendaal, Alphen, Gouda, Amstelveen, maar deed het goed in regionale centra als onder andere Roermond, Den Helder, Epe, Winterwijk, Ruurlo, Borculo, Haren, Tynaarlo, Waalwijk. De beoogde entree van de SP in de raden van Amersfoort, Middelburg en Zaanstad lukte, maar de SP slaagde er niet in de grootste partij te worden in Heerlen, een traditioneel SP-bolwerk. GroenLinks werd de grootste partij in enkele gemeenten, waaronder Nijmegen. De SGP bleef de grootste in bijvoorbeeld Tholen, Middelharnis en Staphorst. De gemeenten waar D66 de grootste is, zijn schaars en op de vinger van een hand te tellen. Van de opmars van rechts-extremisme was geen sprake omdat enkele partijen bij de raadsverkiezingen van 1998 al waren weggevaagd.

Casus Leefbaar Haarlemmermeer

Ontleend aan het Haarlems Dagblad, maart 2002 (O. Vermeer in gesprek met A. Korsten en M. Boogers)

Sinds de gemeenteraadsverkiezingen van vorige week (6 maart 2002) is de lokale partij Leefbaar Haarlemmermeer (HAP) in één klap de grootste geworden. Door de machtsovername - van drie naar elf zetels - worden de burgers straks eindelijk weer gehoord in het raadhuis, zo vindt Leefbaar Haarlemmermeer. Maar is dat eigenlijk wel zo?

Hoogleraar A. Korsten: 'Leefbaarheidspartijen lijken steeds meer op landelijke partijen'. Jarenlang moest Leefbaar Haarlemmermeer genoeg nemen met een plaatsje op de reservebank, maar sinds vorige week staat de partij midden in het politieke machtscentrum. Zowel in kleine kernen (Zwaanshoek, Beinsdorp, Lisserbroek) als grote dorpen (Hoofddorp, Nieuw-Vennep, Zwanenburg) werd Leefbaar Haarlemmermeer de grootste partij. Opvallend was dat veel Leefbaar-kandidaten een fors aantal *voorkeursstemmen* binnensleepte. Zo deed Piet Daalman het goed in Lisserbroek (860), Marjolein Steffens-van de Water in Nieuw-Vennep (1774), en Jeroen Jonkers in Zwanenburg (593). De voorkeursstemmen lijken grotendeels te danken aan de *naamsbekendheid* die de Leefbaarkandidaten in hun directe omgeving hebben opgebouwd. Veel van hen zijn actief (geweest) bij actiecomités, wijkverenigingen, vrijwilligersorganisaties of sportclubs. Zo was Piet Daalman (nummer drie op de lijst) onder meer actief bij voetbalvereniging Kagia, bij de FNV afdeling Haarlemmermeer, in de bewonerscommissie Lisserbroek, de ondernemingsraad van de WAM, en als Lotto/Toto-verkoper in Haarlemmermeer-Zuid. Hoofddorper Bob Chevallerau (nummer 7 op de lijst) heeft enkele functies binnen het bestuur van tennisvereniging Hoofddorp gehad. Daarnaast maakte hij *een alternatief plan* voor het Hoofddorpse centrumgebied, omdat hij het door de gemeente gepresenteerde voorstel te grootschalig en rigoureuus vond. Ook plaatsgenoot Ron Heimerikx (nummer 8) maakte *namens* zes verenigingen van eigenaren en bewoners van de Piratenwijk een eigen plan voor het Hoofddorpse centrumgebied. Heimerikx was daarnaast actief op middelbare scholen en bij hockeyvereniging De Reigers. Betty Wensing-Weber (nummer 6) was in Hoofddorp jarenlang actief voor de school, de kerk en de tennisvereniging. Ex-ondernemer Jeroen Jonkers (nummer 10) is lid van de dorpsraad Zwanenburg-Halfweg en actief bij de herinrichtingsplannen voor de Dennenlaan. Ook Peter van Groenigen uit Lisserbroek heeft een flinke erelijst. Hij zette onder meer de Lisserbroekse jeugdsportkampen op, was actief bij Kagia, vervulde functies bij de ABVAKABO, werkte bij een jeugsociëteit in Nieuw-Vennep en is vrijwilliger in de TNV in zijn woonplaats. Universitair docent M. Boogers van de Katholieke Universiteit Brabant herkent de achtergrond van de 'leefbaren':

'Kandidaten van lokale partijen hebben stevige netwerken, goede contacten, en zijn bekend bij de bevolking. Ze hebben sterke wortels in de samenleving.'

Verschil?

Toch vindt hij het verschil met kandidaten van 'traditionele' landelijke partijen als VVD en PvdA niet al te groot. 'Ook landelijke partijen hebben kandidaten met wortels in de samenleving, alleen komen ze uit andere netwerken. Partijen als de SP en GroenLinks hebben juist sterke banden met burgers in hun gemeente.' Ook hoogleraar A. Korsten van de Universiteit van Maastricht en de Open Universiteit Nederland ziet weinig verschil tussen landelijke en lokale partijen:

'Traditionele partijen worden sterk gedomineerd door ambtenaren en docenten, Leefbaar-partijen willen nog wel eens een ondernemer op de lijst hebben. Maar bakkers, slaggers en kappers zie je bij geen enkele partij terug. Vroeger had je lokale lijsten, vooral in gemeenten tot 25.000 inwoners. Daar werd je gekozen vanwege je bekendheid, bijvoorbeeld als je voorzitter van de voetbalvereniging was. Tegenwoordig zijn er een nieuw soort lokale partijen: de stadspartijen en leefbaarheidspartijen. Die zijn meer gericht op de inhoud en minder op personen. Leefbaarpartijen lijken steeds meer op traditionele partijen: ze houden vergaderingen, hebben een bestuur en een eigen programma.'

Eigen achterban bevoordelen of niet

Beide wetenschappers verwachten dan ook niet dat kandidaten van Leefbaar-partijen vooral hun eigen belangen dienen of hun eigen achterban tegemoet willen komen, mét de kans dat de partij door interne strubbelingen uit elkaar spat.

‘Daar is niets van gebleken uit onderzoeken’, zegt Korsten. ‘Dat ze uit actiecomités en verenigingen voortkomen, wil niet zeggen dat ze alleen die belangen willen dienen.’

Boogers:

‘Ze voeren vaker een eigenzinnige koers met het idee: ik bedien mijn eigen achterban. Dan wordt de spanning binnen zo’n partij groter en dus ook de kans op dissidenten. Maar in de praktijk blijkt dat erg mee te vallen. Vooral de rol van de lijsttrekker als bindend element is belangrijk.’

Bij Leefbaar Haarlemmermeer zijn alle potentiële kandidaten vorig jaar persoonlijk bij een speciale commissie op gesprek geweest om hun verenigingsgevoel te peilen. Die commissie bestond onder meer uit de partijvoorzitter en de fractievoorzitter. Campagneleider B. Chevallerau: ‘Belangrijk is dat iedereen in het team past en over voldoende kwaliteiten beschikt. We willen niet dat Jan-en-alleman tot onze partij toetreedt.’

Op elkaar gaan lijken

Eenmaal in de raad of het college verdwijnen de verschillen tussen landelijke en lokale partijen bijna helemaal, zo stellen de wetenschappers. Korsten: ‘Leefbaar-partijen gaan steeds meer op andere partijen lijken. Ook zij *verschansen* zich in de raadszaal. Ze vragen nota’s en ze krijgen nota’s. Ze vragen *é*xtra nota’s en ze krijgen *é*xtra nota’s. Het onderscheid tussen partijen wordt steeds kleiner. Lokale partijen kunnen hun mooie ambities niet altijd meer waarmaken. Het enige verschil is wel dat ze, als ze in het college zitten, wat vaker de post openbare werken bezetten. Ze houden zich dus wat vaker bezig met concrete zaken, waarvan de losliggende stoeptegel het symbool is.’

Volgens Boogers worden die verschillen met de komst van het dualisme (wethouders maken geen deel meer uit van de raad) alleen maar kleiner: ‘Landelijke partijen worden door het dualisme *allemaal* uitgedaagd *meer naar burgers te luisteren*, de wijken en buurten in te gaan. Daarmee wordt de basis onder de lokale partijen min of meer weggeslagen.’

7 Meer dan raadsverkiezingen

Op 6 maart 2002 gingen de kiezers naar de stembus, ze brachten op enkele plaatsen ook een stem uit in het kader van een referendum, maar er was veel meer aan de hand. De media proberen altijd al om de consequenties van GR-verkiezingen te bekijken voor de landelijke partijen als zou de uitslag een Tweede-Kamerverkiezing zijn. Dat doet Ferry Mingelen en die anderen omdat de raadsverkiezingen een soort Generale Repetitie zijn voor de Kamerverkiezingen van 15 mei. Maar dat was in 1998 misgegaan. Begrijpelijk, want als een vijfde van alle stemmen naar lokale lijsten gaat, kun je niet doen alsof de uitslagen minus die een vijfde de werkelijke uitslag is. Immers, op 15 mei gaan ook een deel van de stemmers op lokale lijsten op een andere partij stemmen, en de verdeling van die stemmen is niet ‘at random’ gespreid over alle grote partijen. Daarom was iets nieuws bedacht: de opiniepeiling. Zo werden de raadsverkiezingen door de media *opnieuw generationaliseerd*. Wat zou u gestemd hebben als er vandaag Tweede-Kamerverkiezingen gehouden waren?

Tabel 5: Uitslag als er op 6 maart, bij de gemeenteraadsverkiezingen, ook Tweede-Kamerverkiezingen gehouden zouden zijn

Partij	Werkelijke zetelverdeling in Tweede Kamer	Zetels vlg. voorkeur op 6 maart 2002
PvdA	45	37
VVD	38	27
CDA	29	30
D66	14	8
GroenLinks	11	9
SP	5	7
ChristenUnie	5	6
SGP	3	2
Leefbaar Nederland	0	6
<i>Lijst Pim Fortuyn</i>	0	18
Overige partijen	0	0
Bron: NRC 070302		Bron: NRC 070302

De uitslag was op 6 maart dat de PvdA 8 zetels verloor, de VVD 11 en D66 6. Daarop volgde *'de nacht van Amersfoort'*, een debat met lijsttrekkers onder leiding van Paul Witteman. Het middernachtelijk slotdebat liet voor de ogen van bijna een miljoen Nederlanders een aantal lamgeslagen, 'paarse' verliesleidende leiders zien. De Haagse incrowd bleek niet bestand tegen de debatteerkunst en het gejen van Fortuyn, die het debat vlot won. Wiegel sprak enkele dagen later dat het debat van macabere schoonheid was. Dijkstal zou later verklaren dat alle vijf de lijsttrekkers, exclusief Fortuyn, niet in goeden doen waren geweest.

De matte Melkert werd vervolgens in een reeks van TV-programma's en alle dagbladen met hoon en kritiek overladen. Dijkstal trof in mindere mate dit lot. Hem werd onder meer verweten dat hij naar het plafond staaarde, wat duidt op *dédain*, en te vlug wegliep op het einde van de avond. De Graaf betoonde zich op de avond timide.

De verklaring voor Melkert's opstelling (Fortuyn kwetste met: 'dweilen met de kraan open') was volgens Balkenende en anderen ongeloofwaardig omdat de opmerking van Fortuyn over dweilen met de kraan op een laat moment in het debat gemaakt werd, toen het humeur bij Melkert al laag was. Zo maakte de PvdA-leider een *nieuwe* fout. CDA-Kamerlid Hillen zou later verklaren: 'Een diepvries in de winter ontdooien is lastig'. Buitenhof-columnist Paul Cliteur, hoogleraar in Leiden en VVD-aanhanger, bestempelde in het TV-programma Netwerk (080302) Pim Fortuyn als *het grootste politiek talent* van het moment, vanwege de uitstraling, taboedoorbreking en de opstelling in debatten. Een begrijpelijke en terechte kwalificatie. Het effect van het gebruik van de raadsverkiezingen als voorverkiezing is dat twee verzwakte lijsttrekkers nu campagnesteun van anderen naast zich moeten dulden. Premier Kok verklaarde het weekend na de verkiezingen dat het paarse kabinet de zegegingen van paars beter zou gaan uitdragen. Op 12 maart verscheen minister Zalm al in Netwerk om te reageren op het juist verschenen boek van Fortuyn, met de titel *'De puinhopen van acht jaar paars'*. Fortuyn betitelde dit boek als zijn program. Zalm vond dat de financiële onderbouwing ontbrak. En Karel van de Graaf merkte daarop op: reKent 'Den Haag' niet wat teveel.

8 Interpretatie van de uitslag van de raadsverkiezingen

De gele kaart voor paars

Als de uitslagen bij de raadsverkiezingen van 6 maart 2002 samen genomen worden met de uitslag van de peiling van de voorkeur van de kiezers bij de Tweede Kamerverkiezingen op 6 maart, is dan het beeld juist van premier W. Kok, de aanvoerder van het tweede paarse kabinet – met ministers als Zalm (Financien), Vermeend (Sociale Zaken), Jorritsma (EZ),

Korthals (Justitie), De Vries (BZK), Borst (Volksgezondheid), Herfkens (Ontwikkelingssamenwerking), Pronk (VROM), Hermans (Onderwijs), De Grave (Defensie), Van Aartsen (buitenlandse Zaken), Brinkhorst (LNV), Van Boxtel (Grotestedenbeleid) - , dat paars van de kiezers een gele kaart heeft gekregen? *Dat beeld is juist*. De peiling (zie tabel) liet verlies zien voor de PvdA, de VVD en D66. Alle paarse partijen verloren. We kunnen spreken van een *push- en pulltheorie*.

- Push betekent dat een *aantal kiezers wegdreven* van de bekende landelijke paarse partijen. De paarse partijen verloren alle, dus mag aangenomen worden dat een aantal kiezers kritiek had op het paarse beleid. Deze kritiek is tevoren ook verwoord. Hoewel paars allerlei goede zaken deed, zoals onder invloed van de wereldeconomie de werkgelegenheid verbeteren en de schuldenlast terugbrengen, vielen steekjes op het vlak van de zorg (wachtlijsten; te weinig handen aan het bed), vervoer (rekeningrijden; vertragingen op het spoor; geen vervangend materieel), onderwijs (Adelmond: basisvorming, studiehuis; fraude hbo)), justitie (doorlaten bolletjesslikkers op Schiphol). Hilhorst en Scheffer verwoordden deze kritiek. Onderzoek laat zien dat een deel van de VVD-aanhang van mening is dat paars II uitgeregeerd is en paars III er niet hoeft te komen.

- De weglopers bij 'paars' *liepen niet zonder meer over naar de oppositiepartijen*, getuige de analyse van de herkomst van kiezers bij de opiniepeiling. De oppositie deed het niet echt goed op 6 maart, wat bleek uit het lichte verlies van GroenLinks in de peiling en bij de geringe winst bij de raadsverkiezingen zelf. Het CDA had een tijd genoeg aan zichzelf en met de komst van leider Balkenende, de vervanger van De Hoop Scheffer, was weer enig herstel en nieuw elan zichtbaar. In de peiling ging het CDA van 29 naar 30 zetels.

- als de weglopers van paars maar heel beperkt overliepen naar de oppositiepartijen waar dan wel naar toe? Velen steunden de lijst-Fortuyn en Leefbaar Nederland. Samen waren ze goed voor 24 zetels (18+6).

- Dan de pull. *Wie had aantrekkingskracht?* Dat was Pim Fortuyn, die zowel eclatant won in Rotterdam (17 zetels in de raad) als in de peiling (18 zetels). Fortuyn had een aantal voors. Hij kanaliseert de kritiek op paars en illustreert die met persoonlijke belevenissen of ervaringen uit familie- of kennissenkring of rapporten van ziekenhuisdirecties enz. . Hij heeft erover geschreven in columns, dus kan hem niet verweten worden een Boer Koekkoek te zijn. Aan een groot aantal van die stukken liggen analyses ten grondslag, die mede gebaseerd zijn op statistieken en kabinetsstukken. Zijn kritiek op de inburgering bijvoorbeeld is zo te halen uit kabinetsstukken zelf. Fortuyn stelt zaken aan de orde waar andere partijen, knikkend in het midden, niet over spreken. Hij is taboedoorbrekend. Fortuyn maakt weer verschil en laat zien dat er andere visie mogelijk is, waar andere partijen juist tegen elkaar aankruipen. Fortuyn is modern in zoverre hij wat begrepen heeft van informatie- en communicatietechnologie. Hij is een brede generalist, die probeert de sectorontwikkelingen te begrijpen. Hij oogt fris en schuwt het debat niet. Hij heeft een scherpe stijl van debatteren.

Brief

Beste Claire,

Je volgt Pim Fortuyn, hoor ik. Hij is eigenlijk iemand, of hij nou wat maakt van die partij of niet, die je met 10.000 man zou moeten inhuren om de boel eens aan de orde te stellen en na een jaar laat je hem wat druiven gaan plukken in Toscane en dan gaat hij maar weer een baan zoeken. Hij doet aan *agenda setting* van wat tot nu toe taboe was, doet dat fris door het te verbinden met persoonlijke belevenissen, en dat is voortreffelijk, in het belang van de

democratie. Machiavelli schreef al: als een heerser geen tegenstand heeft moet hij, dat was toen een hij – in die tijd -, die organiseren om hem daarna te overwinnen. De goeie ‘heersers’ zouden dat moeten kunnen volgens Machiavelli. Dus paars heeft *countervailing powers* nodig. Omdat de oppositie ten tijde van Kok II slap was, het CDA had genoeg met zichzelf te stellen (leiderschapscrisis rond De Hoop Scheffer), en de media blijkbaar niet genoeg tegengas konden geven, is Pim nu *de betere wakkerschudder* geworden. Het effect is hopelijk louterend. Lees je ‘*De puinhopen van acht jaar paars*’ van Fortuyn of gaat de studie voor? Vind je als studente economie het erg dat de financiële onderbouwing zwak is. Is dat een beginnersfout?

Franciscus van Flore

9 Voorkeursacties

Op 6 maart zijn uiteraard weer veel voorkeurstemmen op andere kandidaten dan de nummer een op een lijst uitgebracht. In zuidelijke gemeenten met minder 30.000 inwoners heeft dit verschijnsel al tientallen jaren geleden een grote vlucht genomen en door de verlaging van de drempel is het op voorkeur in de raad komen makkelijker geworden. Hier en daar wordt driekwart van alle stemmen als voorkeurstem uitgebracht. Stemmen op partijen is zo geworden tot *stemmen op personen* en niet op partijprogramma’s. Dat verklaart ten dele ook de hogere opkomst in bepaalde gemeenten. Veel partijen in *meerkernige* gemeenten zorgen voor een spreiding met plaatselijk bekende kandidaten op een lijst omdat burgers uit plaats X vaak een bekende kandidaat zoeken om op te stemmen uit de eigen woonplaats. Territoriaal gebonden stemmen gaat zo dus samen met stemmen op een persoon. Vooral de lokale lijsten en het CDA maken hier werk van. Een partij die het niet lukt om kandidaten uit alle kernen op de lijst te krijgen heeft het electoraal moeilijk. Wat is het landelijk beeld?

Voorkeurstemmen bij de raadsverkiezingen als voornemen

In het onderzoek waarover 2 maart 2002 gerapporteerd is in De Volkskrant is de volgende vraag aan een steekproef van kiezers gesteld: ‘*Als u gaat stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen bent u dan van plan op de eerste kandidaat van de lijst te stemmen of gaat u een voorkeurstem uitbrengen op een andere kandidaat?*’

Van alle respondenten was 29% voornemens om op de eerste kandidaat te stemmen en 19% op een andere kandidaat, terwijl 41% nog niet wist of men ging stemmen op de eerste kandidaat of een ander. Van de respondenten gaf een deel aan zeker niet te gaan stemmen (12%). Het uitbrengen van een voorkeurstem is landelijk gezien niet zo markant, maar er zijn verschillen. Jongeren onder 35 jaar brengen *weinig* voorkeurstemmen uit, kiezers van boven 55 jaar relatief vaak. Met ruim 31% zijn de hoogopgeleiden behoorlijk *oververtegenwoordigd* onder deze groep. Verder is het uitbrengen van een voorkeurstem populair in het zuiden en het noorden en veel minder in het westen en de grote steden. De voorkeurstemmer woont in een kleine plaats van 10 tot 20.000 inwoners in het zuiden of noorden, is gemiddeld hoger opgeleid dan de Nederlandse kiezers als geheel, en iets ouder dan de gemiddelde Nederlandse kiezer.

Waar gaan de voorkeurstemmen speciaal heen?

Bekend is dat de eerste vrouw open lijst in recente tijden een kans maakt om makkelijker verkozen te worden als gevolg van voorkeurstemmen. ‘Vrouwen stemmen op vrouwen’ is onder invloed van de emancipatie een strijdkreet geworden. Ook allochtonen stemmen vaker op allochtonen, als ze tenminste stemmen.

Allochtonen gekozen

Dat er op 6 maart voor het eerst in Nederland in een moskee gestemd kon worden, namelijk aan het Afrikaanderplein in Rotterdam, ontging velen in het land. Niemand viel over deze verbinding van 'kerk en staat'. De kiezers mochten ook de schoenen aanhouden. Het idee om in de moskee te stemmen was afkomstig van het Marokkaanse GroenLinks-raadslid B. Bourzik, die hoopte zo meer allochtonen bij de politiek te betrekken. Allochtonen kwamen ook daadwerkelijk op en stemden hier en daar op 'eigen kandidaten'. Drie allochtone kandidaten op de Rotterdamse PvdA-lijst werden met voorkeur verkozen Bij het verlies aan PvdA-zijde, en de reductie van 15 naar 11 zetels, was dit een effect waarop door de politieke top in de beide steden niet was gerekend. Vooraf was niet afgesproken dat voorkeursacties van kandidaten toegestaan waren.

De PvdA blijkt het populairst onder allochtone buitenlanders die in Amsterdam verblijven. Dat beeld komt naar voren uit een onderzoek (een enquête bij negen stembureaus, verdeeld over acht stadsdelen) onder Turken, Marokkanen en mensen uit de Surinaams-Antilliaanse gemeenschap (Trouw, 130302).

In Den Haag worden na 6 maart vijf van de tien PvdA-zetels bezet allochtonen: drie Hindoestanen, een Turk en een Marokkaan. Alle vijf haalden een kwart van de kiesdelen (ruim 850 stemmen) met glans. Een zesde kandidaat kwam enkele tientallen stemmen te kort. De allochtone kandidaten hadden het nadeel van een betrekkelijk lage plaats op de lijst maar het voordeel van een forse achterbaan, die ze ook hebben bewerkt door folders uit te delen op markten, in moskeeën, op voetbalvelden, op bruiloften, enz. In de PvdA was afgesproken dat kandidaten die lager dan plaats vijftien stonden, geen actieve campagne zouden voeren. Voor twee kandidaten bleek dat vaag verbod geen beletsel voor hun verkiezing. De nummers 16 en 21 kwamen dus in de raad: S. Mohammed en M. Ersoy

10 Lessen

De gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart 2002 halen oude lessen naar voren. Een verkiezingszege blijkt maakbaar (Fortuyn) en wie blunders begaat, zoals in Volendam en Tiel, krijgt terecht de rekening gepresenteerd. Dat bepaalde partijen de wel verwachte overwinning niet behaalden, duidt op het voortbestaan van veel naïviteit bij lijsttrekkers en campagneteams over wat bepalend is voor electorale winst of verlies. Veel campagnes zijn weer mislukt omdat het niet gelukt is zich als lijst met herkenbare politici te profileren. Herkenbare politici zijn betrekkelijk schaars en veel politici sloten zich weer op in de gemeentehuizen. Daar zijn zoals bekend, geen stemmen te halen, aldus VNG-hoofddirecteur Van den Berg. De man die veel begrijpt van hoe het wel werkt bij de kiezers, is zonder meer Pim Fortuyn. Het zegt wat hij denkt, en Rotterdam gaat nu zien of hij doet wat hij zegt.

11 Gevolgen van de verkiezingsuitslagen: lokale gevolgen

Ik zie de volgende mogelijke gevolgen van de gemeenteraadsverkiezingen:

Gevolgen op lokaal niveau:

1. hoe ziet de samenstelling van de raden eruit: zijn er veel versnipperde raden (gefragmenteerde democratieën), waardoor de collegevorming moeilijk is?;
2. is sprake van wel of geen sterke doorstroming in de raden, waardoor veel ervaring verdwijnt?;
3. hebben de leefbaren hier en daar het initiatief bij de collegevorming?
4. hoe verloopt de collegevorming?

Ad 1 Gefragmenteerde democratieën en coalitievorming

Wat zijn de gevolgen van de verkiezingen voor de collegevorming? In een aantal gemeenten hebben kiezers *weer* zeer verdeeld gestemd, waardoor verhoudingsgewijze veel partijen met elk weinig zetels in de raad blijven en het onderling verschil in zeteltal gering is. De gemeenten waarom het gaat, hebben vaak zeven of meer fracties. Als ook een grotere partij ontbreekt, zal *de coalitievorming* hier vermoedelijk *opnieuw* lastig zijn. Diverse van deze gemeenten golden in het verleden als onrustige cowboy cities waar een sheriff nodig was voor ordebewaking, in de vorm van een externe informateur die zorgde voor procesdiscipline in de collegevorming. *Stap voor stap en zorgvuldig opereren* is bittere noodzaak gebleken in gemeenten als Heerlen, Den Bosch en Katwijk. Veel combinaties voor meerderheidsvorming waren in 1994 en 1998 in deze gemeenten mogelijk waardoor het in de formatie moeilijk wordt om een evenwichtig college te vormen, dat qua machtsverhoudingen recht doet aan de verkiezingsuitslag, zeker als enkele partijen van *oudsher* machtiger waren. Informeren en formeren is bovendien juist in deze gemeenten na 6 maart niet alleen een kwestie van laten toetreden maar ook van *laten afvallen*. Wie moet waarom afvallen? In deze gefragmenteerde democratieën dreigt ook het geval dat veel partijen elk een wethouder leveren, en het college instabiel wordt *omdat het van niemand is!* Voorbeelden van gefragmenteerde democratieën na 6 maart zijn: Landgraaf, Brunssum, Den Bosch, Helmond, Katwijk, Leiden, Alphen a.d. Rijn, Gouda, Delft, Enkhuizen, Bergen op Zoom, Waalwijk, Sint Michielsgestel, Vlissingen, Middelharnis. In dergelijke gemeenten zal een college vaak uit minstens vier coalitiepartijen bestaan om een meerderheidscollege te vormen. Dat zijn zo niet eens brede afspiegelingscolleges. Van een paar coalities zal hier meestal geen sprake meer zijn omdat D66 nagenoeg is weggevaagd na het eerdere grote verlies in 1998.

Ad 2 Doorstroming van raadsleden

Is sprake van wel of geen sterke doorstroming in de raden, waardoor veel ervaring verdwijnt? Voor de verkiezingen van 6 maart bleek al dat de doorstroming van raadsleden vanaf 1970 sneller is gegaan. Raadsleden die heel lang raadslids zijn, worden schaars. De gemiddelde zittingsduur loopt terug. Van de 45 raadsleden van Rotterdam zaten er 11 maart 2002 24 voor het laatst op het pluche. Dat betekent dat 21 nieuwelingen, nagenoeg de helft, hun opwachting maken.

De raden representatief?

Uit de Limburger (160302), interview met A. Korsten:

Een kwart van de raadsleden in het Heuvelland, die deze week opnieuw of voor `t eerst zijn aangetreden, is ambtenaar van beroep. Maar enkelen werken in het bedrijfsleven, hiervan zijn de meesten zelfstandig ondernemer. Het gaat om achttien raadsleden, zes zijn er in dienst van de gemeenten, drie werken bij de provincie Limburg en acht zijn actief voor de rijksoverheid, of daar aan gelieerde bedrijven, zoals ABP en Uszo. Een is gepensioneerd ambtenaar. Daarnaast zijn ook nog eens negen politici actief (geweest) in het onderwijs. Dit blijkt uit een inventarisatie die deze krant maakte van de beroepen van raadsleden. Volgens bestuurskundige prof. A. Korsten volgt het Heuvelland hiermee een landelijke trend, die al enige jaren opgeld doet. Eerder al hebben onderzoeken aangetoond, merkt hij op, dat gemeenteraden enigszins eenzijdig zijn samengesteld en daarmee geen doorsnee meer vormen van het kiezersvolk. 'De bakker, of een werknemer van DSM heeft plaats gemaakt voor de ambtenaar en de docent.'

J. Demollin is wethouder voor de VVD in Margraten en ambtenaar bij de gemeente Maastricht. Naar zijn zeggen heeft zijn beroep niets met zijn politieke loopbaan te maken. Hij koos voor de politiek, vanwege zijn inzet voor het verenigingsleven. Wel was het van belang toen ik wethouder werd. Een gemeente kan niet zeggen daar krijg je geen tijd voor. Demollin werkt nu vier dagen per week op het gemeentehuis en is wekelijks ook nog eens een keer dertig tot veertig uur bezig met het wethouderschap. Ook W. Weerts, demissionair wethouder voor de lokale lijst IBGV in Valkenburg, is ambtenaar. Hij werkt bij de gemeente Eijsden. Er was eerst een ambtelijke carrière en later kwam de politieke, zegt hij, dankzij zijn werk in het verenigingsleven. Er kleven voor en nadelen aan de combinatie, vindt hij. Het voordeel is dat je als politicus de ambtelijke wereld kent. Dat je weet hoe de lijnen en de procedures lopen. Maar hij ziet ook een groot nadeel. Ik moet ervoor waken dat het niet remmend gaat werken op mijn ideeën. Ik betrap me erop dat ik een paar stappen vooruit denk en me afvraag, met juist die kennis van de ambtelijke wereld, of het wel kan worden uitgevoerd. ‘Als politicus moet je daar eigenlijk geen boodschap aan hebben’, vindt Weerts.

Korsten wijst op het gevaar dat ‘politieke’ ambtenaren hun cultuur van vergaderen en nota’s voortzetten in het gemeentehuis. Gemeenteraden zijn zich steeds meer gaan verschansen in de gemeentehuizen. Dat staat haaks op de dualisering, die burgers juist meer bij de lokale politiek wil betrekken. Zijn tip aan de gemeenteraden in het Heuvelland is: ‘ze moeten zichzelf corrigeren. Niet in de val lopen en in het gemeentehuis blijven zitten. Het zou de raadsleden er juist toe moeten aanzetten om meer naar buiten te gaan en de kiezers op te zoeken.’

MARGRATEN

CDA: H. Beckers, prevutter, bestuursacademie, J. Custers, directeur vastgoedmaatschappij, P. Bertrand, procestechnoloog provincie, A. Opreij, statistisch onderzoeker CBS, M. Peek-Lemmerlijn, huisvrouw, H. Lambie, agrariër.

Samenwerkingsverband: W. Dreesen, senior adjunct inspecteur bij ministerie VROM, H. Houben, gepensioneerd, G. Ubags, ex-zelfstandig ondernemer, M. Weusten-Vandewall, huisvrouw.

VVD: J. Demollin verkeerskundig ontwerper gemeente Maastricht, A. Weijers hoofd financiën gemeente Eijsden.

PvdA/D66/GroenLinks: J. Schrijen, programmamanager technisch centrum Zuid-Limburg, H. Goetsch, psycholoog gedragswetenschappen huisartsen opleiding Maastricht.

Gemeenschapsbelangen: H. Loyson, bouwkundig adviseur

VAALS

CDA: L. Jaegers, medewerker Uszo, J. Van der Meij, ambtenaar gemeente Valkenburg, R. Velraads, gerechtsdeurwaarder, G. van Vliet, logistiek coordinator, M. Frohling, ambtenaar provincie Limburg.

PvdA: T. Jussen, boswachter, J. Lux, leraar Arcuscollege Heerlen, H. Jussen, ex-VVV, gepensioneerd, R. Vermeeren-Vandeberg, eigenares toeristisch bedrijf.

V.en O.: J. van Dijk, adviesbureau, L. van den Akker, vertaler, B. Gottgens, gezondheidswetenschapper, werkt bij de stichting Vorming in Maastricht en ondersteunt fusie voortgezet onderwijs Limburg.

Burgerbelangen: H. Sterck, gepensioneerd architect, M. Delnoije, boekhouder

VVD: M. Braun, jurist ABP

VALKENBURG

Algemeen Belang: J. Jacobs, interne accountantsdienst Enci, B. Dauven, bedrijfsarts, K. Huntjens, advocaat, P. Duijzings, leraar, J. Knols, gepensioneerd ambtenaar.

CDA: R. Huntjens, ambtenaar, unithoofd soc./econ. zaken gemeente Maastricht, H. Hendriks, verkeersleider Stadsbus Maastricht, E. Huids, fruitteler/agrariër, M. VerheggenPenders, maatschappelijk werker CAD

IBGV: J. R’mling, ex-ondernemer, W. Weerts, ambtenaar gemeente Eijsden, projectleider Openbare Werken, B. Schrouff, accountant/belastingadviseur

SP: J. Kleijnen, medewerker sociale werkvoorziening WSW, E. de VriesBecker, telefoniste callcenter, S. Boumans, WAO’er

VVD: W. Westerhof, oudondernemer

PvdA: E. Sprokkel, directeur faculteit psychologie Uiniversiteit Maastricht

GULPENWITTEM

Fractie Franssen: W. Crombach, ambtenaar ruimtelijke ordening gemeente Sittard, P. Franssen, medewerker dienst landelijk gebied, P. van Breemen, medewerker CBS, J. Essers, medewerker Dr.Ackenshuis, J. Nix, zonder beroep.

Eenheid’98: J. Janssen, leraar, W. Herberichs, vertegenwoordiger bouwmaterialen, M. MordangVluggen, medewerkster bejaardenhuis Langendaal Vaals, S. Ortman, gepensioneerd

CDA: J. van Wersch, commercieel manager Rabobank, B. Wouters, huisman, G. Brants, medewerker bibliotheek/mediatheek Sophianum, R. Sangers, jurist provincie Limburg, E. VanderheijdenKnops, agrarisch ondernemer.

Ad 3 Hebben de 'leefbaren' hier en daar het initiatief bij de collegevorming?

In 17 van de 458 gemeenten zijn na de raadsverkiezingen de lokale leefbaren de grootste fractie in de raad en hebben zij het initiatief. De grootste fractie neemt bij de collegevorming het voortouw, volgens een ongeschreven regel. Hoe doen ze dat? In de openbaarheid omdat het dualistisch bestel meer transparantie vraagt of experimenterend of in de achttertjeskamer? Almere had in 1998 een record gevestigd. Daar was binnen een half uur een college gevormd. Dat lukt in 2002 niet meer. Leefbaar Almere is de grootste (9 zetels) en heeft een informateur (met sociaal-democratische achtergrond) aangesteld. Leefbaar Almere streeft een coalitie na met CDA, PvdA, D66 en ChristenUnie en niet met de VVD. In Ridderkerk heeft Leefbaar Ridderkerk (7 zetels) het CDA, de ChristenUnie en SGP uitgenodigd voor een gesprek. Ook hier zou de VVD naar de oppositiebanken kunnen gaan. In Bergschenhoek heeft Leefbaar Bergschenhoek een onduidelijke positie. Ook in Haarlemmermeer is een leefbaarpartij de grootste: Leefbaar Haarlemmermeer (11 zetels).

Ad 4 Hoe verloopt de collegevorming?

In Rotterdam ging de collegevorming moeilijk, waardoor er een informateur bijgehaald werd: Van Schendelen.

Gesprek tussen journalist John Hoogerwaard van Dagblad Trouw en A. Korsten over de informatie in Rotterdam
In: Trouw, 22 maart

Hij wil er een Rotterdams tempo aanhouden, zegt hoogleraar politicologie Rinus van Schendelen. De nieuwbakken informateur, die de vastgelopen collegeonderhandelingen in de Maasstad moet vlottrekken, bekend als een noeste werker. Ruim 25 jaar is hij verbonden aan de Erasmusuniversiteit en daar wordt hij door collega's en (oud-)studenten op handen gedragen. Van Schendelen is de man van de kwinkslag, zo bleek ook gisteren tijdens persgesprek. „Ik ben geen masochist“, zei hij droogjes, toen hem naar zijn uithoudingsvermogen als informateur werd gevraagd.

Het ijs breken zal een van zijn voornaamste taken zijn tijdens zijn eerste dagen op het stadhuis. De twee grootste partijen, PvdA en Leefbaar Rotterdam (LR), leven in onmin. De sociaal-democraten zoeken dan wel voorzichtig toenadering, maar Fortuyn gruwet van de PvdA, vanwege allerlei uitspraken van PvdA-prominenten aan zijn adres. Ondertussen wil het CDA best met LR in zee, zolang de PvdA ook mee mag doen. Een slangenkuil dus, zou je zeggen. Maar Van Schendelen kent de politieke kunstjes. In Den Haag en Brussel heeft de lobbyspecialist in het verleden 'vele belangengroeperingen bij elkaar gebracht', zegt hij. En geduld is dan een deugd. „Ach. Misschien zal mijn rol achteraf uiteindelijk heel bescheiden blijken. De partijen liggen zo op het oog dicht bij elkaar dan we denken.“

Optimistisch of niet, aan het stellen van een tijdslimiet waagt hij zich niet. Van Schendelen gaat het 'gewoon proberen'. Toen Opstelten hem woensdagmiddag vroeg, heeft hij een uur of vijf nagedacht en daarna de knoop doorgemaakt. „Ik geloof in een reële kans op succes.“ Dat hij door alle partijen in de raad acceptabel gevonden wordt, speelde uiteraard ook mee. Van Schendelen is geen lid van een politieke partij en moet er eerlijk gezegd ook niet aan denken. „Mijn beroepsprofiel staat op nummer een.“ Gisteren en vandaag voert hij gesprekken met alle partijen in de raad, van groot naar klein. Daarbij gaat hij 'pragmatisch' te werk. Daarom kan hij nog niet zeggen of hij op de nadruk zal leggen op inhoud danwel de mogelijke coalities. „Ik heb de diverse programma's bekeken en er is zeker een overlap.“

Iemand die Van Schendelen van tips zou kunnen voorzien is collega-hoogleraar Arno Korsten (bestuurskunde) van de Open Universiteit. Korsten was al eens informateur in Heerlen (1994) en in Den Bosch (1998). Volgens Korsten is Van Schendelen naast een aardige collega meer tacticus dan diplomaat. Waar Korsten wel bezwaar tegen maakt, is de procedure in Rotterdam. De informateur is, 'bij gebrek aan een koningin', aangezocht door Opstelten en brengt ook verslag aan hem uit.

Maar volgens Korsten zou het in het nieuwe duale bestel veel logischer zijn als de gemeenteraad de (in)formateur aanwijst en vervolgens ook op de hoogte zou worden gehouden van zijn verrichtingen. Die taak kan de raad zichzelf toe-eigenen, omdat er rond de (in)formatie in het nieuwe duale bestel nauwelijks iets geregeld is. Doordat de burgemeester nu als schakel tussen informateur en gemeenteraad dient, heeft Opstelten kans dat hij zichzelf in de vingers snijdt. Er kan in de raad gemok ontstaan en bovendien moet de burgemeester

als eerstverantwoordelijke ook oordelen over de veiligheidsparagraaf in een nieuw collegeprogramma. Van Schendelen ziet dit ook, maar ervaart het niet als een groot probleem. „De burgemeester heeft waarschijnlijk veel vertrouwen in mij.”

Korsten weet als oud-informateur dat het aanbrenge van patroon in de collegeonderhandelingen de voornaamste taak is van de informateur. Als buitenstaander, die 'komt en weer gaat', kan hij de beeldvorming die tussen bepaalde partijen bestaat doorbreken. „Na alle gesprekken moet de informateur conclusies trekken en een aantal voorkeuren op tafel leggen. Ook al ziet hij zelf niets in een bepaalde optie, moet hij deze toch onderzoeken. Vaak blijkt dan dat de partijen wel willen toegeven dat optie B misschien toch beter is. Dat is zeker geen schaamlapfunctie van de informateur. Hij is eerder het breekijzer. En Rinus kennende zal hij rondborstig zijn.”

John Hoogerwaard

Een gesprek tussen A. Korsten en Elsevier-journalist Eric Vrijsen leidde tot het volgende resultaat

Collegevorming

Elsevier, 29 maart

De winnaars erin. De verliezers eruit. Dat zou het principe moeten zijn bij de collegevorming in de zojuist gekozen gemeenteraden. Maar de praktijk is anders. In de grote steden proberen de gevestigde partijen op de oude voet door te gaan met het claimen van wethouderszetels. Ze lappen de verkiezingsuitslag van twee weken geleden aan hun laars. Dit is des te pijnlijker, omdat zojuist *nieuwe spelregels* van kracht zijn geworden met als doel de democratisch gekozen raad beter tot zijn recht te laten komen. Doordat PvdA, VVD en CDA in oude reflexen vervallen, komen grote groepen kiezers bedrogen uit. De poging om de gemeenteraad via ‘*dualisering*’ nieuw elan te geven, lijdt ook meteen al schipbreuk. Het is een dubbele aanslag op de gemeentelijke democratie.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart kwamen de ‘Leefbaren’ sterk opzetten. Zo kreeg Pim Fortuyn met Leefbaar Rotterdam ruim één derde deel van de kiezers achter zich. In andere steden was de opmars van de Leefbaren minder spectaculair, maar kwamen zij zonder meer als winnaar uit de stembusstrijd te voorschijn. Zo was Leefbaar Amsterdam met een winst van 4,5 procent de sterkste stijger in de hoofdstad. In Den Haag boekten de Leefbaren een winst van ruim acht procent. In Eindhoven werden zij met een winst van bijna twintig procent in één klap de grootste partij.

Nu het aankomt op het smeden van coalities en het verdelen van de zetels voor wethouders, verdwalen de Leefbaren echter in een isolement. In Amsterdam sluit de PvdA samenwerking met de hoogste nieuwkomer uit. De dominerende PvdA speelt haar vertrouwde tegenspelers zo vaardig tegen elkaar uit dat de VVD nu kwispelend een ‘sociaal gezicht’ laat zien en GroenLinks openlijk erkent dat de sociale dienst op de schop moet. In Rotterdam werd deelname van Fortuyn eveneens geblokkeerd: Fortuyn en de PvdA willen niks van elkaar weten, terwijl het CDA de vermoorde onschuld speelt door alleen maar met én Fortuyn én de PvdA te willen besturen. In Den Haag zijn VVD, CDA en PvdA het al praktisch eens geworden over een verdeling van de zetels. Ook hier staat de winnaar, Leefbaar Den Haag, kennelijk buitenspel.

Op tal van andere plaatsen weren de verliezers de nieuwkomers door aan te dringen op een zo breed mogelijke coalitie. Ze vinden dat de kleur van de wethouders de politieke verhouding in de gemeenteraad moet weerspiegelen. Dat klinkt redelijk, maar het heeft de werking van een *cordon sanitaire*. Door met een maximaal aantal oude partijen zitting te nemen in het college, kunnen ze de invloed van de Leefbaren minimaliseren. *Afspiegelingscolleges* zijn bovendien *in strijd* met het idee dat de gemeenteraad via ‘*dualisering*’ meer kracht moet krijgen. Het Paarse kabinet is twee jaar bezig geweest een *nieuwe bestuurscultuur* voor de gemeenten in de grondverf te zetten. Aan de vooravond van de raadsverkiezingen passeerde de benodigde wetgeving het parlement. De gemeenteraad moet zich ontwikkelen: van een bijwagen in het bestuur naar een kritisch discussieforum dat het bestuur scherp controleert. Uit angst voor de Leefbaren keren de gevestigde partijen echter snel terug naar de oude gezapigheid.

‘Als je van de dualisering niks wilt maken, dan moet je het ongeveer zo doen: afspraken in achterkamertjes over een gedetailleerd bestuursakkoord; strakke fractiediscipline en géén hoorzittingen of enquêtes,’ zegt Arno Korsten, bestuurskundige aan de Open Universiteit en aan de universiteit in Maastricht. Hij is ook lid van de Raad voor het Openbaar Bestuur. ‘Als je wel iets van de dualisering wilt maken, kies je voor meerderheidscolleges met beperkte coalitieakkoorden.’ In dat laatste geval ontstaat in de gemeenteraden namelijk zo iets als een oppositiecultuur. Het college steunt dan op een kleine meerderheid, terwijl een robuuste minderheid voor tegenspraak zorgt.

De redenering was dat openheid en onbevangen kritiek misschien op korte termijn lastig kunnen zijn, maar dat ze op den duur de kwaliteit van het gemeentebestuur versterken. Op basis van een stapeltje rapporten van meer dan duizend pagina's - opgesteld door de commissie-Elzinga in januari 2000 - besloten de paarse partijen om de gemeentelijke democratie langs deze route uit het slop te halen. *Nu schrikken zij daar voor terug.*

PvdA, VVD, maar ook het CDA, dringen her en der aan op een *gedetailleerd 'regeerakkoord'* voordat ze de wethoudersposten verdelen. Het is de manier waarmee politieke professionals zich *de aanstormende amateurs* van het lijf proberen te houden. Ze wensen niks aan het toeval over te laten. Ze dwingen de nieuwkomers tot uitputtende besprekingen over allerlei voetangels en klemmen. Ze zoeken voortdurend naar een onderwerp dat controversieel genoeg is om hen als een onwelkome gast de deur te wijzen. De spreekwoordelijke achterkamertjes vormen de plaats van handeling. Volgens de nieuwe spelregels moet de vorming van een coalitie echter in de openbare gemeenteraadsvergadering worden besproken. Dit is een wassen neus gebleken. In Amsterdam liet PvdA-leider Rob Oudkerk al weten geen zin te hebben in 'openbaarheid voor de bühne'. In Den Haag meldde Michel Dufrasne van Leefbaar Den Haag zich met schriftelijke vragen bij B. en W.: 'Vindt er nog een openbaar debat plaats? Welke partijen worden uitgenodigd? Is het waar dat de college-partijen reeds achter de schermen college-onderhandelingen voeren?'

Kort nadat de verkiezingsuitslagen als een revolutie werden ervaren, legt *de zucht naar continuïteit weer een verstikkende deken over de gemeentelijke democratie.* Het is business as usual.

Stel dat de opmars van de Leefbaren nu eens echt als een signaal van de kiezer werd beoordeeld. En stel dat de partijen de 'dualisering' serieus namen. Hoe zouden de colleges er dan uitzien? In de grote steden telt de gemeenteraad 45 zetels. Een meerderheid van 23 of iets meer zetels volstaat. Die meerderheid zou gevormd moeten worden uit partijen die het sterkst zijn gestegen en uit grote partijen die hun verlies beperkt wisten te houden. Zo nodig aangevuld met een kleine partij die de verkiezingen redelijk tot goed heeft doorstaan.

Bijgaande grafiek geeft aan welke colleges in de grootste steden aan die eisen voldoen.

Zo zou een coalitie van Leefbaar Rotterdam, CDA en ChristenUnie/SGP in het stadhuis aan de Coolingsingel kunnen beschikken over een meerderheid van de helft plus één. De andere partijen vormen dan een per definitie stevige oppositie: de helft min één. Op die manier wordt recht gedaan aan het signaal van de kiezers én ontstaat ruimte voor een politieke cultuur van tegenspraak.

In Amsterdam is een coalitie denkbaar van PvdA, CDA, SP en Leefbaar. Op 6 maart zaten ze allemaal in de lift. Resteert een oppositie van louter verliezers.

Ook in Den Haag en Eindhoven zou een coalitie van 'winnaars' kunnen worden gevormd.

Uiteraard moeten de coalitiepartijen het programmatisch eens kunnen worden. Het is onmogelijk een stad te besturen, indien de wethouders voortdurend met elkaar in gevecht liggen. Maar de wens tot politieke overeenstemming hoeft ook weer niet te worden overdreven. Bovendien is tot nu toe niet of nauwelijks gebleken dat de gevestigde partijen serieus zoeken naar mogelijkheden om met de Leefbaren samen te werken. Veel meer is sprake van koudwatervrees en - misschien wel van hogerhand gedicteerde - politieke blokkades.

De gevestigde partijen die hoog opgeven over hun bestuurlijke expertise en die hoofdschuddend de 'kwaliteit' van de nieuwkomers gadeslaan, moeten zich realiseren dat juist een tactiek van uitsluiting de bestaande orde zal bedreigen. In Rotterdam werpt burgemeester Ivo Opstelten (VVD) zich al min of meer op als college-formateur. Een levensgevaarlijk experiment. Indien Opstelten mislukt in zijn poging een coalitie te smeden, raakt hij ernstig beschadigd. Uiteindelijk komt er dan een college met een andere, niet door de burgemeester gewenste kleur. Hij moet dan als 'aangeschoten wild' plaatsnemen in een vijandelijk college. Of hij moet aftreden, waarna iemand van Leefbaar Rotterdam kan solliciteren naar het ambt van burgemeester.

De Nederlandse democratie kent een zekere traditie in het 'accommoderen' van verse politieke stromingen. Juist het inkapselen van nieuwelingen heeft op den duur rust gebracht. Maar nu beweren de gevestigde partijen dat de spectaculaire nieuwkomers een risico vormen en dat ze met een 'instabiele factor' niet fatsoenlijk kunnen besturen. Met andere woorden: de Leefbaren moeten zich eerst maar eens in de gemeenteraad bewijzen, voordat ze waardig bevonden worden een of enkele wethouders te leveren.

Het is een hooghartig standpunt dat niet veel goeds beloofd voor wat zich na de kamerverkiezingen van 15 mei zal afspelen.

Einde citaat

12 Gevolgen op landelijk niveau (1): Hebben de media genoeg van paars?

Hebben de media genoeg van paars, getuige de grote aandacht voor Fortuyn en zijn kritiek op paars?

Algemeen Dagblad, de Volkskrant, NRC Handelsblad en Trouw werden in januari en februari onder de loep genomen door een panel van 923 mensen en beoordeeld op hun aandacht voor lijsttrekkers, partijen en campagne-thema's. Zo werd het panel gevraagd welke partij hen in het nieuws opviel. De campagneleiders van de drie Paarse partijen kunnen zich hierover verwonderen. Ze hebben gedacht: het gaat goed in de peilingen en veel kiezers bepalen toch pas een maand voor de verkiezingen of ze gaan stemmen of niet, en op welke partij.

Leefbaar Nederland en Fortuyn waren *de grote opvallers*, met het CDA als derde. De regeringspartijen vielen gewoon *niet* op. Het lukt de lijsttrekkers ook niet om de aandacht van de schrijvende pers op zich te vestigen. De media-aandacht was als volgt verdeeld:

Melkert (11%),

Dijkstal (11%),

De Graaf (9%).

Van de oppositie scoorde de GroenLinks voorman niet goed maar Balkenende beter. De scores waren verder Rosenmoller (9%), Fortuyn (42%) en Balkenende (21%).

Fortuyn kreeg dus veruit de meeste aandacht. *Paars kwam er inhoudelijk gezien bekaaid af*. De bolletjesaffaire op Schiphol en de bouwfraude werden het kabinet-Kok aangerekend. Met welke thema's de partijen de kranten haalden, werd ook nagegaan. De PvdA bereikte het nieuws vooral met rechtse thema's als bereikbaarheid en veiligheid: 18 resp. 17% van de artikelen ging hierover. D66 kwam vooral met gezondheidszorg in de publiciteit (42%). Balkenende heeft iets met asielzoekers en de multiculturele samenleving (50%) en Dijkstal met criminaliteit (54%). De lijst Pim Fortuyn haalt de krant vooral met het thema asielzoekers (67%). Dat gold in mindere mate voor Leefbaar Nederland (29%).

13 Gevolgen op landelijk niveau (2): campagnes van VVD en PvdA

Op 6 maart werd de kiezers in een opiniepeiling ook gevraagd wat ze gestemd zouden hebben als het die dag Tweede-Kamerverkiezingen waren geweest. Tabel 6 geeft de uitslag.

- Pim Fortuyn komt op 6 maart 2002 *van o op 18 Kamerzetels!*
- De PvdA zou dan 8 Kamerzetels verliezen maar nog wel de grootste partij in de Tweede Kamer blijven.
- De VVD zou 11 Kamerzetels verliezen. De verwachting om de grootste partij van het land te worden viel zo in duigen.
- D66 verloor op 6 maart in de peiling 6 Kamerzetels.

Daarmee zou de paarse coalitie op 72 zetels uitkomen en in de Tweede Kamer de meerderheid kwijt zijn. *Premier Kok sprak daarop van een gele kaart voor paars!* Is sprake van doorwerking van de raadsverkiezingen op de campagnes van de landelijke politieke partijen? Ja, het effect is onmiddellijk zichtbaar in de nacht van Amersfoort: het zoutzakdebat, in de woorden van Ferry Mingelen. Een miljoen kiezers zien een zure Melkert (PvdA), een niet helemaal in vorm zijnde Dijkstal (VVD), een stille De Graaf (D66), en een redelijk gehumeerde Balkenende (CDA) en Rosenmoller (GroenLinks). Fortuyn glorieert.

Campagne-effect naar de Kamerverkiezingen van 15 mei toe

- De PvdA.

De top van de PvdA en de VVD was daarna in rep en roer. Het PvdA-campagneteam stond onder leiding van Jacques Monasch. Van Ingen Schenau werd naast Monasch geplaatst, aldus Benschop in het tv-programma Barend en Van Dorp (12 maart). Melkert werd door dik en

dun gesteund. Ook de PvdA moet zich hervinden. Van een inhoudelijke herorientatie is op 13 maart nog niets vernomen. Of er meer komt dan een organisatorische maatregel?

De plaagstoot van het VVD-orakel uit Diever Wiegel op 10 maart in het programma Buitenhof ('zou Kok toch niet nog een derde periode moeten blijven?') trof geen doel. Rob Oudkerk, lijsttrekker van de PvdA bij de raadsverkiezingen in Amsterdam, beval aan om meer te luisteren naar kiezers en meer erop uit te trekken. De lijn leek de boodschap *helderder* uitdragen.

Melkert heeft ook een paar nieuwe zaken op de agenda gezet: een betere dienstbaarder overheid; een projectminister voor ouderenbeleid, aanpakken van recidivistische crimineeltjes.

- De VVD

Binnen de VVD zal voorzitter Eenhoorn een rondgang maken en spreken met de Kamercentralevoorzitters. De VVD-Kamerfractie vond het afsluitend debat na de raadsverkiezingen slecht. Dijkstal beloofde een hardere lijn in te zullen zetten maar dan wel op basis van het verkiezingsprogramma zoals vastgesteld. Eenhoorn en ook Dijkstal achtten een premierschap van Hans Wiegel in een centrumrechts-kabinet denkbaar, maar Wiegel is een van de kandidaten naast Dijkstal zelf. Zalm, Jorritsma e.a. moeten meer de boodschap uitdragen. Zalm verscheen direct in Netwerk op 12 maart.

- D66

De Graaf, van D66, had in 1998 al een grandioze nederlaag bij de raadsverkiezingen achter de rug, daarom viel het nu wel wat mee. En ze deden in nog eens 50 gemeenten minder mee in 2002 dan daarvoor. Dus dacht Andries Knevel te mogen vragen: u was betrekkelijk onzichtbaar in het lijsttrekkersdebat op 6 maart maar na die nederlaag gaat het niet echt goed met Paars, en dus D66. Nou, dat duurde even voor De Graaf bekomen was van die vraag maar hij zei de moed erin te houden.

Een week na de raadsverkiezingen: peiling 1

Komen de paarse partijen na de overwinningroes waarin Fortuyn verkeerde en het desastreuze debat met onder meer een zure Melkert in een vrije val? In tabel 6 zien we dat een week na de raadsverkiezingen van 6 maart inderdaad. De PvdA *verliest nu sterk* en gaat in een week van 37 zetels naar 31 zetels. Het campagne team van de PvdA raakt verontrust. Melkert probeert vrolijk te zijn en de politieke campagneleider Benschop komt de paniek bezweren in het programma Barend & Van Dorp.

Een week na de raadsverkiezingen: peiling 2

Er zijn nog meer peilingen verricht, namelijk *een week voor* de raadsverkiezingen en *een week erna*. Zie tabel 7. Deze uitkomsten bevestigen het beeld van tabel 6. Paars is de meerderheid in de Tweede Kamer kwijt. De paarse partijen PvdA, VVD en D66 waren al voor de raadsverkiezingen in een vrije val terecht gekomen. Deze coalitie heeft in de Tweede Kamer 97 zetels maar zou er voor de raadsverkiezingen nog maar 70 krijgen, waarmee de partijen geen meerderheid meer hadden als de peiling een echte Kamerverkiezingen was. Dat is een score van -27 zetels. De interpretatie voor de raadsverkiezingen was dan ook juist: *de kiezers willen van paars af*. De raadsverkiezingen kwamen daar bovenop en lieten ook een verlies zien voor de paarse partijen, op lokaal niveau.

Tabel 6: Uitslag als er op 6 maart, bij de gemeenteraadsverkiezingen, ook Tweede-Kamerverkiezingen gehouden zouden zijn

Partij	Werkelijke zetelverdeling in Tweede Kamer	Zetels vlg. voorkeur op 6 maart 2002	Zetels op 13 maart, na lijsttrekkersdebat
PvdA	45	37	31
VVD	38	27	25
CDA	29	30	29
D66	14	8	7
GroenLinks	11	9	9
SP	5	7	6
ChristenUnie	5	6	6
SGP	3	2	2
Leefbaar Nederland	0	6	7
<i>Lijst Pim Fortuyn</i>	0	18	27
Overige partijen	0	0	0
Bron: NRC 070302		Bron: NRC 070302	VK, 140302

De VVD is van 38 zetels in de Tweede Kamer aangekomen op een score van 24 zetels. Begrijpelijk dat VVD-voorzitter Bas Eenhoorn, de Kamerfractie en de regionale baronnen zeer onrustig werden. De campagne moest duidelijker en harder worden en VVD-erelid, het orakel van Diever, Hans Wiegel moest als premier gelanceerd worden, aldus een aantal baronnen. VVD-lijsttrekker Hans Dijkstal verzette zich in week 11 tegen het naar voren schuiven van een premier omdat hij zich altijd verzet heeft tegen een gekozen minister-president. Bovendien gaan baronnen noch fractie noch partijvoorzitter over de vraag wie als premier wordt voorgesteld, mocht het aan de orde zijn (waar het niet naar uitzag in week 11). Ook een ander erelid, Henk Vonhoff, kwam met bewerende taal. Op zaterdag 16 maart werden de VVD-rijen dan ook weer gesloten: Dijkstal was en bleef de lijsttrekker maar ging campagne voeren met een aantal anderen. Dat leidde op 16 maart in het tv-programma Lagerhuis tot discussie: is het plaatsen van Wiegel naast Dijkstal en van Kok naast Melkert een zwakgebod? Een aantal deelnemers vond dat het een zwakgebod. Een leider moet leiderschap tonen, en is in een teledemocratie 'het gezicht'. Het naast de lijsttrekker plaatsen van anderen doet het imago van een lijsttrekker geen goed. Een argument pro samen optrekken in een team bleek: benut alle middelen in een campagne.

Fim Fortuyn brengt 14 maart zijn boek uit en krijgt drie taarten in zijn gezicht. De media-aandacht voor hem is onverminderd groot.

De peiling een week na het historische debat in Amersfoort laat een *verdere afkalving* zien: de PvdA zakt weer 2 zetels, de VVD 4 zetels en D66 1 zetel. Dat is in totaal weer -7 voor de drie paarse partijen. Resteren voor de paarse partijen in totaal 63 zetels: tabel 6 en 7 laten voor de paarse coalitiepartijen samen een score van 63 zetels zien.

Tabel 7: Politieke barometer (NRC, 160302, 130402)

Partij	TK '98 In %	Zetels v.a. '98	Peiling Week 9 2002 25 febr.-1 mrt.): %	Peiling week 9: zetels	6 mrt: GR- Ver- Kiez.	Peiling Week 11 (11-15 maart): In %	Peiling week 11: zetels	Peiling week 14: In %	Peiling week 14: zetels	Peiling week 15: In %	Peiling week 15: zetels	Pei ling week 17, na val kab.	
Pvda	29.0%	45	21.6%	34		20.9%	32	25.3%	39	24.2%	37	34	Licht herstel, verlies na val
VVD	24.7	38	17.8	28		16.1	24	17.9%	27	16.7%	26	26	Nog - 12
CDA	18.4	29	20.3	31		20.1	31	20.3%	31	19.8	30	30	Stabiel
GroenLinks	7.3	11	7.6	11		7.9	12	8.5%	13	9.1%	14	15	In win ning mood
D66	9.0	14	5.4	8		4.8	7	4.8%	6	5.2%	8	8	Verlies
ChristenUnie	3.3	5	4.4	7		4.5	7	4.1%	6	5.3%	7	7	Stabiel
SP	3.5	5	4.8	7		3.7	5	4.3%	6	4.3%	6	8	Stabiel
SGP	1.8	3	2.3	3		1.5	2	1.4%	2	1.1%	2	2	Klein, stabiel
Leefbaar Nederland	-	-	5.4	8		4.4	6	2.3%	3	2.0%	3	2	Terugv al
Lijst Pim Fortuyn	-	-	8.8	13		15.6	24	10.3%	16	11.0%	17	18	Piek, nu stabiel
Overig	3.0	-	1.6	-		0.5	-	0.8%	-	1.3%	-	-	
Totaal	100%	150	100%	150		100%	150	100%	150	100%	150	150	

14 De VVD in de vrije val

Waarom staat de VVD in de opiniepeilingen er zo slecht voor en is er wat aan te doen?

6 maart: GR-verkiezingen

De VVD heeft de verkiezingen op 6 maart verloren. De uitslag van de opiniepeiling op de avond zelf, waarbij kiezers de vraag werd voorgelegd wat ze gestemd zouden hebben als er vandaag Tweede Kamerverkiezingen zouden zijn geweest, was dramatisch voor de paarse partijen D66, PvdA en VVD. Premier Wim Kok sprak dan ook van een gele kaart voor de paarse coalitie. Er volgde die nacht nog een debat in Amersfoort dat de geschiedenis in zal gaan als het *zoutzakdebat*. Melkert, Dijkstal en Van de Graaf zaten er als geslagen honden bij. Fortuyn die in Rotterdam meedeed met de lijst Leefbaar Rotterdam en ook aan de Tweede Kamerverkiezingen met de lijst Pim Fortuyn was de glorieuze winnaar in Rotterdam geworden en in de peiling. Nooit eerder was dit vertoont. Melkert toonde zich narrig naar Fortuyn en werd de volgende dag in de dagbladen aangevallen op zoveel onsportiviteit. De VVD verloor volgens de analyses vooral aan Fortuyn c.s. Fortuyn pakte blijkbaar thema's en kiezers weg bij de VVD en maakte verschil, waardoor een aantal kiezers die eerder niet stemden dat nu wel van plan waren of gestemd hadden!

Interne strijd in de VVD

Dijkstal kwam in zijn eigen partij onder vuur. VVD-voorzitter Bas Eenhoorn sprak van de wenselijkheid om *meer oneliners* te brengen. Wiegel werd genoemd als kandidaat-premier. De LKC-voorzitters jutten Eenhoorn op. Dijkstal wilde zichzelf blijven en op inhoud discussieren maar kon dat wel in korte debatjes? Diverse oud-coryfeeën kwamen de zaak dempen, zoals Vonhoff. Ook het latere, tweede debat in Rotterdam leidde tot een zwak optreden van Dijkstal en minder van Melkert. Opnieuw werd Dijkstal gekritiseerd. Meer Jip en Janneke-taal riep de voorzitter. Nu kwam Neelie Smit-Kroes dempen in Buitenhof. Daarna volgde de algehele verzoening. De fractie moest nu ook de mond houden na een eerder fors debat.

Zwakten van de VVD

Wat was niet goed aan de VVD-strategie tot 6 maart? We noemen 11 zwakten.

1. *In slaap laten wiegen. De VVD liet zich in slaap wiegen in 2001 omdat de scores in de peilingen hoog waren.* Dijkstal werd gekozen als voorman maar hij is geen Bolkestein die dossiers doorspit op mogelijkheden om agenderend, met een visie, de discussie helemaal naar zich toe te trekken. Dijkstal is geen echte stukjesschrijver en geen man van oneliners. Hij is een verbinder. Hij hield de fractie goed bij elkaar. Er was wel gewaarschuwd tegen in slaap sussen.
2. *Te weinig nieuwe ideeën.* Er werd weinig bijzonders aan profilering gedaan. Het kabinet moest regeren en *nieuwe ideeën kwamen er niet veel naar voren.* Hofstra verdedigde het autorijden wel goed en Wilders blies in de bus om het al decennia slepende WAO-dossier vlot te trekken. Maar verder? Natuurlijk komt een fractie met palmares maar veel was onzichtbaar voor de niet-elite. Een verdediging zal luiden dat het juist de ministers waren die met wapenfeiten kwamen? Zalm (norm), Korthals (bewaarde rust op ministerie), Hermans (liet universiteiten ruimte). Maar ze kwamen onder vuur en kwamen te laat met bepaalde correcties (Hermans met middelen) (Korthals met bolletjes).
1. *Het sociaal gezicht.* De VVD lette wel op de economische ontwikkeling (Jorritsma, EZ; Zalm, Fin.) maar een samenleving is niet alleen een samenleving waarin gewerkt en gespaard en geïnvesteerd wordt en waar een leger bestaat. Mensen volgen ook onderwijs, moeten naar de dokter en reizen. Het *sociaal gezicht* van de VVD kwam onvoldoende uit de verf. Het leek wel of de auto, het huis of een gevechtsvliegtuig meer wenselijk was dan werken aan vermindering van wachtlijsten of de zorgen om traagheid op het spoor weg te werken. Maar je kunt als partij die thema's niet overlaten aan alleen maar de PvdA.
2. *De antenne voor de gewenste daadkracht qua sociale infrastructuur was niet goed genoeg.* De VVD had evenmin als de PvdA of D66 de bezorgdheid in de samenleving in de gaten. Eind december was er volop kritiek op dat het nu bij zoveel goede conjunctuur niet wilde vlotten met zorg, spoor en onderwijs.
  - Het spoor was een drama en het duurde heel, heel lang voor er daden gesteld werden. Netelenbos moest naar de Kamer, vele malen, en terecht omdat *dagelijks* miljoenen mensen direct of indirect de gevolgen van treinvertraging ondervonden.
  - In de NRC werd in de tweede helft van 2001 gepleit voor een parlementaire enquête naar onderwijs. Dat had al een waarschuwing moeten zijn.
  - Burgers kregen eind 2001 brieven van verzekeringsmaatschappijen dat ze in het buitenland in twee weken geholpen konden worden terwijl ze in Nederland misschien drie-vier maanden moeten wachten op iets als een liesbreukoperatie.

Dat had een tweede waarschuwing moeten zijn. Vanuit een redenering ‘de regering regeert’, zoals Dijkstal verwoordt, is dat begrijpelijk. Het kabinet pakte ook wel zaken op. Zo was er veel budget door minister Borst in 2001 weggesleept voor zorg en door Hermans voor onderwijs maar budget is niet genoeg om iets aan wachtlijsten te doen. De prikkelstructuur moet goed zijn en het management. Er was ook een task force wachtlijsten. Opnieuw een goede zaak, maar het duurde wat lang. Vliegthart meldde vooruitgang (bij gehandicaptenzorg) maar er stond ook aanwas bij de lijsten tegenover. Voor het gevoel van veel burgers bestonden de wachtlijsten nog volop en dan is ‘korter’ niet iets om blij van te worden.

3. De VVD heeft te weinig oog gehad voor *wenselijke daadkracht*, vanuit delen van de samenleving. Na 11 september wilde het volk meer actie tegen zaken die uit de hand liepen. Voorbeeld bolletjesslikkers op Schiphol. Het is misschien een kleinigheid maar het is een markant symbool. Als er dagelijks volk binnenkomt met intenties en handelingen die niet deugen, dan is een halt het enige antwoord.
4. *De VVD heeft de rol van de media onderschat*. Dit soort incidenten wordt belangrijker omdat onmiddellijk een uitvergroting door media plaatsvindt. Soms komt er zelfs een hype van. Weliswaar weet Dijkstal alles van beeldcultuur maar ermee omgaan is nog wat anders omdat de bolletjeskwesitie een zaak was van het kabinet en de minister van Justitie, die natuurlijk eerst aan fact finding moet doen.
5. Tegenspel. De VVD heeft *te weinig effectieve oppositie van binnenuit gekregen*. De partijorganisatie is sterk ingesteld op de rijen gesloten houden, procedureel vooral ingesteld op de keuze van kandidaten en de vaststelling van een programma, en gezellige dixieland muziek op congresavonden. Natuurlijk zijn er werkgroepen, natuurlijk zijn er tijdschriften maar daar wordt door een elite van burgemeesters, wethouders e.a. gereflecteerd. Veel nieuws komt er niet uit.
6. Eigen leden aanspreken. De VVD heeft niet goed in de gaten gehad dat *ook* de eigen kiezers los raken en gaan *zweven*. Ooit is al eens gezegd. De eigen vissen moeten gevoerd worden om ze naar de stembus te krijgen maar de eigen kiezers ontwikkelen zich ook. Het zijn niet meer de kiezers van alleen maar huis, hard, auto, tennis- en golfbaan. Ze reizen ook per trein, willen zorg, hebben kinderen die de discussie over studiehuis volgen.
7. Een partij die verkiezingen wil winnen moet een lijsttrekker hebben met een *aaibaarheidsgehalte*, die *mediageniek* is, handig is in debatten, over humor beschikt en met oneliners kan komen. Dijkstal heeft veel: hij is ervaren, vriendelijk, kan goed spreken, een verbinder, iemand die anderen ruimte geeft, met humor, die ook iets heeft met muziek, maar niet iemand met veel nieuwe ideeën, bekend van de puntige uitspraak, niet iemand die veel opheeft met wetenschappers. Naast Dijkstal is ook De Graaf geen na van oneliners. Nou wordt er wel neerbuigend gedaan over oneliners maar het gaat er om dat een verhaal een motto heeft, dat er een kapstok aangegeven wordt die een beeld schept van probleem en oplossingsrichting. De kwalificatie van Fortuyn door Bolkestein als Pietje Bell is er zo een. Een betoog zonder statement is geen betoog. Een politicus/lijsttrekker moet agenderen.
8. *Campagne-elementen*. Het is tijd van interactief bestuur. Mensen willen zelf een mening geven en niet dat een interviewer vragen stelt namens hen. Veel eigen VVD-leden willen geen infotainment bijeenkomsten meer op brede schaal, waarin een niet partijlid vragen stelt en partijleden niet aan de bak komen. Wiegel had dat goed in de gaten. Ze willen een lijsttrekker kunnen aanraken. Infotainment bijeenkomsten in de periode 1995-2001 waren wel gezellig maar ze behandelden de aanwezige burgers als onmondige mensen die top down boodschappen kregen van de leiding. Deze factor

heeft in principe geen werking buiten een partij tenzij de houding van ‘wij maken het wel uit’

9. *De driftende elite.* Meerdere partijen kampen met het probleem dat ze de interne expertise volstrekt niet benutten maar een kleine club van pakweg 30 mensen de dienst uitmaakt. Dat moet misgaan omdat er het gevaar bestaat dat ze de leiders daarbinnen naar de mond praten (‘groupthink’), waardoor de groep als geheel het zicht op de werkelijkheid verliest, of de leiders denken ‘daar heb je hem weer’ met zijn bekend cd (scapegoating).

Is het volk nu een vervelend volk door het kabinet van alles de schuld te geven?

Nee, het volk wijst slechts op de bouwfraude, die bekend was maar een tijd getolereerd is, het ESF-gehandes dat bekend was en getolereerd is, de hbo-fraude, die bekend was en getolereerd is, de bolletjesslikkerij, die getolereerd is, de wachtlijsten, waarbij de ziekenhuizen aan zet zijn. Het denken in termen van niet-maakbaarheid of sturen op afstand moet er niet toe leiden dat een kabinet zegt dat het niet verantwoordelijk is voor de gang van zaken in ziekenhuizen. Een kabinet of eerdere kabinetten, is minstens medeverantwoordelijk. Het is waar dat er iets oneerlijks inzit.

Gevolgen van de zwakten binnen de VVD

- 1 geen emoties aangesproken
- 2 ‘afbladderend en geen vergroening’
- 3 geen frisse leider(s)

ad 1 De consequentie van deze mistaxaties en ontbrekende acties is ten eerste dat de VVD-voorzitter *niet voldoende een aantal voorkeuren en emoties opgepakt hebben*. In die ruimte is Fortuyn wel gesprongen. Fortuyn speelt in op een zeker onbehagen in bepaalde marktsegmenten. Hij speelt in op een deel van de PvdA- en VVD-kiezers die bezorgd zijn over zorg, het onderwijs, het spoor.

Fortuyn kietelt een deel van de VVD-kiezersmarkt die maatregelen wil t.a.v. de te grote overheid, die daadkracht wil tegen bolletjesslikkers en onveiligheid en criminaliteit in het algemeen. Fortuyn wil minder ambtenaren en minder management in ziekenhuizen. Fortuyn brengt bovendien een niet ontziende duidelijkheid, en maakt emotie los. De kijkcijfers van programma’s waarin hij verscheen gingen met sprongen omhoog.

Ad 2 De VVD-top heeft te weinig in de gaten dat er ‘afbreuk’ ontstaat, dat reputaties afbladderden, en dat wie het goed deed in tijdvak X in tijdvak Y niet meer zo uit de verf komt. De sleet komt tegenwoordig veel sneller op volksvertegenwoordigers dan vroeger. Dat komt mede door tv. Zo gezien is het heel bijzonder dat op de Kamerlijst bijna uitsluitend dezelfde gezichten voorkomen. Geen nieuwe wilde frisheid van limoenen. Gewoon een keuze voor degelijkheid en zekerheid. Nou dat is dan een afweging waar tegenover staat dat mensen minder politici willen die met meel in de mond praten. Met meel praten wil zeggen dat je na een kwartier nog niet weet wat ze willen. Kent de VVD die dan veel? Het valt mee, maar van sommige bewindslieden wordt wel gezegd dat ze niet hoeven terug te keren in een volgend kabinet. ‘Dat hebben we nu wel gehad’. Of zij of hij heeft het niet meer genoeg.

Ad 3 Het valt ook op dat *leiderschap met charisma gewenst* wordt, in een teledemocratie. Voorzitter moeten richting geven door keuzen te maken en dingen voorop te stellen met een wervend verhaal. Het wervende verhaal, origineel gebracht, is vrijwel niet te horen. Dat komt omdat veel beleidsinitiatieven niet geheel nieuw kunnen zijn. Ze zijn onmiddellijk verbonden met bestaand beleid, Europa, juridische obstakels, budget waardoor het niet goed lukt om nog

wat nieuws te bedenken. Dijkstal wilde dit wervende verhaal ook niet brengen omdat hij een bestuurlijk ingesteld type is die weet dat hij moet dealen na de formatie en dat lukt alleen door aantrekkelijk en redelijk te blijven als regeringspartner. Hij zegt dus: wat ik wil staat in het VVD-program, dat wordt door het CPB doorgerekend en dat moet dan uitgewerkt worden. Dat zo een program alleen kent wat een draagvlak heeft en dat hier en daar stevig is afgevlakt beschouwt hij als een proces van logisch handelen in een partijprocedure rond programma's. Daar staat tegenover dat er partijen zijn die meer campagnepartijen worden, waarin de gang van een program door de partij betekenisloos is geworden. Een verkiezing win je door een paar persoonlijkheden te hebben die een verhaal houden, waarbij is afgetast in focusgroepen wat goed of slecht valt. Dat is niet een steekproefdemocratie noch helemaal een democratie van strijd tussen individuele Fortuyn'tjes en Melkerts maar wel een verschuiving. In teledemocratie met zwevende kiezers kun je de voorlieden niet meer in een spelletjesprogram zetten maar moet je zaken met enige uitvergroting brengen. De babbelaar bij Knevel die redt het niet.

Tabel 8: Politieke barometer van VVD(NRC, 160302, 130402)

Partij	TK '98 In %	Zetels v.a. '98	Peiling Week 9 2002 25 febr.-1 mrt.): %	Peiling week 9: zetels	6 mrt: GR- Ver- Kiez.	Peiling Week 11 (11-15 maart): In %	Peiling week 11: zetels	Peiling week 14: In %	Peiling week 14: zetels	Peiling week 15: In %	Peiling week 15: zetels	
PvdA	29.0%	45	21.6%	34		20.9%	32	25.3%	39	24.2%	37	Licht herstel
VVD	24.7	38	17.8	28		16.1	24	17.9%	27	16.7%	26	Nog -12
CDA	18.4	29	20.3	31		20.1	31	20.3%	31	19.8	30	Stabiel
GroenLinks	7.3	11	7.6	11		7.9	12	8.5%	13	9.1%	14	In winning mood
D66	9.0	14	5.4	8		4.8	7	4.8%	6	5.2%	8	Verlies
ChristenUnie	3.3	5	4.4	7		4.5	7	4.1%	6	5.3%	7	Stabiel
SP	3.5	5	4.8	7		3.7	5	4.3%	6	4.3%	6	Stabiel
SGP	1.8	3	2.3	3		1.5	2	1.4%	2	1.1%	2	Klein, stabiel
Leefbaar Nederland	-	-	5.4	8		4.4	6	2.3%	3	2.0%	3	Terugval
Lijst Pim Fortuyn	-	-	8.8	13		15.6	24	10.3%	16	11.0%	17	Piek, nu stabiel
Overig	3.0	-	1.6	-		0.5	-	0.8%	-	1.3%	-	
Totaal	100%	150	100%	150		100%	150	100%	150	100%	150	

Samenvattend

De VVD heeft redelijk goed meegeregeerd in de parse kabinetten in een periode dat het land een grote welvaart kende. De kabinetten hebben ook wel het een en ander bereikt. Er was sociale vrede!! Minister Zalm had wel de wind mee maar deed het overigens uitstekend. Dat is het punt niet. Ook niet of de ministers met het parlement konden omgaan. Dat was ook geen probleem voor Jorritsma c.s.

Kun je vervolgens stabiel blijven of winnen in de polls? Neen. De VVD toonde in de periode juni 2001-april 2002 *geen voldoende voor de kiezers navoelbaar zicht op grote maatschappelijke irritaties rond het spoor, de zorg en het onderwijs en heeft daar niet duidelijk wat mee gedaan* (rond het onderwijs was dat lastig met Hermans op OC&W). De VVD heeft de urgentie hiervan niet gevoeld, en daarmee dus *niet de gigantische irritatie*. Dat

er veel geld naar onderwijs en zorg ging als inhaaleffect zette onvoldoende zoden aan de dijk. Probleemoplossing komt tegenwoordig vaak niet via extra geld van de grond. Daar hebben VVD en PvdA zich op *verkeken*. Dat was overigens ook in maart 2002 nog steeds zo. Het is niet meer voldoende als een politicus in maart in een interview zegt dat hier nog een probleem ligt. Dat spoort niet met de irritatie. Wie komt op voor in het weiland vluchtende conducteurs die bedreigd zijn? De lijsttrekker en enkele omstanders op de VVD-lijst hebben te weinig stukjes met een *nieuw agendasetting-effect hierover* geschreven evenals dat overigens voor diverse andere partijen gold, te weinig de emotie van kiezers geraakt met een paar thema's, te *weinig de trom geroerd* over wat er urgentie had en wat niet, geen succesvolle omgang met focusgroepen gehad die hadden gewaarschuwd, te weinig zicht gehad op zwevende kiezers en deze niet ingepalmd, te weinig smoel gehad, en hier en daar teveel *paternalisme* getoond (Jip en Janneke-taal). Het Wao-dossier vorderde niet doordat Hogervorst de gevangene van de procedure werd: de veroorzakers van het probleem moesten eerst hun zegje doen. Exemplarisch is dat Kok in 2001 een keer tegen Peper zei dat hij niet meer wist hoe het liep in de samenleving. Dat gold nog voor een paar anderen ook. Men heeft onder de Haagse kaasstolp de onderstroom niet gevoeld.

Wat te doen voor de VVD?

* *Nieuwe lijsttrekker?* Het vervangen van de ene lijsttrekker, Dijkstal, door de andere heeft geen zin want dat schept een beeld van verdeeldheid, van de boel niet op orde hebben. Wie zou de vervanger zijn? Is die gescout? Het suggereert ook dat een partij in daling alleen een leiderschapsprobleem heeft, en dat is niet zo. Als een partij in een vrije val raakt heeft dat meestal veel meer oorzaken.

* *Mediatraining?* Bijgevolg is mediatraining van een lijsttrekker ook zelden een oplossing want het zoekt de verbetering maar in een factor: de lijsttrekker en hoe die overkomt. Mediatraining gaat bovendien altijd alleen over vorm. Een slechte boodschap kun je niet met goede mediatraining tot een goede boodschap maken. Wie aan de vorm wil prutsen nadat je verliest bij raadsverkiezingen neemt de kiezers niet serieus.

* *Inhoudelijke reactie?* Dat is beter. Bedenk een paar thema's die *richtinggevend* zijn, zet een *originele* visie neer en toon *de emotiesnaar* bij burgers puntig en direct te raken. Effect moet zijn: dat is een goed verhaal, een paar headlines, en andere leiders/ lijsttrekker moet het er nog weken over hebben resp. over ondervraagd worden. Wel degelijk een oneliner dus. De achterliggende idee moet zijn dat het beeld wordt: dit is een superieure richtinggever die als hij verschijnt de kijkcijfers doet stijgen benieuwd als men is wat hij nu weer gaat zeggen. Niet: zo maar uit de losse pols een paars kreetjes neerzetten. Zo van: alle gevangenen met twee in een cel. Dat is geen verhaal maar een heel klein ideetje. Wel concreet en oplossingsgericht.

* *Burgers willen fatsoenlijke politiek, die hen in het hart raakt.* Emotie doet ertoe. Wie geen emotie opwekt, doet er niet toe. Wiegel wekt nog steeds emotie op! Kiezers willen niet alleen resultaatgerichtheid zien maar ook horen dat er goede bedoelingen zijn en zo mogelijk een persoonlijke doorleving. Een baas van de spoorwegen die zich altijd laat vervoeren met een auto met chauffeur is dodelijk in de beeldvorming.

* *Het financiële?* Er moet wel een fundament zijn voor een verkiezingsprogram. Ga ervan uit dat het kiezers niets interesseert of er dekking voor is en of het CPB iets doorgerekend heeft.

* *De burgers willen effect.* Het new public management heeft de overheid teveel in de greep. Politie moet zichtbaar zijn en komen bij inbraak. Prestatiesturing als systeem interesseert veel kiezers niet als het grote nut hiervan niet spoort met de beleving dat ze er niet zijn of niet komen of veel te traag of je weghonen. Iets vergelijkbaars geldt voor behandeling in ziekenhuizen.

* *Veel op de buis?* Vaak op televisie is pas nuttig als het volk uitkijkt naar een nieuwe leider en de leider ook werkelijk een boodschap heeft, die bij de eigen beleving aansluit. In die zin was Fortuyn in de ogen van een kwart van het electoraat ‘goed’; dit effect trad dan ook op.

Een leider moet alleen zichzelf blijven als het jezelf zijn spoort met een beeldvorming en die beeldvorming ook een goed effect heeft. Een slecht gekleed leider kan zich beter kleden, natuurlijk.

VVD, niet de grootste

Een partij kan zich tevreden stellen met het haalbare wat weer wat anders is dan het doel formuleren om de grootste te willen zijn. Als de VVD de wil heeft gehad om de grootste te willen worden, had men vanaf september 2001 een kritische reflectie moeten plegen op de aanpak. Die kritische reflectie heeft te laat plaatsgehad en niet met alle goede kenners. Weten KC-voorzitters en een partijvoorzitter hoe je een verkiezing moet winnen? Neen.

De VVD kan onmogelijk de grootste worden als gevolg van concurrentie van Fortuyn en Balkenende en van eigen blunders: te weinig richtinggevende verrekende nieuwe ideeën.

De strategie van de VVD naar Fortuyn om hem in de hoek te drukken heeft geen goed effect. Er is gezegd door Zalm dat het een gevaarlijke man was. Dat is defensief. Breng zelf betere boodschappen in plaats van die van anderen te kritiseren. De kiezers maken zelf wel uit of ze bezorgd moeten en willen zijn.

De grootste partij worden is uitgesloten voor de VVD omdat in een maand of twee goed maken wat al langer zwak was niet gaat. Weliswaar maken kiezers pas laat een keuze en zappen ze tot het laatst maar wat eenmaal in mensen zit qua stijl qua boodschap wordt niet ineens vervangen door briljante verhalen die de kiezers een, twee, drie bij Fortuyn, het CDA en de PvdA wegdrijven.

15 Stellingen

Bij verkiezingen is altijd aan de orde om ze te interpreteren. Daarom geven we enkele stellingen en onderzoeken de juistheid ervan.

Zijn de volgende stellingen juist of onjuist?

1 De raadsverkiezingen veroorzaakten een politiek woestijnlandschap.

2 De uitslag bij de raadsverkiezingen van 6 maart 2002 spoort niet met de peilingen (‘polls’) vooraf.

3 De uitslag op 6 maart voor de PvdA werd naderbij gebracht door kritische geluiden over de ‘paarse jaren’ van het kabinet-Kok.

4 Fortuyn c.s. trokken bij de raadsverkiezingen van 6 maart 2002 in Rotterdam vooral ontevreden aan?

5 Pim Fortuyn trekt bij de raadsverkiezingen op 6 maart 2002 en volgens polls rond die tijd vooral VVD-kiezers aan.

6 De Fortuyn-aanhang is in de periode 15 febr.-15 maart niet stabiel en daarom vervallen deze aanhangers makkelijk weer in de oude gewoonte van niet-stemmer of teruglopen naar het oude kamp.

7 Paars is volgens de poll op 6 maart uitgeregeerd.

Toelichting

1. De raadsverkiezingen veroorzaakten een politiek woestijnlandschap.

De lijsttrekkers van de landelijke partijen hebben de raadsverkiezingen gebruikt als try out, maar die was niet succesvol. Er werd met modder naar Fortuyn gegooid door Eenhoorn (die de naam Mussolini gebruikte) en door De Graaf (die over Anne Frank begon). De Graaf maakte voor 6 maart kenbaar dat hij niet in een regering zou willen zitten met Fortuyn. W. Kok verweet Fortuyn a-sociaal gedrag doordat hij mensen met kanker als het geen beroepsziekte betrof wilde uitsluiten van de WAO. Deze kwalificatie lag nog niet op tafel of het SER-voornemen om onder meer mensen met een whiplash en MS uit te sluiten van de WAO. Echter W. Kok verweet de SER niet a-sociaal gedrag. Meerdere partijen, zoals het CDA, de VVD en PvdA, schoven op naar de standpunten van Fortuyn door te eisen dat er meer maatregelen komen tegen criminaliteit. Heeft dit geholpen blijkens de opiniepeiling op 6 maart en de verkiezingsuitslag op 6 maart in Rotterdam? Neen. De lijst-Fortuyn kwam in de peiling van Interview uit op 18 zetels in de Tweede Kamer en Fortuyn scoorde 17 zetels in de raad van Rotterdam.

Er is direct na 6 maart wel gesteld: Fortuyn leidt het einde van het gevestigde politiek landschap in want een lijsttrekker zonder partij wint. Het is opmerkelijk dat een lijsttrekker zonder partij voor de Tweede Kamerverkiezingen, immers de lijst-Fortuyn is nog in oprichting, zo wint in de polls, wat ondersteund wordt door het behalen van 17 zetels in de raad van Rotterdam vanuit het niets. Deze redenering is overtrokken. Wat Fortuyn aan zetels krijgt bij de TK-verkiezingen blijkt pas op 15 mei. Maar de partijvoorzitters en campagne teams hebben wel consequenties getrokken uit het daverende succes van Fortuyn door de campagne-aanpak voor de Kamerverkiezingen ter discussie te stellen.

2. De uitslag bij de raadsverkiezingen van 6 maart 2002 spoort niet met de peilingen ('polls') vooraf.

Deze stelling is niet geheel juist omdat het verlies voor de 'paarse partijen' te verwachten viel en zich ook voordeed. In de wekelijkse peilingen van het stemgedrag van kiezers op de landelijke partijen over hoe ze zouden stemmen bij Tweede-Kamerverkiezingen stond de PvdA op een aantal zetels verlies, evenals de VVD en D66, terwijl de landelijke lijst-Fortuyn kwam opzetten. Peilingen zijn geen verkiezingen en peilingen voor TK-verkiezingen zijn ook zeker niet gelijk aan raadsverkiezingen maar de trend kwam bij de raadsverkiezingen terug. Dat komt omdat ook bij deze raadsverkiezingen weer bleek dat om en nabij twee op elke vijf

kiezers zich door de opstelling van de leiders van landelijke partijen en andere campagnebetrokkenen laat leiden bij het uitbrengen van een stem bij raadsverkiezingen.

3. *De uitslag voor de PvdA werd naderbij gebracht door kritische geluiden over de 'paarse jaren' van het kabinet-Kok.*

Pim Fortuyn had kritiek op de kabinetten-Kok en verwoordde die in een reeks van columns en boeken. Staat hij daarin alleen? Neen. Deze stelling is juist in zoverre dat Paul Scheffer, die in 1998 kandidaat was voor de PvdA bij de Kamerverkiezingen maar zich op het laatste moment terugtrok, enkele dagen voor de verkiezingen in een paginagroot artikel in de NRC kritisch sprak over 'de verloren jaren van Kok'. Ook oud-minister Marcel van Dam sprake van het verkwanselen van democratisch-socialistische idealen. Emeritus-hoogleraar Hoogerwerf, ook een links georiënteerde commentator, riep in de NRC op tot een grote schoonmaak omdat linkse waarden de laatste tien jaar waren verkwanseld en het marktdenken teveel voorop gesteld was.

Tabel: De staat van Nederland: rapportcijfers van Nederlandse krantenlezers (LD, 130402)

Onderwerp	cijfer	
Stelsel		Goed, mits
Parlementair stelsel	6.8	
Inspraak belangrijke besluiten	5	
Koningin	7	
Maxima	7	
Willem-Alexander	6.9	
Kabinet		
Regering-Kok	6.1	
Staat-markt		zeer zwak
Privatisering onderwijs	4.7	
Privatisering gezondheidszorg	4.3	
Financiën		goed
Beleid t.a.v. euro	6.1	
Gezondheidszorg		
Volksgezondheid algemeen	4.7	
WAO		zwak
Problematiek arbeidsongeschikten	5.0	
Sociale zekerheid		matig
Aow en pensioenen	5.6	
Bijstand	5.2	
Bestrijding fraude sociale uitk.	4.6	
Werk		
Werkgelegenheidsbeleid	6.3	goed
24 uurs economie	4.5	
Winkelsluitingsbeleid	6.0	
Onderwijs		matig
Basisonderwijs	5.9	
Middelbaar onderwijs	5.8	
Beroepsonderwijs	6.0	
Hoger onderwijs/universiteiten	6.2	
Milieu		zwak
Milieubeleid rijksoverheid	5.4	
Gemeentelijk milieubeleid	5.5	
Vervoer		zwak
Schiphol	5.4	
Spoorwegen	3.9	<i>laagste score</i>
Vreemdelingenbeleid		zeer zwak
Toelatingsbeleid asielzoekers	4.0	

Toelatingsbeleid immigranten	4.4	
Insburgering asielzoekers	4.1	
Beleid asielzoekers en arbeid	4.2	

4. *Fortuyn c.s. trokken bij de raadsverkiezingen van 6 maart 2002 in Rotterdam vooral ontevredenen aan?*

Deze stelling is lastig te bewijzen, want over onderzoek onder Rotterdammers beschik ik niet. En om welke (on)tevredenheid gaat het: om (on)tevredenheid met of over maatschappelijke omstandigheden, over het beleid van het kabinet-Kok II in het algemeen of rijksbeleid in specifieke sectoren, of over het beleid van de kabinetten-Kok I en II, of over het politiek systeem, of over traditionele beoefening van ‘politiek’? Een onderzoek van het bureau Interview/NSS in opdracht van het ANP en de NOS onder 2500 Nederlanders dat begin maart verscheen laat wel zien dat van de ondervraagden die aangaven in ’98 niet te hebben gestemd op 15 met 2002 bij de Kamerverkiezingen 451% op de lijst-Fortuyn zegt te willen gaan stemmen. Dat verklaart voor een deel dat de opkomst bij de raadsverkiezingen in Rotterdam op 6 maart ook duidelijk minder laag was dan vier jaar terug.

5. *Pim Fortuyn trekt bij de raadsverkiezingen van 6 maart en de polls rond die tijd vooral VVD-kiezers aan.*

Uit het onderzoek blijkt inderdaad dat een kwart van de totale steun voor Fortuyn komt van kiezers die zeggen in 1998 bij de Kamerverkiezingen op de VVD te hebben gestemd. Daar staat tegenover dat het niet meer dan een kwart is. De coalitievoorkeur bij fortuyn-sympathisanten is ‘midden-rechts’. Velen uit die hoek opteren voor een CDA-VVD-lijst-Fortuyn-kabinet.

6. *De Fortuyn-aanhang is in de periode 15 febr.-15 maart 2002 niet stabiel en daarom vervallen deze aanhangers makkelijk weer in de oude gewoonte van niet-stemmer of teruglopen naar het oude kamp.*

De meeste Fortuyn-aanhangers komen uit de hoek van degenen die eerder, in 1998, niet stemden. De consequentie hiervan kan zijn dat de Fortuyn-aanhang niet stabiel is. De Fortuyn-fans blijven makkelijk thuis want dat deden ze al eerder. Of ze zijn terug te winnen in het eigen kamp. Het onderzoek van Interview/NSS toont dat veel Fortuyn-sympathisanten zeggen nog niet te weten op welke partij ze op 15 mei gaan stemmen. Gaan deze sympathisanten voor de vraag om de werkelijke macht op 15 mei? Een partij als de VVD zou de *terugwinstrategie* kunnen volgen en dat kan door items van Fortuyn over te nemen, waardoor de kiezers weer onderdak vinden bij de VVD. In combinatie hiermee is het mogelijk om de urgentie van de Kamerverkiezingen van 15 mei te vergroten met de redenering: als Fortuyn veel kiezers trekt van de VVD, wordt de PvdA de grootste en kan ze de premier leveren. Dat verleidde Wiegels tot de opmerking dat ‘*een stem op Pim een stem op Ad (Melkert) is*’ (Buitenhof, 100302).

7. *Paars is uitgeregeerd.*

Deze stelling is juist volgens veel politieke commentatoren. Hiervoor zijn meerdere redenen aan te wijzen. Ten eerste, drie kabinetten met dezelfde samenstelling kunnen in de historie niet bogen op veel succes. Bij een derde kabinet is het frisse eraf, en ontbreekt de veerkracht om flexibel met elkaar om te gaan. Coalitiepartners raken op elkaar uitgekeken. Ten tweede, het verlies van PvdA, VVD en D66 bij de raadsverkiezingen van 6 maart vormt een vingerwijzing hiervoor, maar deze indicator is vertroebeld omdat het ging om gemeenten en de lokale lijsten meededen. Een krachtiger – derde - indicator is dat de opiniepeiling die op 6 maart werd gepresenteerd en waarin de paarse partijen veel verlies werd voorspeld. Een

vierde indicator vormde het lijsttrekkersdebat met een sikkeneurige Melkert, die niet in staat bleek om Fortuyn met zijn succes in Rotterdam van harte te feliciteren. Fortuyn won dit debat. Een vijfde indicator luidt: de kiezers van een aantal partijen, waaronder 59% van de aanhang van de coalitiepartner VVD, willen wat anders dan Paars III. Voor alle Nederlandse kiezers is het percentage 55%.

Tabel 9: Oordelen van aanhangers van verschillende landelijke partijen over enkele items, begin maart 2002

Aanhangers van partijen, meting: Begin maart 2002	<i>Na acht jaar Paars wordt het tijd voor een andere coalitie?</i> Percentage eens	<i>Na acht jaar oppositie is het goed als het CDA nationaal gaat meeregeren?</i> Perc. eens
PvdA	31%	30%
D66	33%	19%
SP	48%	27%
<i>Alle kiezers</i>	55%	44%
VVD	58%	49%
GroenLinks	67%	18%
Lijst-Fortuyn	79%	31%
Leefbaar Nederland	84%	52%
CDA	85%	97%

Discussie

Politieke partijen hebben nogal eens moeite om verkiezingsuitslagen te vertalen naar gevolgen voor strategie en tactiek. Een eerste reactie na een verlies bij raadsverkiezingen van 6 maart 2002 die een repetitie zijn voor Kamerverkiezingen in mei 2002: dan hebben we het niet goed uitgelegd en moeten we beter de partijlijn voor het voetlicht brengen. Die reactie is meestal een marginale omdat zo de kiezers niet erg *au sérieux* genomen worden. Het lijsttrekkersdebat op 7 maart was echter dodelijk voor de ‘Haagse’ nationale politieke elite, met name voor de PvdA en VVD – aldus ook columnist Paul Cliteur en oud-minister Hans Wiegel (Buitenhof, 100302), waardoor het besef van wijzigingen in de campagne snel intrad. De politieke consequenties voor de twee grotere partijen, PvdA en VVD, waren direct al duidelijk te zien. Lijsttrekker Melkert kreeg *de steun* van de vorige partijleider en premier W. Kok. De premier nam zich voor de zegeningen van het kabinetsbeleid beter te gaan uitdragen dan voor 7 maart was gebeurd. Fortuyn zou dus van repliek gediend worden. De VVD had zich te lang slapend rijk gerekend. De waarschuwingen in 2000 en 2001 om hiervoor op te passen waren teveel genegeerd door de redelijke en rustige Dijkstal c.s.. Ook VVD-lijsttrekker Dijkstal kreeg evenals Melkert het advies om andere *ondersteunende* kandidaten in te zetten. De EU-commissaris Bolkestein was voor 7 maart al uit Brussel afgereisd om Fortuyn te kwalificeren als *‘Pietje Bell van de politiek’*, en *‘als iemand die belletje trekt’*. Ook de kwalificatie *‘Fortuyn is een Emile Ratelband in de politiek’* kon het electoraal tij niet keren. Ook Hans Wiegel nam spreekbeurten aan, maar bleek positiever over Fortuyn, zowel voor als na de raadsverkiezingen. Zijn kwalificatie luidt onverkort: de kiezers hebben altijd gelijk. Wie komend vanuit het niets in een klap in Rotterdam 17 zetels verovert die heeft kwaliteiten en dus is de aanpak van de VVD en de PvdA tot dan toe niet goed genoeg geweest. Het kabinetsbeleid beter uitdragen, is niet genoeg. Het inzetten van meer Kamerleden om te laten zien waarvoor PvdA en VVD elk staan, is ook niet genoeg. Ze markeren wel verschil tussen partijen maar nemen de kritiek van Fortuyn op het paarse kabinet niet weg.

De Amsterdamse PvdA-lijsttrekker Rob Oudkerk wil lokaal en nationaal een huisartsenaanpak als politieke strategie: de wijken intrekken als partij, luisteren naar de mensen en noteren wat moet veranderen, diagnose stellen en dan met een remedie komen, maar dan niet in termen van algemene vage beloften maar in concrete termen van: wie doet

voor wanneer wat? Het aangaan van contracten met wijken lijkt hem wenselijk (Buitenhof, 10 maart 2002). Hij draagt hiervoor de aanpak van o.a. de bestuurskundige Paul Depla in Nijmegen als voorbeeld aan. De Nijmeegse PvdA verloor op 6 maart niet (won overigens ook niet).

15 De stijl en opmars van een lijsttrekker: Pim Fortuyn

De stijl van Fortuyn als lijsttrekker bij de Tweede Kamerverkiezingen is langs meerdere lijnen te bekijken:

1. **De politicoloog: over het ideeëngoed.** Wat voor een politieke filosofie zit er opgesloten in het boek van Fortuyn?
2. **De Europees georiënteerde politicoloog.** Krijgt Nederland een Berlusconi of Haider?
3. **De journalistieke invalshoek:** Wat zeggen de commentatoren in de dag- en weekbladen in de periode 15 februari-23 maart 2002? Onder meer komt aan de orde: *is Fortuyn een product van de media? Is hij gemaakt en is de electorale sterkte het gevolg van de medialiefde voor hem?*
4. **De sociale wetenschapper:** Wat leert ons de analyse van Fortuyn in termen van een meer systematische vergelijking van lijsttrekkerskenmerken? *Wat zijn de kenmerken van Fortuyn volgens een lijst van kenmerken zoals dat bij analyses van lijsttrekkers worden gebruikt?*
5. Wat zegt **de communicatiewetenschapper?**
6. **Het perspectief van de redenaarsanalyse:** Wat is het retorisch vermogen van Fortuyn als we uitgaan van wat Aristoteles aan eisen stelt? *Is er sprake van een unieke combinatie van logos, pathos en ethos?*
7. Wat leren ons **de psychologen:** is Fortuyn een narcist?

Ad 1 De politicoloog: over het ideeëngoed

Wat voor een politieke filosofie zit er opgesloten in het boek van Fortuyn?

De politicoloog Andries Hoogerwerf betoogt dat het programma van Fortuyn, afgemeten aan zijn boek *'De puinhopen van acht jaar paars'* sterke gelijkenis vertoont met het denken van Herbert Spencer (1820-1903). Volgens Hoogerwerf geeft Fortuyn ruimte aan het recht van de sterkste en zou de filosoof Spencer dat ook doen.

Hoogerwerf meent dat Fortuyn geen groot politiek denker is, maar dat het toch nuttig is hem te plaatsen tegen de achtergrond van de geschiedenis van de politieke ideeën. Fortuyn zit qua denkbeelden in de hoek van 'de keiharde, uiterst rechttervleugel van het liberalisme en het sociaal-darwinisme' (NRC, 230302). Spencer was een toonaangevend figuur uit het sociaal-darwinisme. Maatschappelijke progressie is volgens Spencer allen mogelijk door een strijd om het bestaan, waarbij de sterksten de zwaksten overleven. 'Het idee van *"the survival of the fittest"* is een uitspraak van Spencer, niet van Darwin. Volgens Spencer heeft de bescherming van zwakken geen zin. Het zwakke moet ondergaan om het sterke over te houden. Fortuyn's denkbeelden zijn niet zonder meer hieraan gelijk te stellen meent Hoogerwerf. Maar er zijn wel belangrijke punten van overeenkomst, meent hij omdat beiden het recht van de sterkste verdedigen. Hij noemt de volgende.

- Spencer is een voorstander van vrijheid en concurrentie, die samengaat met sociale ongelijkheid. Fortuyn 'wil het grondwetsartikel afschaffen waarin het gelijkheidsbeginsel en het verbod van discriminatie zijn vastgelegd'. 'Uitkeringsgerechtigden noemt hij "op zijn best dood gewicht in de samenleving"'. 'Subsidies en belastingkortingen voor uitkeringsgerechtigden wil hij opheffen'.

- Spencer vindt het verwerpelijk dat een regering voor het welzijn moet zorgen. Het ingrijpen van de staat in het persoonlijk leven moet beperkt zijn tot het opleggen van straf tegen misdrijven tegen de persoon en de eigendom, het afdwingen van de verplichtingen van contracten en een kosteloze en toegankelijke rechtspleging. 'Fortuyn beweert dat de politiek zich uitsluitend moet bezighouden met de inrichting van de rechtsstaat en het bestuur van de publieke sector'.
- Spencer 'verwerpt een armenwet en wetgeving voor de openbare gezondheidszorg. Fortuyn vindt dat de WAO alleen moet gelden voor beroepsgebonden ziekten. De rest moet naar de bijstand'.
- 'Een fundamenteel principe van Spencer is dat de samenleving behoort te worden georganiseerd op basis van vrijwillige samenwerking: het systeem waarmee de landbouw en de industrie werken. Fortuyn wil de zorgsector veranderen in een stelsel van vrij ondernemerschap met vrije prijsvorming voor medisch specialisten'.

Kritiek

Hoogerwerf heeft dus duidelijk kritiek op Fortuyn. Hij vindt het merkwaardig dat Fortuyn de oplossingen voor maatschappelijke problemen grotendeels in meer markt zoekt. De problemen die zich momenteel in de 'zorg, het onderwijs, het openbaar vervoer en de veiligheid voordoen zijn althans gedeeltelijk uit het politieke marktdenken te verklaren. Het rechtse denken van Fortuyn gaat samen met nationalisme, isolationisme en haat tegen de islam'. Deze combinatie zou niet nieuw zijn, meent Hoogerwerf. Het Spenceriaans denken is in de tweede helft van de negentiende eeuw een verklaring en excuus geweest voor maatschappelijke ongelijkheid, uitbuiting en discriminatie. 'In de twintigste eeuw hebben fascistische en nationaal-socialistische soortgelijke sociaal-darwinistische ideeën als die van Spencer verkondigd om hun nationalisme en rassenleer te rechtvaardigen'. Hoogerwerf meent dat de situatie zorgelijker is dan veel politici lijken te beseffen. Niet zozeer dan vanuit het perspectief van machtsverlies van zittende partijen maar wel vanwege de omwenteling in de politieke cultuur. 'Het sterk gegroeide infotainment in de massamedia heeft de aandacht afgeleid van essentiële politieke vragen en beginselen. Daarnaast hebben de kabinetten sinds de jaren tachtig weinig aandacht getoond voor fundamentele politieke waarden en vooral voor sociale rechtvaardigheid en gelijkheid. Daardoor hebben talloze kiezers het verleerd om bij de stembus in termen van deze waarden te denken. Dit maakt hen een willige prooi van extreem-rechtse krachten. Wat zal er gebeuren als de welvaart instort?'

Wat te denken van deze analyse? Hoogerwerf heeft een interessante vergelijking gemaakt, maar zegt Fortuyn ook allemaal wat Hoogerwerf hem in de schoenen schuift? Deels wel maar deels niet. Fortuyn hecht nog teveel geloof aan de zegeningen van de markt. Dat ziet Hoogerwerf m.i. juist. Het is ook wel door Hilhorst (VK, 160302) bewezen. Hilhorst stelt dat Fortuyn verder borduurt op het paarse denken door prestaties te vragen, terwijl dat leidt tot werkzaamheden die passen in de gevraagde cijfers terwijl het echte werk blijft liggen.

Maar Hoogerwerf maakt ook een karikatuur van het denken van Fortuyn. Hoogerwerf stelt zich met het wenselijk denken in termen van sociale rechtvaardigheid en gelijkheid gewoon in extreem-linkse hoek op. Hij vindt dat het werk van de kabinetten-Lubbers en -Kok niet links genoeg is geweest.

Ad 2 De Europees georiënteerde politicoloog. Krijgt Nederland een Berlusconi of Haider?

Fennema stelt: Nederland had gewaarschuwd kunnen zijn. Frankrijk kreeg Le Pen, Italië Berlusconi, Oostenrijk Haider en België De Winter. Dat zijn allemaal mensen met een rechts gedachtegoed. Ze verschillen misschien wel iets maar hadden allemaal aanhang. Het zijn in de meeste gevallen ook persoonlijkheden. Daar komt in geval van Berlusconi bij dat hij het in de

media, waarvan hij een deel zelf in bezit had, goed deed. Berlusconi is zelfs premier van Italië geworden. Met andere woorden, zo was de redenering: de ruk naar rechts zat er ook in Nederland aan te komen. Men had het kunnen weten.

Dan doemen twee soorten vragen op:

- Lijkt het gedachtegoed van Fortuyn op dat van pakweg Haider?
- Wat is de onderstroom die maakt dat er in meerdere landen aanleiding bestaat voor electorale winst?

Sommigen zoals De Beus zijn het niet eens met de stelling dat Fortuyn een type Haider is maar het is zeker waar dat elders een zekere aanhang verworven is door Haider c.s.. Anderen daarentegen menen dat het gedachtegoed wel dicht tegen Haider aanligt.

Ad 3 Fortuyn volgens de commentatoren in dag- en weekbladen

Is Fortuyn in de periode van onderzoek een product van de media, zoals premier Kok stelde? *'Ze vergissen zich, de politici die zeggen dat Pim Fortuyn is "gemaakt" door de media'*, aldus Henri Beunders (NRC 230302).

Te veronderstellen dat de media met het *opiniepeilcircuit* in de eerste maanden van 2002 de voormalige Elsevier-columnist en bijzonder hoogleraar aan de Erasmusuniversiteit Pim Fortuyn gemaakt hebben (per 160302, als ik dit schrijf) zou inhouden dat de persoon Fortuyn geen rol speelde. Ik verwerp de gedachte *dat de persoon er niet toe deed* want het was de persoon die een spiraal van publiciteit in werking bracht. Zowel de persoon als de media raken verstrengeld in en verknocht aan elkaar *omdat Fortuyn nieuws bracht*. Eindelijk eens iemand die durfde om de politieke arena met een eigen lijst te betreden, en nog wel iemand die opvattingen had, die iets wilde en zijn opvattingen had neergeschreven.

Fortuyn won met Leefbaar Rotterdam enkele maanden na zijn besluit de politiek in te gaan meer dan 34 procent van de stemmen en verwierf zo 17 raadszetels. Een eclatante overwinning die het bestaande politiek bestel op zijn grondvesten deed schudden, en een einde maakte aan decennia macht van de PvdA in Rotterdam. Leefbaar Rotterdam werd daarmee onmiddellijk de grootste partij in de Rotterdamse gemeenteraad.

In de opiniepeilingen van 15 maart 2002, enkele dagen na het gedenkwaardige *'zoutzak-debat'* in Amersfoort, stond hij met de lijst-Fortuyn, die deelneemt aan de Tweede-Kamerverkiezingen bij Nova op 24 zetels. Rond 12.30 uur, de dag na de raadsverkiezingen van 6 maart, vond in aanwezigheid van Fortuyn een debat plaats met de vijf lijsttrekkers van de grotere landelijke partijen. De 'paarse leiders Melkert (PvdA), Dijkstal (VVD) en De Graaf (D66) zaten er als *'zoutzakken'* bij (aldus Ferry Mingelen) of als *geslagen honden* bij want hun partijen verloren bij de raadsverkiezingen landelijk fors maar opgewektheid en een openlijke gelukwens 'van harte' naar Fortuyn kon er 'bij hen niet af. Fortuyn, de underdog, kwam onomstotelijk als *winnaar uit het debat* te voorschijn, zo viel in veel dagbladen de dag erna te lezen. Fortuyn wreef in dat debat zout in de wonden van Melkert die een slecht humeur op de tv niet kon maskeren.

Fortuyn ging na 6-7 maart door met aandacht op te eisen van de media. Hij steeg sterk in aanhang in de peilingen, met name bij mensen die vier jaar eerder bij de Kamerverkiezingen niet gestemd hadden. Op 14 maart werd zijn manifest gepubliceerd, het boek *'De puinhopen van acht jaar paars'*. Daarmee publiceerde hij het zoveelste boek. Tijdens de presentatie werden hem, onder het toezien van veel pers, drie taarten in het gezicht gegooid. Fortuyn weet dat aan de *demonisering* van hem door premier Kok en Melkert, die hem a-sociaal hadden

genoemd op grond van de uitsluiting van kanker patiënten uit de WAO. Dat de SER even daarna ook een verwant voorstel had gedaan verleidde Kok niet ertoe om de SER a-sociaal te noemen!! Maar hoe dan ook, hoe meer taarten, hoe groter de kans op een forse overwinning van Fortuyn, schreef Jan Blokker op 16 maart in De Volkskrant.

Pim Fortuyn was een nieuwkomer, goed getraind in het lezingencircuit en daarmee ook gevat en voor de duvel niet bang, ook niet in interviews. Hij paarde in februari en maart 2002 *humor* aan een *directe stijl* van discussiëren waarin de dingen *bij hun naam genoemd* werden, en zo nodig beargumenteerd met *ervaringen uit het persoonlijk leven*. Bij tijd en wijle koos hij handig de underdogpositie of zegt met bravour: ik schreef een boek met ideeën en dat kon van de andere lijsttrekkers alleen prof. J.P. Balkenende (CDA) zeggen. De econoom Arnold Heertje maakte 14 maart in Nova duidelijk dat hij het met de analyse van Fortuyn in zijn boek grotendeels eens kon zijn maar niet met alle oplossingen, wat Fortuyn ook in andere discussies tot de verzuchting bracht dat hij een aanzet gegeven had voor discussie en niet alwetend was. Politici moeten richting geven en ambtenaren en anderen moeten meedenken over of zaken wettelijk kunnen of anderszins.

Schema: Pro en contra Fortuyn in de dagbladen en politieke reacties

Pro volgens sommigen	Contra volgens sommigen	commentaar
Pim Fortuyn is een persoonlijkheid, heeft charisma en uitstraling		Eens vlg. De Beus e.a.
Pim Fortuyn zegt waar het op staat, is direct en helder	VVD: Jip en Janneketaal (18 maart en later	Pro klopt vlg. veel commentatoren
Fortuyn spreekt vanuit hoofd en hart, zijn voorbeelden komen uit het leven	Verhalen over zijn moeder horen niet thuis in het boek.	
Fortuyn wil wat: hij heeft passie		Geen sprekende pop. Wordt gemist
Fortuyn bespeelt de media excellent; hoe meer taarten hoe meer aandacht	Fortuyn is product van media	
Fortuyn is goed voor one liners		Lijkt op Bolkestein
Fortuyn is een meester in timing: boek twee dagen voor boekenweek		
Fortuyn verwoordt kritiek op paars: veiligheid, zorg, onderwijs, spoor, immigratie	Dijkstal: paars heeft veel goeds gebracht. E is kritiek, die ook paas zelf heeft. Hij heeft geen oplossingen.	
Fortuyn kritiseert zwakke oppositie		
Fortuyn kritiseert zwakheid poldermodel: WAO	Er komt een SER-voorstel. Fortuyn is a-sociaal (Kok)	Kok zegt het niet van de SER, die ook met een lijst van ziekten kwam
Fortuyn kritiseert de Haagse kaasstolp, waar politiek onder verscholen is geraakt	Er bestaat nu eenmaal een vertegenwoordiging	Haagse politici maken onderling afspraakjes
Fortuyn heeft een visie	Visie spoort niet helemaal met program en is niet financieel onderbouwt	Kalshoven: politici zijn er om visie te uiten.
	De diagnose van Fortuyn is niet slecht maar de voorstellen zijn onuitvoerbaar	

Journalisten waren dol op de stijl van Pim; de kijk- en luistercijfers en verkoopcijfers schoten omhoog. Binnen enkele uren na het gerucht dat zijn boek uit was (het verscheen een dag voor de start van de Boekenweek), waren 10.000 exemplaren verkocht. Het werd het best verkochte boek in de boekenweek.

Wat stond erin? Fortuyn had lof voor minister Zalm maar verwoordde in het boek onder meer scherp *de kritiek op paars* (Kok II), de *zwakke oppositie* van CDA en het *poldermodel*. Zijn bezwaar tegen de kabinetten-Kok was dat de kabinetsleden de collectieve sector verwaarloosd hebben. De verzelfstandiging van 'het spoor' heeft ellende veroorzaakt, in de zorg biedt meer

geld en personeel niet de oplossing voor de te lange wachtlijsten, opvang van economisch vluchtelingen wordt behandeld als betrof het politieke vluchtelingen die gemarteld waren, de inburgering verliep niet goed door niet op komen dagen en uitval, de veiligheid op straat is te gering, met het WAO-dossier wil het helemaal niet vlotten, en er is teveel bureaucratie op departementen, in de politie- en ziekenhuiswereld. Door een aantal zaken aan de kaak te stellen, was sprake van een enorm *agendasettend vermogen*. Zijn peilen waren vooral op de PvdA gericht, maar intussen zoog hij vooral kiezers uit het VVD-kamp weg.

Talkshows scoren graag met glamourfiguren die tegen de gevestigde macht en gewoonten aantrappen. Fortuyn verscheen dan ook *aan de lopende band* in tv-programma's en was niet van de voorpagina's van dag- en weekbladen weg te slaan. Dijkstal's positie bladerde af als gevolg van de daling in de opiniepeilingen en de bereidheid van Wiegel om eventueel premier te worden en in Melkert zag 60 procent van de Nederlandse kiezers geen minister-president na het zure optreden in de nacht van Amersfoort (6 maart 2002), het debat dat door bijna een miljoen Nederlanders werd bekeken en door Wiegel werd betiteld als een debat van macabere schoonheid. In kringen van paarse partijen vond men Fortuyn's positie in de opiniepeilingen een product van een mediahype. Daar zat veel in maar dat wekt de indruk dat Fortuyn eigenlijk niet de moeite waard was maar de bladen en tv-programma's nou eenmaal vol moesten. Dat doet Fortuyn te kort. Maar tegelijk is duidelijk geworden dat zijn stijl, zijn persoon, zijn aanpak veel vragen opriepen die allemaal weer uitgediept konden worden. Waar was hij eerder lid van? Speelt rancune een rol? Waarom is hij geen hoogleraar meer en wat bakte hij van dat hoogleraarschap? Mag hij de titel hoogleraar nog wel dragen? Is hij chanteerbaar als homo? Waarom krijgen andere partijen geen vat op hem? Hoe kon het toch zo komen dat het kabinet-Kok II de kritiek zelf niet oppakte? Wanneer kwam de omslag, want de paars partijen scoorden in de polls tot 11 september (de ramp met de Twin towers in New York) zo goed en daarna minder? Is de kritiek van Fortuyn juist als je het boek van Hilhorst leest? Enz.

Een mediahype bestaat uit een aaneenschakeling van berichten over hetzelfde basisthema of verschijnsel dat steeds vanuit andere invalshoeken wordt belicht maar waarbij de eerste definiëring van een verschijnsel grote gevolgen heeft voor het verdere verloop (aldus Vasterman). Fortuyn werd geschetst als mediagenieke criticaster van paars, die zich verzette tegen de stijl van politiek bedrijven tot dan toe. Tegelijk was wat hij deed mysterieus en dat droeg bij aan de uitdieping. Waarom hij pas en waarom juist hij? Wat maakte de belangstelling van de burgers voor dit fenomeen zo groot? Dat betekent dat mensen aan het woord kwamen uit zijn leefwerelden, zijn partij, de columns bekeken werden, enz.

Ad 4 De sociale wetenschapper: wat is Fortuyn voor een soort lijsttrekker?

Ik kom bij een tweede invalshoek.

Fortuyn was landelijk lange tijd *een lijsttrekker zonder partij*, zoals Leefbaar Nederland na de breuk met Fortuyn een lijst was zonder lijsttrekker (later zou dat Teeven worden).

Ad Melkert werd in 2001 opvolger van Wim Kok als lijsttrekker voor de PvdA, Hans Dijkstal werd dat bij de VVD en Jan-Peter Balkenende volgde de teruggetreden De Hoop Scheffer bij het CDA op. Wie in Nederland lijsttrekker wil worden, moet over *kwaliteiten* beschikken die binnen een politieke partij erkend worden als relevant. Er zal ook een *procedure* bestaan volgens welke een lijsttrekker als zodanig aangewezen wordt. De ene partij is de andere niet, en dus verschillen de procedures en de gewenste kwaliteiten. Waarbij een partij steeds voor de vraag komt te staan: uit welk arsenaal van kandidaten kan ik putten? Uiteindelijk is sprake

van strijd tussen partijen bij verkiezingen, zoals de Tweede-Kamerverkiezingen, waarbij in een teledemocratie *de persoon van de lijsttrekker* steeds belangrijker wordt. Heeft hij charisma, is het een warme persoonlijkheid die aanspreekt of een koele kikker, is de lijsttrekker duidelijk en heeft deze ook wat te melden of niet, roept de lijsttrekker emotie op of niet, heeft de lijsttrekker een visie of is het iemand die met alle winden meewaait?

In de V.S. bestaan binnen een politieke partij stemmingen die uiteindelijk leiden tot een kandidaat van elk van de twee partijen, de democraten en de republieken, en die twee kandidaten gaan dan de strijd aan om de kiezers.

Zowel in de V.S. als in Nederland zal van belang zijn welke sterke en zwakke punten een kandidaat in de ogen van kiezers heeft. Het *beeld* doet het ertoe, dus het imago. Swanborn en Van Maurik deden hier onderzoek naar en scoorden kandidaten als Den Uyl en Wiegel. Deze aanpak, met een semantische differentiaal, is een hulpmiddel in een campagne. We laten hier een voorbeeld van een tabel zien, die zij deze destijds gebruikten.

Tabel 10: Scoremogelijkheid voor een politicus voor respondenten (Bron: Swanborn & Van Maurik)

Waarde	1	2	3	4	5	6	7	Waarde
Kapitalistisch								Socialistisch
Rechts								Links
Godsdienstig								Niet godsdienstig
Machtig								Zwak
Zuinig								Royaal
Beheerst								Driftig
Deskundig								Ondeskundig
Stabiel								Veranderlijk
Realistisch								Idealistisch
Toegeeflijk								Star
Behoudend								Vooruitstrevend
Aangenaam								Onaangenaam
Doortastend								Weifelend
Verdraagzaam								Agressief
Autoritair								Democratisch
Oorlogszuchtig								Vredelievend
Bescheiden								Eerzuchtig
Betrouwbaar								Onbetrouwbaar
Oprecht								Geslepen
Goed								Slecht
Actief								Passief

Toepassing van deze semantische differentiaal voor Nijpels, Lubbers, Van Mierlo, Kok en Den Uyl wees uit dat Den Uyl in vergelijking met de anderen nadrukkelijk gescoord werd als socialistisch, links, royaal, driftig, deskundig, niet stabiel/niet instabiel, idealistisch, star, agressief, vredelievend, eerzuchtig, geslepen.

Met dit schema is ook een vergelijking in de beoordeling door kiezers in de tijd mogelijk.

Het is mogelijk om een schets te geven van bijvoorbeeld Wiegel en Den Uyl en dan zal blijken dat hoewel beiden bekend waren en ook electoraal scoorden, het wel verschillende typen waren. Ik gebruik verderop ook een dergelijke differentiaal om de politicus Pim Fortuyn te typeren. Waarom scoorde hij zo goed in de polls, begin maart 2002 en won hij in Rotterdam bij de verkiezingen maar liefst 17 zetels met zijn partij? Eerst een korte schets.

Typering van Fortuyn als lijsttrekker op basis van een schaal

Tabel 11: Criteria voor beoordeling van een lijsttrekker anno 2002 bij de TK-verkiezingen

Waarde	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Waarde
Niet verbaal sterk											Verbaal sterk
Flets											Gepassioneerd
Roept geen emotie op											Roept emotie op
Geen plannen											Verbeteringsgericht
Geen ambitie											Ambitieuus
Onkritisch											Kritisch
Geen risiconemer											Neemt politieke risico's
Niet mediageniek											Mediageniek
Breedsprakig											Bondig
Geen debater											Debater
Zacht											Scherp
Geen humor											Humor
Dominant											Underdog
Geen zelfrelativering											Zelfspot
Leest weinig											Belezen
Specialist											Generalist
Oog voor details											Hoofdlijnen
Smal											Breed
Rembrandt											Karel Appel
Bestuurder											Politicus
Partijganger											'Zijn eigen partij'
Alles moet kunnen-houding											Normsteller
Uitvoerder											Agendasetter
'Rechter'											Aanklager
Verhullend taalgebruik											Onthullend
Niet creatief											Creatief
Volgeling											Preker
Teamspeler											Beslisser
Geen oog voor daadkracht in bestuur											Meer slagvaardigheid nodig
Oog voor solidariteit											Veel oog voor marktwerking
Ongrijpbaar											Grijpbaar

Tabel 12: Scores voor Pim Fortuyn op basis van artikelen in dagbladen van Fortuyn-watchers in de periode 25 februari 2002 en 16 maart 2002 in De Volkskrant en NRC

Waarde	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Waarde
Niet verbaal sterk								X			Verbaal sterk
Flets									X		<i>Gepassioneerd</i>
Roept geen emotie op									X		<i>Roept emotie op bij kiezers</i>
Geen/weinig plannen								X			Verbeteringsgericht
Geen ambitie als lijsttrekker								X			Ambitieuus
Onkritisch t.a.v. kabinet-Kok								X			Kritisch
Geen risiconemer									X		<i>Neemt politieke risico's</i>
Niet mediageniek									X		<i>Mediageniek</i>
Breedsprakig									X		<i>Bondig</i>
Geen debater									X		<i>Debater</i>
Zacht en onduidelijk									X		<i>Scherp</i>
Geen humor								X			Humor
Dominant								X			Underdog
Geen zelfrelativering						X					Zelfspot
Leest weinig											Belezen
Specialist									X		<i>Generalist</i>
Oog voor details								X			Hoofdlijnen
Smal							X				Breed
Rembrandt								X			Karel Appel
Bestuurder								X			Politicus
Partijganger									X		<i>'Zijn eigen partij'</i>
Alles moet kunnen-houding									X		Normsteller
Uitvoerder									X		<i>Agendasetter</i>
'Rechter'								X			Aanklager
Verhullend taalgebruik							X				Onthullend

Niet creatief							X					Creatief
Volgeling								X				Preker
Teamspeler							X					Beslisser
Geen oog voor daadkracht in bestuur									X			Meer slagvaardigheid nodig
Oog voor solidariteit								X				Veel oog voor marktwerking
Ongrijpbaar				X								Grijpbaar
Conservatief									X			Veranderingsgezind

HetTv-programma Netwerk maakte rond 14 april een vergelijkbare schets van Rosenmoller en Marijnissen bekend.

Tabel 13: De tien beledigendste bijnamen van Pim Fortuyn

	Aanduiding	Van wie
1	De nieuwe Mussert	Oudkerk
2	De sjors van de rebellenclub	Bolkestein
3	Polder Mussolini	Manuel Kneepkens
4	De Pietje Bell van de Nederlandse politiek	Bolkestein
5	De Nederlandse Jorg Haider	Onbekend
6	De Emile Ratelband van de politiek	Bolkestein
7	De rattenvanger van Hamelen	Diversen
8	Pim kale Pim	Freek de Jonge
9	De Mussolini van de 21 ^{ste} eeuw	Jan Blokker
10	Type Mussolini	Bas Eenhoorn

Bron: Trouw 090402

Ad 5 De mening van communicatiewetenschappers

‘Ze vergissen zich, de politici die zeggen dat Pim Fortuyn is “gemaakt” door de media’, aldus Henri Beunders (NRC 230302). Maar Fortuyn bleek niet weg te slaan van de televisie. De kijkcijfers van programma’s waarin Fortuyn verscheen schoten omhoog, of het nu Barend en Van Dorp was, of B&W, of Netwerk, of Nova. Wat is *het communicatiegeheim* van ‘professor Pim’? Wat is zijn magie?

Vrij Nederland vroeg het een mannetjesmaker, Charles Huyskens, die een communicatieadviesbureau runt, en toneelregisseur Peter de Baan (VN, 230302). Ze bekeken videobanden.

- De eerste videoband laat een Fortuyn zien die op de dag van de gemeenteraadsverkiezingen op straat loopt. Demonstranten achtervolgen hem. Ze houden borden omhoog met het opschrift ‘*Fortuyn – Hollandse Haider*’. Huyskens hierover: ‘Fortuyn heeft alles in de hand. Hij negeert de demonstranten niet. Hij spreekt ze met u aan, waarmee hij op een natuurlijke manier afstand schept. Zegt hij dat niet met hen geassocieerd wil worden en loopt door. Heel slim’. De Baan: ‘Hij lijkt op niemand anders, in zijn kleding en zijn uiterlijk. Hij is een *natuurtalent*, doet alles op een *vanzelfsprekende manier*’. Huyskens vindt Fortuyn heel *zelfbewust*. Hij is bovendien openlijk excentriek. Hij is open over zijn homoseksualiteit en koketteert er zelfs mee. Fortuyn reageert in televisieoptredens snel en laat nooit een hapering vallen. Regisseur De Baan: ‘Het is bijna muzikaal hoe hij in de vragen valt. Niet bot er in maar met een kleine pauze. Als acteren er heel eenvoudig uitziet, weet je dat er hard gewerkt is. Die vanzelfsprekendheid is het moeilijkste dat er is. Je moet op televisie kunnen scoren met een heleboel oneliners’. Fortuyn beheerst de regels van het spreken in het openbaar tot in de puntjes en komt krachtig over in het openbaar, waardoor hij betrouwbaar en eerlijk overkomt.
- De tweede videoband toont Fortuyn die weggrijdt in zijn Daimler na de breuk met Leefbaar Nederland. De Baan: ‘Fortuyn zit hier in de problemen en wat het knappe is: *hij maakt er wat van*. Als een meisje valt bij het ballet, moet ze mooi vallen’. De Baan: ‘De scène waarin de auto weggrijdt en Fortuyn met zijn hand zwaait, is *heroïsch*. Dat verzin je niet, er zit iets in zijn bewustzijn, zijn intuïtie waardoor hij dit doet. Ik regisseer nu een programma waarin acteurs alleen op hun instinct reageren, uitsluitend improvisatie. Dit is hetzelfde’. Huyskens: ‘Het is heel verhelderend dat Fortuyn zonder omhaal van woorden zegt: “Ik wordt minister-president”. Melkert zit daar zeven maanden over te trutten en te zeiken. Iedereen denkt: he,he, dat is nou een eerlijk iemand en men kijkt niet meer naar de inhoud’. De Baan: ‘Bij Fortuyn is *altijd wat te beleven*. Elke keer op de goede momenten gaat de camera naar Fortuyn’. Huyskens: ‘.....Pim is prikkelend als debater, columnist en voorzitter bij congressen. Maar als politicus is hij vreselijk’.
- De derde videoband. Fons de Poel interviewt Fortuyn over het vertrek bij Leefbaar Nederland. Fortuyn laat zich niet van zijn stuk brengen. De Baan: ‘Het is de meest opgewekte narcist die je kunt tegenkomen’. Huyskens: ‘Hij spreekt rechtstreeks tot de achterban en gebruikt termen als “de mensen in het land”, een typische uitdrukking van Hans Wiegel’. De Baan: ‘Hij lijkt inderdaad ontzettend op Wiegel. Ze zijn van hetzelfde laken een pak’. De Baan: ‘Fortuyn is erin geslaagd heel jong over te komen, door zijn kale hoofd, zijn scherp gesneden pakken en zijn sportieve uitstraling. Hij moet veel in de sportschool zitten en nauwelijks drinken. In werkelijkheid is hij veel ouder dan Melkert. Dat is knap, dan doe je het goed op televisie’.

- De vierde videoband. Nieuwspoort, 14 maart. De persconferentie met het taartincident. Tijdens de persconferentie krijgt Fortuyn voor het eerst enig tegenspel van journalisten. Hij wordt vals en kortaf. “U hoeft het niet te weten, maar ik als wetenschapper ...” is een vast nummer in zijn repertoire’. Of: ‘U kunt er niks aan doen, want u heeft geen economie gestudeerd’.

De Baan heeft nog uren televisie gezien met Fortuyn. Hij bracht het er onverkort goed vanaf maar lijkt op een verwende acteur die alles kan. Dit bijna uitgestorven ras kennen we het beste van de acteur Ko van Dijk. Ze zijn wel dodelijk eenzaam, meent toneelregisseur De Baan (VN, 230302).

De Baan en Huyskens zijn positief over Fortuyn als *great communicator*. Huyskens is wel bevreesd dat Fortuyn zichzelf opblaast omdat hij niet past in het Nederlandse systeem, waarin je compromissen sluit. In Engeland had hij tot een soort Thatcher kunnen uitgroeien. Niet uitgesloten is dat hij na enkele maanden toch weer terug op aarde is, en dan bijna vergeten is, meent Huyskens.

Mijn conclusie: Fortuyn is mediageniek, geeft altijd kort antwoord op vragen, is fris, ziet er goed uit, heeft vaak oneliners, is op de een of andere manier verrassend, formuleert goed, en is scherp in het debat en heel direct naar tegenstanders. Hij is minder een chique spreker en meer een vechtersbaas.

Ad 6 Het perspectief van de redenaarskunst: de retoriek van Fortuyn

Wat is de kracht van Fortuyn in retorisch opzicht: zijn het de argumenten, is het het bespelen van de emoties van de achterban of nog wat anders? Aristoteles leert ons dat een succesvol redenaar behalve argumenten (logos), ook emoties (pathos) van belang zijn en daarnaast het imago van de redenaar (ethos).

Stelling 1: Een spreker moet betrouwbaar en aantrekkelijk weten over te komen, moet afstand nemen van de opposenten, en argumenten en emoties tot een eenheid maken. Fortuyn voldoet aan die eisen.

‘Op televisie is Fortuyn daar handig in’, zo houdt de Tilburgse hoogleraar Willem Witteveen ons voor.

Stelling 2: Fortuyn heeft veel suggestief vermogen.

Witteveen: ‘Hij is een soort professor van de onvrede die altijd weet te suggereren dat achter zijn sexy oneliners een geduchte wetenschappelijkheid en een verbijsterende daadkracht schuil gaan’.

Stelling 3: Fortuyn laat de andere politici verbleken.

Witteveen over Fortuyn: ‘Naast zijn rozerechtse uitstraling verbleken de andere politici tot bleke, krachteloze lieden die de duidelijke taal van de beoogde premier bestrijden met ingewikkeld jargon en verwijzingen naar in acht jaar tijd slechts half uitgevoerde beleidsplannen. Het fameuze lijsttrekkersdebat na de gemeenteraadsverkiezingen bracht de imagoverschillen in een scene samen: Dijkstal hautain, Melkert aangeslagen, Balkenende vleierig en beleefd; en daartegenover de frisse en geestige overwinnaar’.

Stelling 4: Fortuyn brengt zijn ethos in als krachtbron

Fortuyn heeft lef en bravoure. Kijk naar het boek over de puinhopen van paars. Op het omslag zijn de drie retorische elementen zichtbaar. Logos krijgt vorm in de belofte van ‘een

genadeloze analyse van de collectieve sector en aanbevelingen voor een krachtig herstelprogramma'. Het pathos blijkt uit de rode titel die de oorlog verklaart aan de puinhopen van acht jaar paars. Het ethos is zichtbaar in een foto van een saluerende Fortuyn ('at your service'). Fortuyn's foto blijkt bij nader inzien op het omslag van veel van zijn boeken te staan.

Stelling 5: Fortuyn komt met mythische verhalen

Fortuyn heeft een afwijkend boek geschreven omdat hij niet alleen komt met analyses en statistieken maar ook met persoonlijke belevenissen. Het wordt zo een mythisch verhaal, waarin de held de strijd aanbindt met het kwaad na met het goede te hebben kennis gemaakt. Onroerend vond ook ik het verhaal over zijn moeder die probeerde haar respect te bewaren in de verbijsterende zorgbureaucratie', aldus Witteveen.

Stelling 6 Fortuyn hangt zijn ego erg in de wind.

Fortuyn zegt premier te willen worden. In dat beeld past het zich laten vervoeren met een auto met chauffeur. Witteveen: 'Sinds Van Agt heeft een politicus zijn eigen ego niet zo groot in de wind gehangen'. Er zit ook een schaduw kant aan zijn personality show.

Witteveen. meent dat de passages waarin Fortuyn zich *de redder van het vaderland* wil tonen er in het boek het meest uitspringen. 'Hij weet alles beter dan iedereen, staatssecretarissen vroegen nederig zijn advies maar sloegen dat abusievelijk in de wind, over het vreemdelingenvraagstuk en de "achterlijkheid" van de islam schreef de professor maar liefst twee boeken', aldus Witteveen.

Ad 7 Wat leren ons de psychologen: is Fortuyn een narcist?

Een psycholoog zegt: 'Fortuyn is een man van kwaliteiten, maar een uit de hand gelopen narcistische persoonlijkheidsstoornis gaat met hem op de loop'. Fortuyn heeft wel eens verklaart dat hij paus had willen worden of prins. En dat hij een hogere opdracht had (interview met Knevel). Paus Pim, prins Pim, premier Pim. Elsbeth Etty (230302) meent dat cabaretiers nog de besten zijn om de opmars van Fortuyn te stoppen.

Conclusie

De sociale wetenschapper maakt via een semantische differentiaal een plaatje van lijsttrekkers om ze zo te kunnen vergelijken. Dat is feitelijk nog niet voor Fortuyn gedaan, dus hieraan is momenteel geen conclusie te verbinden.

Een tweede invalshoek is die van *de journalist*. Stukken in kranten beijkend is sprake van een fenomeen waaraan journalisten zich kunnen laven, althans in de periode tot medio maart 2002 die we bekeken. Er gebeurt elke keer wel iets. Fortuyn is een mediagenieke persoonlijkheid met charisma, die de kunst van het debat beheerst. Fortuyn is een welkome gast in tv-programma's want de kijkcijfers schieten omhoog.

Vanuit het *perspectief van de redenaarskunst* is de uitkomst ook niet negatief. Hij combineert ethos aan logos en pathos. Hij laat zien dat hij zegt wat hij denkt en doet wat hij zegt. Hij argumenteert en biedt een perspectief. De kwaliteit van de oplossingen is omstreden maar hij geeft wel verder reikende perspectieven. Hij scheidt contrast. Dat is nodig om de discussie op gang te krijgen.

Vanuit het *perspectief van psychologen* is sprake van enige zorglijkheid vanwege zijn ijdelheid. Een zekere groothedswaan lijkt hem niet vreemd. Van de andere kant, via een kleinburgerlijke aanpak kom je in de politiek niet ver.

16 Waarom zoveel aanhang voor Fortuyn?

De volgende vragen komen aan bod:

1. Is de enorme winst van Fortuyn in Rotterdam, bij de raadsverkiezingen van 6 maart 2002, en in de opiniepeiling van 6 maart een verrassing of hing het in de lucht?
2. Wat verklaart de winst voor Fortuyn?
3. Maar er is toch kritiek op Fortuyn: stelt die dan niets voor?

Vraag 1: Is de enorme winst van Fortuyn op 6 maart in Rotterdam, en in de peiling voor de Tweede Kamer op dezelfde dag, een verrassing of hing die in de lucht?

Dat Fortuyn ging winnen zagen politici als VVD-lijsttrekker Dijkstal, zie zijn uitlatingen in Vrij Nederland van 29 maart 2002, niet aankomen. Het Nederlandse volk was gelukkig en de VVD stond goed in de peilingen. Waarom gaan veel kiezers dan stemmen om iemand als Fortuyn?

- *A Schommelingen doen zich in de jaren negentig meer voor.* We moeten beseffen dat de kiezers al bij een aantal eerdere verkiezingen aan het zweven waren en toonden losgezongen te zijn van de traditionele partijvoorkeur. In 1994 verloor het CDA in een klap namelijk 40% van zijn aanhang, de VVD eveneens ongeveer 40%, de PvdA 25% en de D66 nog meer dan het CDA en de VVD. In 1998 toen Paars al vier jaar regeerde wint de PvdA meer dan 20% en incasseert de premierbonus voor Kok, terwijl De VVD 25% verloor, het CDA nog eens 15% en D66 40% (Peper, HP/De tijd, 290302). Het fenomeen eigen kiezers is schaars geworden. Kiezers zijn minder honkvast dan in de jaren zeventig en tachtig. De aan een partij verknochte kiezer wordt een historische bijzonderheid.
- *B Als kiezers gaan zwerven wat bepaalt dan waarheen?* Kiezers kijken wat op de markt te koop is. Daarbij doen de verkiezingsprogramma's er niet echt toe want vrijwel niemand leest ze. Het Centraal Planbureau rekent ze door maar makkelijk is dat niet en daarom moeten partijen zaken specifiek formuleren dan in een program staat. De verkiezingen worden een *consumentendemocratie*. Welke waar is vandaag aantrekkelijk? Er komen meer kansen voor een partij met een speciaal product en de *stemming, de sfeer, het beeldmerk* begint een grotere rol te spelen. Daarmee is ook duidelijk dat wie naar de markt gaat niet lang van de voren weet, wat hij gaat kopen. Er zijn trends in het gedrag, die niet makkelijk zijn om te buigen maar de laatste weken, daar komt het op aan.

Vraag 2: Wat verklaart de winst voor Fortuyn?

Kort door de bocht:

- Kritiek op paars en zijn taboes: paars loopt om problemen heen en benoemt ze niet; veiligheid en vuiligheid; spoor; wachtlijsten.
- Kritiek op paars omdat wat ministers wel zien gebagatelliseerd wordt.
- De zwakke oppositie waardoor Fortuyn de kans kreeg om de kritiek sterk naar zich toe te trekken?
- Het poldermodel dat traagheid veroorzaakt en ook problemen heeft gebaard: de WAO

We diepen dit item wat nader uit en geven een aantal hypothesen.

Verklaring 1: Steeds meer kiezers zijn op drift.
 Verklaring 2: Fortuyn is een creatie van de media.
 Verklaring 3: Fortuyn bedient zowel linkse als rechtse kiezers en spreekt een zeker nationaal sentiment aan.
 Verklaring 4: Fortuyn benoemt zaken die de zittende coalitie niet kon aanpakken omdat het meteen gevolgen zou hebben voor de samenwerking.
 Verklaring 5: Fortuyn is een reactie op de Paarse coalitie.
 Verklaring 6: Onrust bij de middenklasse: Fortuyn pakt het op en biedt zekerheid, een perspectief, een route.
 Verklaring 7: De middenklasse heeft behoefte aan houvast
 Verklaring 8: Fortuyn doorbreekt progressieve dilemma's rond solidariteit
 Verklaring 9: Het migratiebeleid en de gebeurtenissen van 11 september
 Verklaring 10: Probleemvermijding: om bepaalde zaken wordt/is door het Paarse kabinet heengelopen. De stijl van besturen is niet goed.
 Verklaring 11: De kabinetten-Kok hebben bepaalde beleidsaccenten verkeerd gelegd.
 Verklaring 12: Het nationale karakter van het paarse kabinet.
 Verklaring 13: Afkeer van het bestaande establishment.
 Verklaring 14: Er verandert zo weinig. Fortuyn als wake up call.
 Verklaring 15: Er is behoefte aan leiderschap.
 Verklaring 16: De stijl van Fortuyn bevalt: hij zorgt voor amusement.

Verklaring 1: Steeds meer kiezers zijn op drift.

De Hond (Volkskrant, 020402) acht de kans groot dat Fortuyn landelijk op 15 mei de grootste partij wordt. Het is te gemakkelijk om de opmars van Fortuyn toe te schrijven aan kritiek op het de paarse kabinetten, zoals de verwaarlozing van de gezondheidszorg, het onderwijs en het spoor en de te grote opmars van marktdenken in een context waar de marktwerking niet goed uit de verf komt. De oorzaak is fundamentele en heeft te maken met het politieke systeem en de kiezers. Maurice de Hond meent dat de gevestigde partijen nog op een traditionele manier strijden om de gunst van de kiezers en ze zien niet dat 'het politieke systeem is uitgewoond'. De traditionele basis van de grote partijen is de afgelopen dertig jaar volledig afgekalfd. Dat kwam door de deconfessionalisering, het verdwijnen van de arbeidersklasse en het wegvallen van de Oost-West-tegenstelling. Sindsdien hebben we paars gekregen. De links-rechtstegenstelling werd overstegen, deed er minder meer toe. Hierdoor werden die partijen kwetsbaar die het moesten hebben van die tegenstelling: de PvdA en VVD. Er kwamen nieuwe tegenstellingen op. Die werden niet gezien door generaals die bezig zijn de vorige oorlog te winnen. De PvdA tamboereert weer op solidariteit en de VVD op eigen bezit, de OZB en behoud van hypotheekrente-af trek, en de auto. Oude slogans keren terug in een nieuw jasje. *De tegenstelling is echter niet meer links-recht maar of je toegang hebt tot voorzieningen of niet en of je veilig woont. Een aantal rijken is gaan wonen in afgegrensde paviljoens.* Vragen in discussies zijn: ben je vertrokken uit de stad en waar woon je nu? Woon je in een veilige buurt, en wat is de kwaliteit van de school die er gevestigd is? Heb je geen last van files? Heb je niet lang hoeven te wachten op de operatie in het buitenland?

Fortuyn weet dat de kiezersmarkt in beweging is en komt met een programma dat dwars door de links-rechtsverhouding heensnijdt.

Verklaring 2: Fortuyn is een creatie van de media.

Deze stelling is wel geopperd, met name in kringen van de bestaande grotere politieke partijen (verg. De Vries in Provincie.nl, nr. 3, maart 2002). Die verklaring zou hen goed uitkomen omdat men dan de oorzaak of schuld zo men wil, niet bij zichzelf hoeft te zoeken. Het is ook niet zo dat Fortuyn in het begin op goede voet stond met de media. Hij koos juist de underdog positie en kritiseerde de journalisten omdat de media teveel politiek correct denken, waardoor bepaalde zaken onbesproken blijven en ook niet tot de politieke elite doordringen. Dat neemt niet weg dat Fortuyn in februari een gigantisch aandacht kreeg die hij grotendeels zelf veroorzaakte door handige timing van openbaarmaking van zaken en een mediageniek optreden. Waar Pim was, viel wat te beleven. Iedereen wilde hem in zijn show hebben en de kijkcijfers schoten omhoog. Ook een nieuwe politicus van een zittende partij zou veel aandacht gekregen hebben als hij niet met meel in de mond zou [raten, een directe stijl hanteert, en zaken benoemt die anderen ook ervaren.

Verklaring 3: Fortuyn bedient zowel linkse als rechtse kiezers en spreekt een zeker nationaal sentiment aan.

Fortuyn stelt een diagnose voor de zorg, het onderwijs en veiligheid die velen delen maar komt met oplossingen die kritiek kregen. Zijn agenda op het vlak van onderwijs en zorg gaat in de richting van wat de PvdA van Melkert wil (De Vries, Standpunt.nl, nr.3: 13). Daarentegen bedient Fortuyn ook rechtse kiezers door zijn voorstel om het ambtenarenapparaat te verkleinen. Het is een oude wens uit de jaren tachtig van de VVD om het departement van OCW te verkleinen. Daar komt bij dat Fortuyn een zeker nationaal sentiment raakt door kritiek te uiten op de statelijke kant van de islam, met name het vijandbeeld dat daarin aanwezig is. Fortuyn speelt in op *vaderlandsliefde* in een tijd dat velen de mond vol hebben over internationale economie, het verdwijnen van de natiestaat en globalisering.

Verklaring 4: Fortuyn benoemt zaken die de zittende coalitie niet kon aanpakken omdat het meteen gevolgen zou hebben voor de samenwerking.

Hierbij gaat het om gevoelige punten voor de VVD en de PvdA. Paarse partijen hebben aan uitruil van thema's gedaan om de coalitie voort te zetten, waardoor bepaalde lastige zaken niet konden worden aangepakt. De VVD is tolerant geweest naar de PvdA die moeite had met een ingreep in de WAO. De VVD is ook tolerant geweest en heeft ingeleverd op het vlak van de vreemdelingenwet: het was wel een stap voorwaarts maar voor de VVD ging de wet niet ver genoeg. Fortuyn wijst deze onderwerpen juist aan als thema's waarbij de VVD het heeft laten zitten en de PvdA helemaal. Men zegt: *Fortuyn mobiliseert kiezers door op 'de blinde vlekken van Paars'te wijzen* (De Vries, Standpunt.nl, nr. 3, maart 2002: 13).

Verklaring 5: Steun voor Fortuyn is een reactie op de paarse coalitie.

Sinds de jaren tachtig zijn de ideologische tegenstellingen minder geworden. De oude scheidslijnen tussen links en rechts zijn verdwenen door groeiende welvaart, veranderde arbeid en hogere inkomens waardoor de arbeidersklasse sterk kromp. De middenklasse is groot geworden en daarop richten partijen zich om kiezers te werven. Doordat links en rechts in de paarse coalitie gingen samenwerken, kwam er geen zichtbaar idealisme terug voor de strijd achter het oude vaandel van de VVD en PvdA. De politiek werd ook technocratischer (mede door EU-beleid werd het ingewikkelder) en saaier. De afstand tussen burgers en politici werd niet minder. De gemoedelijkheid nam af. Het maatschappelijk verkeer werd zakelijker. Daardoor kon zekere onvrede groeien bij onthechte kiezers, die minder partijtrouw waren geworden en minder lid werden van politieke partijen.

Tabel: De staat van Nederland: rapportcijfers van Nederlandse krantenlezers (LD, 130402)

Onderwerp	cijfer	
Stelsel		<i>Goed, mits</i>
Parlementair stelsel	6.8	
Inspraak belangrijke besluiten	5	
Koningin	7	
Maxima	7	
Willem-Alexander	6.9	
Kabinet		
Regering-Kok	6.1	
Staat-markt		<i>zeer zwak</i>
Privatisering onderwijs	4.7	
Privatisering gezondheidszorg	4.3	
Financiën		<i>goed</i>
Beleid t.a.v. euro	6.1	
Gezondheidszorg		
Volksgezondheid algemeen	4.7	
WAO		<i>zwak</i>
Problematiek arbeidsongeschikten	5.0	
Sociale zekerheid		<i>matig</i>
Aow en pensioenen	5.6	
Bijstand	5.2	
Bestrijding fraude sociale uitk.	4.6	
Werk		
Werkgelegenheidsbeleid	6.3	<i>goed</i>
24 uren economie	4.5	
Winkelsluitingsbeleid	6.0	
Onderwijs		<i>matig</i>
Basisonderwijs	5.9	
Middelbaar onderwijs	5.8	
Beroepsonderwijs	6.0	
Hoger onderwijs/universiteiten	6.2	
Milieu		<i>zwak</i>
Milieubeleid rijksoverheid	5.4	
Gemeentelijk milieubeleid	5.5	
Vervoer		<i>zwak</i>
Schiphol	5.4	
Spoorwegen	3.9	<i>laagste score</i>
Vreemdelingenbeleid		<i>zeer zwak</i>
Toelatingsbeleid asielzoekers	4.0	
Toelatingsbeleid immigranten	4.4	
Ïnburgering asielzoekers	4.1	
Beleid asielzoekers en arbeid	4.2	

Verklaring 6: Onrust bij de middenklasse.

In Nederland is de arbeidsklasse intussen klein geworden maar de middenklasse groter. Het is deze middenklasse in steden waaruit een deel van de kiezers van zowel de VVD als PvdA komen en het is uit deze categorie dat VVD en PvdA verliezen aan Fortuyn. In deze middenklasse komt onvrede voort uit het in de file moeten staan, uit het wachten voor behandeling in een ziekenhuis en uit het ervaren van onvrede. De middenklasse heeft wel een redelijk inkomen maar is niet zo rijk om een voorrangspot te kopen om de wachtlijsten te omzeilen. De middenklasse heeft kritiek op de veiligheid en stemt al langer met de voeten door zich te vestigen in voorsteden of op het platteland (zie De Vries, in: Staatscourant, 270302).

Fortuyn kiest niet voor de autobezitter maar is solidair met de middenklasse die het vele wachten en ander ongemak ervaart.

Verklaring 7: De middenklasse heeft behoefte aan houvast

De socioloog Godfried Engbersen (NRC, 020402) zoekt de winst van Fortuyn ook bij de middenklasse en radicaliseert verklaring 1. Hij stelt dat de middenklasse angstig, ontevreden en zelfs boos is en het goede leven in de grote steden uit de Randstad deels al opgegeven heeft en een heenkomen zoekt naar betere oorden, zeg maar de priveklinieken, de witte scholen. Fortuyn erkent die onvrede, ook de multiculturele kant van de zaak, en biedt een heldere route als uitweg: het kan zo niet doorgaan. Engbersen: ‘Nu de grenzen van (..) grote economische voorspoed in zicht lijken, overheerst de angst. Men zoekt naar nieuwe zekerheden. Ziehier het mechanisme dat onder Paars is ontstaan: *doing beter en feeling worse*. Het is een mechanisme dat onvergelijkbaar is met het klassieke ressentimentmotief dat de kleine man en de werkloze burger in de richting van extreem-rechts drijft’. En: ‘Natuurlijk speelt de verwaarlozing van het publieke domein een belangrijke bijrol. Fortuyn heeft op kloeke wijze de voorzet ingekopt van het paarse beleid over de inrichting van publieke instituties, en appelleert aan de wens van welvarende burgers tot individuele zelfhulp. Paars heeft weliswaar het belang van toegankelijk en volwaardig onderwijs beleden, net als een goede gezondheidszorg en een adequaat openbaar vervoer, maar heeft tegelijkertijd stilzwijgend een middenklassevlucht on gang gezet naar de homogene woonwijken, witte scholen en prive-klinieken. In die werelden is het veilig toeven, mag je bijbetalen aan het onderwijs van je kinderen en hoeft er niet gewacht te worden. Net nu politici het publieke domein herontdekken, is een groot deel van de kiezers op zoek naar private uitgangen en sluiptwegen. Ook de snelle verandering in de sociale compositie van de Nederlandse bevolking speelt een rol. De multiculturalisering van Randstad Nederland voltrekt zich in een razend tempo, met alle negatieve bijeffecten van dien. Daardoor kunnen oproepen tot aanpassing en grensafsluiting op brede ondersteuning rekenen. Het is dit alchemistisch mengsel van de wil tot zelfverdediging, de hang naar privatopia en de mythe van gesloten grenzen, waarmee Pim Fortuyn het kiezersvolk weet te betoveren. Zijn polderdroom is een overzichtelijke, propere wereld zonder wachttijden en bureaucratische obstakels’.

Verklaring 8: Fortuyn doorbreekt progressieve dilemma's rond solidariteit

Verklaring drie (die we vinden bij De Vries, 270302) sluit aan bij verklaring 1 en 2 maar betreft de verwaarlozing van het publiek domein op de dilemma's van links. Fortuyn won op 6 maart in stadswijken in Rotterdam. Fortuyn doorbreekt met zijn simpele oplossingen progressieve dilemma's en wint daarmee een aantal burgers voor zich, die zien dat niemand meer voor hen kiest of het kiezen almaar verbergt in ondoorgrondelijk jargon (De Vries, in: Staatscourant, 270302). Neem de solidariteit van de PvdA. De PvdA is sterk solidair met vreemdelingen die het slechter hebben dan de autochtone Nederlandse bevolking. Als het erop aankomt, kiest de PvdA niet meer voor haar oude aanhang in de volkswijken maar voor de allochtonen, althans voor het gevoel van veel stadsbewoners uit Rotterdam e.d. Een partij als de PvdA is daarom voorstander van een ruim asielbeleid. Maar de PvdA komt electoraal in de problemen als autochtone burgers, de oude PvdA-kiezers, last ervaren van allochtonen, of allochtonen voorgetrokken worden, of teveel in de watten worden gelegd dan wel te zachtmoedig benaderd worden. Gaat de PvdA uit van waardenrelativisme dan is de vraag wat voorop moet staan:

- de veiligheid van alle burgers of het tolerantie van lastig gedrag van zich aanpassende allochtonen;
- of tussen tolerantie ten opzichte van imams die homo's verketteren en het uitzetten van dergelijke opruiende imams;

- of tussen vrouwenemancipatie en vriendelijkheid tegenover vrouwen onderdrukkende islamieten.

Fortuyn doorbreekt de tolerantie voor onderdrukking van vrouwen, vraagt zich af of het discriminatieverbod maar moet worden afgeschaft omdat toch niet wordt opgetreden tegen een imam die roept dat homo's slechter dan varkens zijn.

Fortuyn doorbreekt met zijn simpele oplossingen progressieve dilemma's waardoor de autochtonen niet het gevoel krijgen dat vreemdelingen in de watten worden gelegd en zij achtergesteld worden.

Verklaring 9: Het migratiebeleid en de gebeurtenissen van 11 september

De vierde verklaring sluit hierbij aan. Fortuyn zegt dat de grote meerderheid van vreemdelingen die asiel vragen niet vanuit een levensbedreigende oorlogssituatie naar Nederland komt maar vanuit economisch motief ons land binnenkomt, meestal met hulp van mensensmokkelaars. Geen paspoort, dan niet binnen, aldus Fortuyn. Hij vindt dat de vreemdelingen in de eigen regio opgevangen moeten worden. Peper (290302) zegt het zo: 'Het lijkt geen twijfel dat de grote aanhang van Fortuyn ook alles te maken heeft met wat de bevolking beschouwt als een *mislukt migratiebeleid*. De machteloosheid die naar veler opvatting de vele overheidsinstanties etaleren, politici voorop, om dat vraagstuk op een ordentelijke wijze in te passen in de Nederlandse samenleving heeft zich vertaald in een regelrechte afkeer van met name deze paarse overheid. Daarbij moet de invloed van de gebeurtenissen van 11 september niet worden onderschat. Het besef van de nabijheid van een cultuur die in haar fundamentalistische variant tot afschuwelijke daden in staat is, heeft gevoelens van onzekerheid en angst opgeroepen. *Nederland heeft (...) de greep op zichzelf verloren*'.

Fortuyn zegt: Het land is vol en economische migranten, die geen vluchteling zijn en zonder paspoort arriveren, zijn niet meer welkom.

Verklaring 10: Probleemvermijding: om bepaalde zaken wordt/is door het Paarse kabinet heengelopen. De stijl van besturen is niet goed.

Deze verklaring sluit aan op eerdere. Er is sprake van probleemvermijding, van taboes. Er wordt wat om problemen heengelopen of gezegd dat er toch geld bijgekomen is. Maar geld was niet de oplossing. M.a.w. de stijl van besturen wordt aan de kaak gesteld.

1 De WAO-kwestie sukkelt maar door als gevolg van het feit dat partijen die de sterk groei veroorzaakten, zoals werkgevers en werknemersorganisaties, ook aan de oplossingen moeten werken en daar dan niet met baanbrekende voorstellen komen, vanuit de SER.

2 Dat de grote meerderheid van vreemdelingen die een verblijf wil in Nederland geen echte vluchteling is maar gewoon economisch vluchteling wordt na de introductie van de vreemdelingenwet niet bespreekbaar gemaakt. Nederland kent een verkapt immigratiebeleid terwijl dat geen officieel beleid is.

3 Veel Rotterdammers zijn de onveiligheid beu! De bespreking van criminaliteitscijfers van Nederlanders en vooral van buitenlanders wordt tot taboe verklaard.

4 Als je de politie belt, komen ze niet. Zijn de prioriteiten wel goed?

5 Er wordt zichtbaar gedoogd waar het volk dit in meerderheid niet wil. Denk aan het incident van de bolletjesslikkers.

Fortuyn stelt taboes aan de orde.

Verklaring 11: De kabinetten-Kok hebben bepaalde accenten verkeerd gelegd.

Daardoor is traagheid de metafoor, volgens Korsten (BB, eind 2001). Er is niet voldoende geïnvesteerd in zorg voor ouderen want er zijn te weinig verpleeghuizen gebouwd. Iedereen moet zoveel mogelijk thuis geholpen worden. De wachtlijsten kwamen en bleven. Ze werd deels korter maar er volgde hier en daar ook een aanwas. Op bepaalde gebieden waar geen vraaggroei was bleven ze, zoals bij liesbreuken. Het marktdenken is wat doorgeslagen. In de sfeer van het spoor werkte het niet. De opsplitsing van de NS leidde tot gebrekkige samenwerking. Door het op afstand plaatsen van de spoororganisaties had minister Netelenbos er geen goede greep op. Aarts (De Volkskrant, 020402) betoogt dat volgens Fortuyn onderwijs en gezondheidszorg in de greep van managers zijn geraakt die wel veel geld kosten maar te weinig produceren.

Fortuyn stelt probleemdossiers aan de orde: puinhopen.

Verklaring 12: Het nationale karakter van het paarse kabinet.

Van Dam noemt deze factor (VK, 210302). Paars kwam voort uit de wens het land nu eens een keer zonder het CDA te regeren. D66 zag het vooral zo. De oude links-rechts-tegenstellingen leken verdwenen of minder aanwezig, dus het zou moeten kunnen. Is dat na acht jaar paars nog zo? De kiezer heeft gezien dat er wel gewerkt is aan oplossingen maar dat bepaalde oplossingen niet goed werken in bepaalde contexten. De tegenstellingen zijn tussen de VVD en PVdA min of meer opgeheven. De PvdA is geen sociaal-democratische partij meer die verschil maakt. Zijn de lagere en middeninkomens hiermee gebaat? Er is twijfel en als er dan een kordate man komt ....

Fortuyn vertolkt de kritiek op paars en probeert verschil te maken.

Verklaring 13: Afkeer van het bestaande establishment.

Van Dam (210302): 'De afkeer van het bestaande politieke establishment wordt vooral gevoed door het ongeloof van de burger dat 'de overheid' en 'de politiek' nog in staat zijn maatschappelijke problemen op te lossen of dingen te veranderen. Politiek en bestuur, ambtenaren en politici, zijn verworpen tot een hele grote klont spaghetti waarin geen afzonderlijke slierten uit elkaar kunnen worden gehouden. De Tweede Kamer controleert niet het kabinet maar regeert mee. Tot in de details. Daarom wordt de hele politiek ook verantwoordelijk gehouden voor alles wat mis gaat'.

Fortuyn stelt aan de orde dat er urgentie is.

Verklaring 14: Er verandert zo weinig. Stemmen op Fortuyn als wake up call.

Stemmen op Fortuyn als wake up call. 'Gevestigde structuren bij de overheid lijken in steen gebeiteld', aldus Van Dam. Van Dam (210302): 'Hoe lang wordt er al gepraat over bestuurlijke vernieuwing? Hoe lang duurt nu al de crisis in ons justitieel apparaat?'

Fortuyn bepleit wel forse verandering. Hij is radicaler dan de rest en geeft richting.

Verklaring 15: Er is behoefte aan leiderschap.

Dat werd al tijden terug door bestuurders zelf geroepen. Niemand echter van de nieuwe lijsttrekkers manifesteert zich met standpunten die daarop duiden, die richting geven. Veel verschuilgedrag en oog voor nuance.

Fortuyn heeft smoel, een gezicht.

Verklaring 16: Fortuyn zorgt voor amusement

Politiek gaat meer en meer over vorm en uiterlijk. Een geweigerde hand kost zetels (Geelen, in: volkskrant, 300302). Een arm om Melkert, van Fortuyn, haalt de voorpagina's van veel kranten terwijl het slechts wat betekent in het licht van de zure blikken van Melkert tijdens het eerste debat. Inhoud is nog wel belangrijk maar dan fris gebracht en niet langdradig. Wie saai is op tv verliest, leuk of niet, de verkiezingen. Het lijsttrekkersdebat is straks in de pauze van een programma van Hennie Huisman. Het lijken wel Amerikaanse toestanden. Amusement is een factor in debatten. De kijkcijfers stegen spectaculair als Fortuyn kwam/ aanwezig was. Bolkestein zei het zo in Buitenhof, 1 april: Fortuyn is amusant en er is behoefte aan amusement.

Welke verklaringen onjuist zijn?

Verklaring 1: Stemmenwinst in Rotterdam is niet te verklaren uit een democratisch tekort of door te grijze politici.

Engbersen (NRC, 2 april 2002) meent dat er overal in de wereld grijze politici bestaan. Elke volwassen politieke democratie heeft zijn torentjesoverleg.

Vraag 3: Maar er is toch kritiek op Fortuyn: stelt die kritiek dan niets voor?

Er is een verdedigingslinie ingebracht tegen Fortuyn. Blijkbaar was de verdediging slap. Wat waren zo al de argumenten.

1 Gevestigde partijen hebben een verkiezingsprogramma en Fortuyn niet. Dus zou de verstandige kiezer toch op een van de gevestigde partijen moeten stemmen.

Antwoord: Veel kiezers laten zich tegenwoordig niets gelegen liggen aan een verkiezingsprogramma.

2 Het Vreemdelingenbeleid is onder Cohen toch verbeterd en daardoor neemt het aantal asielzoekers in Nederland af. M.a.w. Fortuyn wordt bediend. De richting die hij bepleit is ingeslagen.

Antwoord: Veel burgers hebben hiervan wel een idee maar hebben ook het idee dat het asielbeleid geen voldoende verdient. Het gaat allemaal traag en bolletjesslikkers kunnen Nederland zo in en worden zelfs in de watten gelegd in plaats van bestraft. Dat allochtonen ook crimineel kunnen zijn mag niet eens gedacht worden terwijl bepaalde plaatsen toch de invloed van bendes ondervinden (Oudkerk: de K.. Marokkanen). Dus ook deze repliek treft geen doel. Fortuyn stelt het migrantenvraagstuk onomwonden aan de kaak en wordt gesteund door uitspraken van een islamvoorganger/imam die homo's verderfelijke mensen ('gelijk varkens') vindt.

3 Het gaat toch best goed in Nederland. Nederlanders moeten niet zo vervelend doen en de overheid de schuld van van alles geven.

Antwoord: Het gaat inderdaad goed in de ogen van de Nederlandse bevolking volgens het SCP maar de overheden krijgen wel de schuld van laksheid zoals bleek bij de rampen in Enschede (vuurwerkcramp) en Volendam (cafebrabd). De handhaving deugde niet voldoende.

4 Nederland heeft greep op ontwikkelingen.

Dat is een zwak punt. Peper zei het: veel kiezers hebben het gevoel dat Nederland de greep op zichzelf heeft verloren. Voorbeeld:

Bolletjesslikkers worden niet opgesloten. Enkele vermoedelijke El Quaida-strijders hadden een goede woonplek in Nederland, want de democratische rechtsstaat legt mensen uit Afghanistan weinig in de weg. Aldus een bericht. De kwestie van de bouwfraude was al lang bekend, maar nu bleek dat er aan meegewerkt was door het ministerie van Verkeer vlg. beschuldigingen van Bos (ex-medewerker van aannemer Koop Juchem).

Het antwoord is ook fundamenteleer aan te zetten: er is *een verplaatsing van de politiek* door europeanisering, door verschuiving van beslissingen naar de rechter, door horizontalisering van bestuur (beleidsnetwerken van van elkaar afhankelijke partijen), door verzelfstandiging. Daardoor heeft minister Netelenbos geen goede greep op de vertragingen op het spoor en Borst op de wachtlijsten. Als er dan een uitglijder is, zoals rond Srebrenica, dan heerst de *sorrycultuur*: ik ben wel verantwoordelijk maar er waren ook anderen, en ik kon er niks aan doen.

5 Fortuyn is een populist.

Dat verwijt is deels terecht maar daardoor krijgt Melkert of Dijkstal niet veel kiezers terug in het eigen kamp. Peper (290302) zegt: *'Toch wordt het verwijt aan Fortuyn dat hij een populist is – dat is hij ook – te gemakkelijk uitgesproken'*. Fortuyn heeft een missie en hij zegt dat hij een opdracht heeft. Het is zijn missie om het land te helpen verbeteren. Die missie bevat niet alleen punten die het volk wil horen want hij bepleit een verkleining van het ambtenarenapparaat, een aanpak van de WAO

6 Dijkstal ergert zich aan passages in het boek van Fortuyn waarin het leven van zijn moeder en vader aan de orde komt. Het persoonlijke moet buiten de politiek blijven.

Is dat zo? Er is wat voor te zeggen om het priveleven van een politicus af te schermen maar kiezers willen tegenwoordig, meer dan vroeger, in de teledemocratie weten of politici zich gedragen naar wat ze uitvaardigen. Zijn ze integer of bedotten ze de boel soms? Dat is juist. Een verwijt aan de zittende lijsttrekkers dat ze bepaalde zaken zich niet lijken aan te trekken, zoals de wachtlijsten of de enorme treinvertragingen. Kiezers krijgen wel te horen dat dat heel erg is of kan zijn. Fortuyn verwoordt dat. Treintreizigers hebben zich geërgerd aan Huizinga van de NS die zelf zelden de trein nam maar zich per auto liet vervoeren. Zo een voorman van de NS is ongeloofwaardig want die beleefd de ernst van de situatie niet. Politici moeten geloofwaardigheid bewijzen en ook passie uitstralen dat ze verbetering nastreven.

7 Gevestigde partijen bieden wensen voor de toekomst die haalbaar zijn; op de uitvoering komt het aan. Fortuyn's plannen zijn niet steeds uitvoerbaar.

Deze kritiek snijdt ten dele hout. Wat echter goed is van Fortuyn is dat hij radicaliseert en zo sterker dan anderen zichtbaar maakt waarvoor hij wil gaan. Als ik het juridisch rond zou kunnen krijgen dan zou ik .... Het verdrag van Geneve wil hij desnoods opzeggen. Hij maakt verschil zichtbaar ten opzichte van programma's van VVD, CDA en PvdA die weinig van elkaar verschillen.

8 Er ontstaat als Fortuyn aan de macht komt een harde en harteloze wereld. Zegt Melkert.

Antwoord: Dat is niet zonder meer juist. Ten eerste heeft ook de SER bepaalde ziekten uitgesloten van de WAO, dus als het verwijt van harteloosheid Fortuyn zou treffen treft het ook de gehele SER en daarmee veel vertegenwoordigers van werkgevers- en werknemersorganisatie en Kroonleden. Ten tweede, impliceert het verwijt van harteloosheid dat Nederland blijkbaar de deuren onbepaald zou moeten openzetten voor wie nu vluchteling of economisch geïnspireerd fortuinzoeker.

9 Fortuyn is een minderwaardig mens. Dat was een verwijt van Marcel van Dam in het Lagerhuis.

Antwoord: Dit verwijt is sterk gekritiseerd (zie o.a. VN 290302; ingezonden brief) omdat het eerder een reactie van Van Dam was toen hij dreigde een debat met Fortuyn niet te kunnen winnen. Bovendien heeft Fortuyn zich niet schuldig geweest aan strafbare handelingen en is hij geen racist. Hij wenst dat vluchtelingen wel degelijk opgevangen worden maar dan in de regio van herkomst.

17 De gevolgen van de opmars van Fortuyn voor de democratie

De leefbare partijen hadden in 2000 en 2001 bij tussentijdse verkiezingen voor gemeenteraden gewonnen. Westbroek zette na Leefbaar Utrecht ook Leefbaar Nederland met Jan Nagel op de rails. Pim Fortuyn heeft de politieke discussie over wat wenselijk is in de periode 15 februari – 23 maart 2002 vervolgens flink op gang gebracht.

- Op 6 maart 2002 kwam de eerste schok. Er werd voor Leefbaar Rotterdam een overwinning verwacht maar dat die zo groot zou zijn, hadden weinigen verwacht.
- In de nacht na de schok bracht het lijsttrekkersdebat in Amersfoort de PvdA en VVD in een shock. Melkert en Dijkstal zaten er als geslagen honden bij. Intussen groeide zijn landelijke lijst-Fortuyn in de peilingen door naar meer dan 27 zetels.
- Vervolgens kwam twee dagen voor de opening van de boekenweek het boek van Fortuyn uit over de puinhopen van acht jaar paars. Het vloog de boekhandels uit. Enkele dagen later, op 14 maart hield Fortuyn officieel het boek ten doop. Het werd opnieuw een media-event want tien cameraploegen, Katja Schuurman en enkele taartengooisters wachtten Pim Op. De hoofdrolspeler hield het hoofd koel en beschimpte de premier dat zoiets mogelijk was.
- Vervolgens was er het debat aan de Erasmusuniversiteit op 20 maart. Melkert deed het beter dan op 6-7 maart, Dijkstal was zwak, Rosenmoller op dreef en Fortuyn als debater niet slecht maar hij bleek niet goed tegen directe aanvallen te kunnen. Hij bleek kwetsbaar.

Hoe deze ontwikkeling te duiden? Als de uitslag op 15 mei in de buurt van de peilingen van 23 maart ligt dan is *Paars uitgeregeerd*. Nieuwe combinaties liggen dan in het verschiep maar het vinden van een nieuwe coalitie zal nog niet eenvoudig zijn.

Fortuyn scoort met de wens tot opschudden van de politiek

Wat is de diepere consequentie? Fortuyn heeft aangetoond dat het volk verveeld raakt over politici die

- met meel in de mond praten,
- geen emotie tonen,
- om bepaalde onderwerpen heenlopen,
- teveel praten over geld en het centraal planbureau,
- niet de irritatie verstaan over wachten op een opname, wachten in of op treinen, wachten op een politieman
- die geen verschillen zichtbaar maken,
- die ondergaan in nuances die niet leiden tot een statement van het gewenste,
- die geen oneliners produceren,
- die arrogant zijn of onder een Haags hoedje spelen.

De Haagse politici praten niet genoeg met het volk en zijn te vage praters van jargon.

Veel politici hebben duidelijk gemaakt dat een aantal analyses van Fortuyn aardig kloppen. Dijkstal en Balkenende hebben zich in die zin uitgelaten. De suggesties voor oplossing zijn meer omstrede, hoewel een aantal oplossingen van Fortuyn ook gewoon in programma's van andere partijen voorkomt, zoals het pleidooi voor een kleiner kabinet, minder ambtenaren en minder management in de zorgsector.

Interessant is dat Fortuyn de handen bij een derde van de kiezers en veel commentatoren in kranten op elkaar krijgt voor zijn wil de 'politiek' op te schudden (cf Wansink, 230302). Net als in de jaren zestig wordt aangekondigd dat het bestel moet veranderen.

Drie vragen als mogelijke tendenties over gevolgen:

1. Toont de opmars van Fortuyn, met een zwakke partijgrondslag aan dat politieke partij niet meer kunnen opereren zoals vroeger, met ledenraden en al? ***Gaan we naar partijen waarin campagne teams de dienst uitmaken?***
2. Gaan we naar ***emotiecultuur*** waarin ***de politiek van de goede bedoelingen*** belangrijker is dan de resultaten?
3. Maakt de aardverschuiving eigenlijk wel verschil in een Europa met EU-regelgeving of is ***Fortuyn's optreden een laatste stuiptrekking van een land dat alleen maar meekan in de Europese maalstroom?***

Tendentie 1: Dhz-democratie

Welke kant gaat het met het democratisch bestel op?

Fortuyn had een visie en een verhaal, droeg het uit in de media, kreeg veel handen op elkaar terwijl hij nog geen partij had. Zal dit zich vaker voordoen? Gaan we naar een partijloze democratie? Wansink (230302) spreekt van een *doe-het-zelf-democratie*: de dhz-democratie. In deze dhz-democratie zijn geen politieke partijen meer nodig waarin een partijcommissie eerst een verkiezingsprogramma maakt dat dan in een lang proces langs basisinstellingen bijgesteld wordt. Nee, een kleine club, geleid door iemand met een krachtige persoonlijkheid en charisma, maakt de dienst uit. Rottenberg is er al mee begonnen in de PvdA. Hij recruteerde nieuwelingen buiten de procedures om, van het soort Fortuyn. Denk aan Rick van der Ploeg. In de dhz-democratie verandert de politieke partij van een vrijwilligersorganisatie van gelijkgezinde amateurs die organen hebben als een partijraad en programma's naar een organisatie waarin het campagne team centraal staat. Partijleden lopen slechts in de weg (Wansink, 230302). In de PvdA is Koole ietwat teruggekeerd naar de oude stijl, er is ook een orgaan ingesteld waar Melkert af en toe mee praat maar tot voor kort mocht dat orgaan vooral geen tanden laten zien en geen meerderheidsbesluiten of moties aannemen. In het CDA heeft Van Rij geprobeerd een nieuwe weg in te slaan maar dat lukt niet. De basis versus de fractie leidde tot winst voor de fractie.

Tendentie 2: Emotiecultuur: de goede bedoelingen of de resultaten

Gaan we naar emotiecultuur waarin de politiek van de bedoelingen belangrijker is dan de resultaten? Beunders (NRC, 230302) ziet een ontwikkeling naar meer emotieopwekking, die breder is dan de politiek. Emotieprogramma's als Big Brother, en Memories doen het goed.

Ben Knapen (VN, 230302) toont enige bezorgdheid over de gevolgen voor de politiek. Doen de resultaten er niet meer toe?

Tendentie 3: Politieke aardverschuiving maakt geen verschil, EU domineert

Begrijpelijk is wel dat politiek richting geven lastiger is geworden want veel autonomie is overgedragen aan 'Brussel' (Van Schendelen, 180901; 230302). De nationale overheid gaat over minder dan in 1920 of 1950. De natie is overgeleverd aan Brussel. Wie kijkt naar het provinciale milieubeleid moet constateren dat grofweg 60 procent daarvan wordt aangestuurd vanuit de Europese Unie, aldus de Zeeuwse CdK Wim van Gelder. Wie dus in Den Haag verschil wil maken moet het

- A het zoeken in het kleine: meer politieagenten in Drenthe enz.;
- B spierballenpolitiek met veel symboliek: gedogen mag niet meer, enz.; of
- C Brusselse macht terughalen.

18 De lijsttrekkersdebatten

Tot 6 april zijn drie debatten gehouden van bijna alle lijsttrekkers samen, die ook op tv zijn uitgezonden. Het is belangrijk om die debatten te bekijken want de televisie bepaalt, net als in de V.S. de strategie van de campagne. Dat heeft ene reden. Nederland kent veel zwevende kiezers, die overspringen, en kiezers die pas op het laatst tot een keuze komen. Via de televisie moet je die zien te bereiken. Dat is bijna de enige manier. De tweede manier zijn de kranten.

Figuur: Overzicht van drie landelijke lijsttrekkersdebatten in de periode 6 maart - 10 april

debat	deelnemers	deelnemers
6 maart, Amersfoort	Rond een ronde tafel onder leiding van Witteman: niet erg inhoudelijk; Van 6 op 7 maart 0.30 uur	Melkert, Dijkstal, De Graaf, Rosenmoller, Balkenende, Fortuyn
Erasmusuniversiteit	o.l.v. 2 Vandaag	Melkert, Dijkstal, De Graaf, Rosenmoller, Balkenende, Fortuyn
Tv-programma Buitenhof, 7 april	Buitenhof, zondag 1200 uur	Melkert, Dijkstal, De Graaf, Rosenmoller, Balkenende, Veling, Marijnissen, niet Fortuyn

Betekent het wat om een debat te hebben in buitenhof?

Het debat in het tv-programma Buitenhof was een intellectueel ondersje voor mensen die toch al weten waar ze op stemmen. Immers, het publiek in het land dat kijkt is over het algemeen hoger opgeleid en sterk politiek geschoold. Het zijn de echt geïnteresseerden en kenners. De lijsttrekkers hadden dus beter daar weg kunnen blijven? Nee, want een debat heeft altijd een nagalm en dat bereikt een breder publiek.

19 Meer marketeers in de politiek?

Kunnen politieke partijen iets leren van marketingadviseurs?

Nederland kende lang een verzuilde maatschappij, waarin politieke partijen clusters vormden met media, welzijns- en onderwijsorganisaties. Zo had de katholieke en de socialistische zuil. In deze verzuilde maatschappij werd politiek bedreven volgens de lijn: wij regelen het aan de top wel, heb vertrouwen in ons en stem op ons. De clerus, de media enz. ze gaven stemadviezen, verkapt of direct. Met de ontzuiling is ook de kiezer mondiger geworden en gaan zweven. De politieke partijen pasten zich maar traag aan. Van marktsegmentatie was wel een beetje sprake maar partijen bleven hun hele programma afvuren op alle kiezers. Terwijl de kiezers gingen zweven werd de marketing ontdekt. Reclamespotjes deden hun intrede, ook

op infotainmentavonden. De eigen kiezers moesten geamuseerd worden. Voorlieden gingen stukjes schrijven op opiniepagina's want de krant hadden ze niet meer in eigendom of bezit.

Politieke voorlieden moeten van marketeers *niet* horen dat ze hun program laten baseren op opinieonderzoek. Dat zou slecht zijn. Het is in Nederland ook nooit zo ver gekomen als in de V.S. *Wat kunnen ze beter leren?*

- Partijen weten impliciet dat een verkiezingsprogramma niet in de eerste plaats interessant is. Partijen leggen het program dus veelal niet eens gratis neer op avonden. Tegenwoordig is een program wel van internet te plukken. Het amper beschikbaar stellen toont inzicht, zij het dat er ook mensen die het program wel willen hebben.
- Verkiezingsprogramma's kunnen interessant worden wanneer de leider weet te scoren met een paar thema's daaruit. Dan gaan burgers het verkiezingsprogramma zelf halen en kopen. Zie de aanschaf van het boek van Fortuyn.
- Politici moeten zicht krijgen op het psychologisch proces van informatieverwerking. Politici moeten begrijpelijke verhalen vertellen en schrijven.
- Politici op campagne kunnen van marketeers leren dat ze niet de gehele boodschap moeten vertellen maar zich moeten richten op een paar boodschappen en die moeten blijven herhalen. Daarbij geloven de kiezers wel dat een partij een partij- of verkiezingsprogramma heeft. Fortuyn heeft duidelijk gemaakt dat je aan kunt spreken zonder dat je zelfs je verkiezingsprogram al gepubliceerd hebt.
- Politici hebben grote moeite om met een paar thema's voor het voetlicht te komen. Ze durven niet te kiezen want willen besturen. Ze doen dus alles een beetje en bijna niets niet. Dan wordt een partij vaag en verdwijnen verschillen. Kiezers die geen verschil zien, gaan letten op andere dingen zoals de presentatie, het gezicht en andere vormkwesties. Als het inhoudelijk verschil verdwijnt, gaat de vorm en de opgeroepen emotie beslissend worden. Gevaarlijk of niet, het is rationeel van de kiezers.
- Dat kan tot gevolg hebben dat ze niet geïdentificeerd worden met een paar thema's. De VVD werd geassocieerd met veiligheid en orde en criminaliteitsbestrijding maar is verdrongen door Fortuyn. Fortuyn wil vuiligheid en onveiligheid bestrijden. In enquetes komen zorg, veiligheid en onderwijs er uit als punten die momenteel verbetering behoeven. Je kunt dus niet scoren met een verhaal over milieu, want niemand zit momenteel te wachten op het aanwijzen van een natuurgebied.
- Een kreet als 'er is een ruk naar rechts of links nodig' is een ontkenning van het benul van veel kiezers. Een aantal kiezers wil dat bepaalde problemen opgelost worden en dat kan alleen door een grote urgentie om dat te doen en door radicale ingrepen, wellicht een crisis. Via redelijkheid in beleidsvoorbereiding en debat komt niet veel goeds in termen van doorbraken in padstellingen tot stand.

Wie wint de Tweede Kamerverkiezingen op 15 mei?

Naar verwachting Fortuyn omdat hij over een aantal eigenschappen beschikt:

1. Hij heeft een beperkt aantal boodschappen, m.n. asielbeleid. Hij brengt ze helder en heeft een paar eenvoudige analyses en oplossingen. Dat hij aannames doet, zoals 'als ik het juridisch rond kon krijgen dan 'interesseert burgers niet.
2. Hij drukt urgentie uit door aan een bepaald vraagstuk wat te willen doen. Hij geeft voorbeelden uit het leven en dat vinden burgers realistisch en goed. Hij durft het te zeggen!
3. Fortuyn stelt aan de orde waar anderen om heen lopen. Vreemdelingenbeleid is teveel immigratiepolitiek geworden.

Ook Balkenende wint: fris, authentiek, wil nog nadenken over ideeën, is constructief maar houten klazerig.

GroenLinks wint een beetje omdat Rosenmoller een vechtersbaas is in debatten en een redelijke pers heeft, niet vanwege de partijstandpunten.

20 De prognose van de uitslag

De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen is moeilijk te voorspellen door de sterke beweging op de kiezersmarkt na 11 september en rond eenderde van de kiezers pas op het laatste hun keuze maken. Veel hangt af van de afwikkeling van de Srebrenica-zaak, of de NS alle conducteurs van de treinen haalt en hoe het kabinet zich daar tegenover opstelt. Maar er zijn wel trends.

Met de kennis van rond 10 april 2002, vlak voor het uitkomen van het Niod-rapport over Srebrenica, is het volgende op te merken:

De lijst Pim Fortuyn zal de grote winnaar zijn;

Leefbaar Nederland komt in de Tweede Kamer maar 'mager', slechts met enkele zetels;

Het CDA herstelt zich na de grote verliezen in 1994 en 1998;

De paarse partijen verliezen

Van de paarse partijen verlies D66 veel; deze partij zit al maanden in de electorale lappenmand;

De VVD verliest terwijl ze voor 11 september (Twin tower-ramp) op winst stond, o.a. aan de lijst Pim Fortuyn.

Tabel 14 : Polls en prognose in Elsevier, 13 april 2002

Partij	TK '98 In %	Zetels v.a. '98	Peiling Week 9 2002 25 febr.-1 mrt.): %	Peiling week 9: zetels	6 mrt: GR- Ver- Kiez.	Peiling Week 11 (11-15 maart): In %	Peiling week 11: zetels	Peiling week 15: Zetels Elsevier Gepubl. 130402	Peiling Week 15 NRC/ Int/NSS Gepubl. 130402	Uitkom en NIOD- rapport/ Kabinet valt in week 16	
PvdA	29.0%	45	21.6%	34		20.9%	32	39	37		
VVD	24.7	38	17.8	28		16.1	24	27	26		
CDA	18.4	29	20.3	31		20.1	31	31	30		
GroenLinks	7.3	11	7.6	11		7.9	12	13	14		
D66	9.0	14	5.4	8		4.8	7	7	8		
ChristenUnie	3.3	5	4.4	7		4.5	7	6	7		
SP	3.5	5	4.8	7		3.7	5	6	6		
SGP	1.8	3	2.3	3		1.5	2	2	2		
Leefbaar Nederland	-	-	5.4	8		4.4	6	3	3		
Lijst Pim Fortuyn	-	-	8.8	13		15.6	24	16	17		
Overig	3.0	-	1.6	-		0.5	-	?	-		
Totaal	100%	150	100%	150		100%	150	150	150		

De marges voor 15 mei

Tabel 15: Hoeveel zetels zullen de partijen minimaal en maximaal krijgen (Elsevier,

Partij	Zetels v.a. '98	Min. vlg. peiling NIPO	Max. vlg. peiling NIPO	Min. verlies	winnaars	
PvdA	45	31	39	6		
VVD	38	24	28	10		
CDA	29	29	32		X	
GroenLinks	11	9	14		X	
D66	14	6	8	6		
ChristenUnie	5	5	7			
SP	5	5	7			
SGP	3	2	3			
Leefbaar Nederland	-	3	8		X	
Lijst Pim Fortuyn	-	13	27		XXX	
Overig	-					
Totaal	150					

Het coalitiespel

Tabel 16 : Polls en prognose in Elsevier, 13 april 2002

Partij	Zetels v.a. '98	Peiling Week 15 NRC/Int/NSS Gepubl. 130402	Uitkomst en NIOD-rapport/ Kabinet valt in week 16	
PvdA	45	37		
VVD	38	26		
CDA	29	30		
GroenLinks	11	14		
D66	14	8		
ChristenUnie	5	7		
SP	5	6		
SGP	3	2		
Leefbaar Nederland	-	3		
Lijst Pim Fortuyn	-	17		
Overig	-	-		
Totaal	150	150		

Aanname van de uitkomst als in tabel 16.

Combinaties van drie

Met PvdA als grootste:

PvdA (37) – VVD (26) – D66 (8)

71 zetels, geen meerderheid; weg paars

PvdA (37) -- CDA (30) -- GL (14)

81 zetels dus draagvlak; er zit de grootste en twee winnaars bij;

lastig: Melkert verkettert Balkenende (weinig ervaring); draagvlak niet erg groot

PvdA (37) -- GL (14) --D66 (8)

56 zetels; geen meerderheid;
weg

PvdA(37) – GL (14) – D66 (8) – SP (6)

65 zetels, geen meerderheid
weg

PvdA (37)—VVD (26) – CDA (30)

93 zetels, ruime meerderheid, Grosse Koalition
geringe kans omdat VVD niet meer met PvdA wil, bij voorkeur
alternatief als andere alternatieven zijn uitgesloten
gedepolitiseerd kabinet

Zonder PvdA:

CDA (30) – VVD (26) – Fortuyn (17)

73 zetels, nu geen meerderheid

CDA (30) – VVD (26) – Fortuyn (17)- ChristenUnie (7)

80 zetels, meerderheid
de vraag is of Kars Veling dit wil

Conclusie:

Het CDA zit in een middenpositie en kan beslissen.als ze met PvdA en GL gaat is het een meerderheid, zij het vermoedelijk een kleine) en als het CDA met VVD en Fortuyn gaat misschien niet.

Het zit erin dat combinaties van drie niet voldoende zijn en dat een vier partijkabinet nodig is. Dat kan leiden tot heel veel compromissen en een beperkte levensduur.

Literatuur

- Aarts, H.F., Praktijk in de gezondheidszorg geeft Fortuyn gelijk, in: De Volkskrant, 2 april 2002.
- Ankersmit, F., Fortuyn product van verveling, in: NRC, 29 maart 2002.
- Baar, D.J. van, Haagse realo's, in: HP/De Tijd, 29 maart 2002.
- Becker, F. en P. Kalma, Pims populisme verdient principiële bestrijding, in: Volkskrant, 23 maart 2002.
- Beunders, H., Nieuwe nostalgie – De Januskop van Pim Fortuyn, in: NRC, 23 maart 2002.
- Beunders, H., Publieke tranen – De drijfveren van de emotiecultuur, Contact, Amsterdam, 2002.
- Beus, J. de, Herover het speelveld op Pim Fortuyn, in: NRC, 23 maart 2002.
- Bomhoff, E., Politieke inteelt, in: NRC, 23 maart 2002.
- Breedveld & Goslinga, Commentator in verkiezingstijd, Trouw dossier, maart 2002.
- Brouwer, A., Een sprong uit het niets, in: De Groene Amsterdammer, 30 maart 2002, pp. 30-33.

- Bureau Verkiezingen Register Amsterdam, Definitieve uitslag Gemeenteraad/Stadsdeelraad, 2002.
- Commentaar NRC, Dolzinnig manifest, in: NRC, 13 maart 2002.
- Commentaar NRC, Een week later, in: NRC, 16 maart 2002.
- Dam, M. van, Afkeer van het spaghettibestuur, in: De Volkskrant, 21 maart 2002.
- Dunk, Th. Von der, Pim Fortuyn is er, vluchten kan niet meer, in: NRC, 14 maart 2002.
- Ede Botje, H., en S. Malko, Pims Magical Mystery Tour, in: VN, 23 maart 2002, pp. 3-4.
- Engbersen, G., Fortuyn danst op het fundament van Paars, in: NRC, 2 april 2002.
- Enthoven, G., J. van der Heijden en J. Schrijver, Open het politieke systeem – Zes voorstellen voor democratische en bestuurlijke vernieuwing, in: NRC, 16 maart 2002.
- ETTY, E., Lach dan, Paljasso, in: NRC, 23 maart 2002.
- Fortuyn, P., De puinhopen van acht jaar paars, Rotterdam, 2002.
- Geelen, J.P., De politiek als vorm en wedstrijd, in: Volkskrant, 30 maart 2002.
- Ginneken, J. van, Den Haag op de divan – Een psychologische analyse van onze politieke top, Aramith, Haarlem, 1994.
- Hart, P. 't, Verbokend verbindingen, De Balie, Amsterdam, 2002.
- Heertje, A., B. Peper en L. Booij, Enige wenken voor democratische vernieuwing, in: De Volkskrant, 13 maart 2002.
- Hilhorst, P., De keizer heeft paarse kleren, in: De Volkskrant, 16 maart 2002.
- Hilhorst, P., De wraak van de publieke zaak, De Balie, Amsterdam, 2002.
- Hofland, H.A., Alle macht aan de tovenaars, in: NRC, 13 maart 2002.
- Hofland, H.A., Impressies bij de stembus, in: NRC, 6 maart 2002.
- Hond, M. de, Oude partijen lopen achter feiten aan, in: De Volkskrant, 28 maart 2002.
- Hoogerwerf, A., Pim Fortuyn verdedigt het recht van de sterkkste, in: NRC, 21 maart 2002.
- Huygen, M., Fortuyns simultaanwedstrijd, in: NRC, 15 maart 2002.
- Jansen van Galen, J., Het saldo van Fortuyn, in: Het Parool, 120202.
- Janssen, R., Pim pelt paars, in: NRC, 14 maart 2002.
- Jeekel, H., Haags taalbehang zit de gevestigde politici in de weg, in: NRC, 15 maart 2002.
- Kalshoven, F., De pimpelpaarse publieke sector, in: De Volkskrant, 16 maart 2002.
- Kleef, B. van, Wie is toch Pim Fortuyn?, in: Volkskrant, 16 maart 2002.
- Knapen, B., Het gevaar van de emotiecultuur, in: VN, 23 maart 2002, pp. 47-51.
- Korsten, A.F.A., Fortuin voor Pim, in: VNG Magazine, 16 maart 2002.
- Kranenburg, M., En daar is Wiegel weer, in: NRC, 15 maart 2002.
- Kranenburg, M., Het nationale chagrijn, in: NRC, 9 maart 2002, p. 23.
- Kranenburg, M., Moord op de politiek, in: NRC, 29 maart 2002.
- Meer, J. van der, en M. Ham, De verplaatsing van de democratie, De Balie, Amsterdam, 2001.
- Moolhuijsen, F., Frontale aanval op Fortuyn zal geen redding brengen, in: Volkskrant, 26 maart 2002.
- Noordervliet, N., Het nieuwe onbehagen, in: Volkskrant, 11 maart 2002.
- Peper, B., Het vacuüm van Paars, in: HP/De Tijd, 29 maart 2002, pp. 34-38.
- Renssen, H. van, Leiders van de tijdgeest, in: Volkskrant, 30 maart 2002.
- Raad voor het Openbaar Bestuur, Primaat in de polder – Nieuwe verbindingen tussen politiek en samenleving, Den Haag, maart 2002.
- Rooy, P. de, en I. de Haan, Een nieuwe politieke cultuur?, in: Vrij Nederland, 23 maart pp. 6-7.
- Rossem, M., Pim Fortuyn en Ross Perot, in: De Volkskrant, 12 maart 2002.
- Scheffer, P., De verloren jaren van kok, in: NRC, 2 maart 2002.
- Schendelen, M. van, Een ontorechte show van Haagse autonomie, in: NRC, 180901.
- Schendelen, M. van, Politieke aardverschuiving maakt nauwelijks verschil, in: Volkskrant,

230302.

- Smeets, H., De man met de hamer, in: NRC, 15 maart 2002.
- Staal, H., Regeren zonder vooruitzien, in: NRC, 20 april 2002.
- Stipdonk, V. van, M. Boogers en R. Weterings, Uitstraling burgemeester door doorslag, in: Algemeen Dagblad, 13 maart 2002.
- Vries, J. de, Het verschijnsel Fortuyn, Provincie.nl, maart 2002, nr. 3, pp. 13.
- Vries, J. de, Fokke en Sukke-tijdperk, in: Staatscourant, 27 maart 2002.
- Wansink, H., De doe-het-zelf-democratie, in: NRC, 23 maart 2002.
- Weterings, R., Wat doen we met Pim Fortuyn?, in: NRC, 9 maart 2002, p. 7.
- Witteveen, W., Het rad van Fortuyns retoriek, in: Univers, 21 maart 2002.

Tabel: Criteria voor beoordeling van een lijsttrekker anno 2002 bij de TK-verkiezingen

Waarde	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Waarde
Niet verbaal sterk											Verbaal sterk
Flets											Gepassioneerd
Roept geen emotie op											Roept emotie op
Geen plannen											Verbeteringsgericht
Geen ambitie											Ambitieus
Onkritisch											Kritisch
Geen risiconemer											Neemt politieke risico's
Niet mediageniek											Mediageniek
Breedsprakig											Bondig
Geen debater											Debater
Zacht											Scherp
Geen humor											Humor
Dominant											Underdog
Geen zelfrelativering											Zelfspot
Leest weinig											Belezen
Specialist											Generalist
Oog voor details											Hoofddlijnen
Smal											Breed
Rembrandt											Karel Appel
Bestuurder											Politicus
Partijganger											'Zijn eigen partij'
Alles moet kunnen-houding											Normsteller
Uitvoerder											Agendasetter
'Rechter'											Aanklager
Verhullend taalgebruik											Onthullend
Niet creatief											Creatief
Volgeling											Preker
Teamspeler											Beslisser
Geen oog voor daadkracht in bestuur											Meer slagvaardigheid nodig
Oog voor solidariteit											Veel oog voor marktwerking
Ongrijpbaar											Grijpbaar

Tabel: De staat van Nederland: rapportcijfers van Nederlandse krantenlezers (LD, 130402)

Onderwerp	cijfer	
Stelsel		<i>Goed, mits</i>
Parlementair stelsel	6.8	
Inspraak belangrijke besluiten	5	
Koningin	7	
Maxima	7	
Willem-Alexander	6.9	
Kabinet		
Regering-Kok	6.1	
Staat-markt		<i>zeer zwak</i>
Privatisering onderwijs	4.7	
Privatisering gezondheidszorg	4.3	
Financiën		<i>goed</i>
Beleid t.a.v. euro	6.1	
Gezondheidszorg		
Volksgezondheid algemeen	4.7	
WAO		<i>zwak</i>
Problematiek arbeidsongeschikten	5.0	
Sociale zekerheid		<i>matig</i>
Aow en pensioenen	5.6	
Bijstand	5.2	
Bestrijding fraude sociale uitk.	4.6	
Werk		
Werkgelegenheidsbeleid	6.3	<i>goed</i>
24 uren economie	4.5	
Winkelsluitingsbeleid	6.0	
Onderwijs		<i>matig</i>
Basisonderwijs	5.9	
Middelbaar onderwijs	5.8	
Beroepsonderwijs	6.0	
Hoger onderwijs/universiteiten	6.2	
Milieu		<i>zwak</i>
Milieubeleid rijksoverheid	5.4	
Gemeentelijk milieubeleid	5.5	
Vervoer		<i>zwak</i>
Schiphol	5.4	
Spoorwegen	3.9	<i>laagste score</i>
Vreemdelingenbeleid		<i>zeer zwak</i>
Toelatingsbeleid asielzoekers	4.0	
Toelatingsbeleid immigranten	4.4	
Ïnburgering asielzoekers	4.1	
Beleid asielzoekers en arbeid	4.2	